Slovenská reč — jazykovedný časopis pre školu a prax. Vychodí mesačne okrem hlavných prázdnin. — Vydáva Štátne nakladateľstvo starostlivosťou Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied a umení. — Rediguje Dr. Štefan Peciar s redakčným zborom. — Zodpovedný zástupca: Dr. Štefan Peciar. — Predplatné na XVIII. ročník Kčs 85.—, jednotlivé čísla po Kčs 8.50. — Účet Štátnej banky československej č. S 13635. — Príspevky a recenzné výtlačky pre redakciu posielajte na adresu: Redakcia časopisu Slovenská reč v Bratislave, Klemensova 27. — Rukopisy sa nevracajú. — Adresa administrácie: Štát. nakladateľstvo, Bratislava, Sasinkova 5. — Tlačia ST, n. p., z. z., Martin.

OBSAH

Gejza Horák: Učiteľova reč — — — — — — — — — — — — 1

Vincent Blanár: K novému vydaniu Pravidiel slovenského pravopisu — — 11

Ján Oravec: Pravopisná úprava a školská prax — — — — — — — 17

Mária Šalingová: O dvojtvaroch v spisovnej slovenčine — — — — — 27

J. Horecký a *Š. Peciar:* K jednotlivým bodom novej pravopisnej úpravy — 35

Posudky a referáty

G. Horák: S. E. Krjučkov, *Voprosy sovremennoj russkoj orfografii* — — 47

V. Blanár: Konferencia o otázkach bulharského pravopisu — — — — — 52

F. Buffa: Mária Dąbrowska, *Noci a dni* — — — — — — — — 55

Drobnosti

Šalingová: Súcitiť či súcitiť? — — — — — — — — — — — — 60

Šalingová: Bezpracný či bezprácny? — — — — — — — — — — 61

Horecký: Kvantita slov na *-dlo* — — — — — — — — — — — 62

Horecký: Povereníctvo pôdohospodárstva či poľnohospodárstva? — — — — 62

Dujčíková: Kombajnér či kombajnista? — — — — — — — — — 63

Šalingová: Túžiť po niečom, po niekom, za niekým, za niečím — — — — 63

Peciar: HTÚP — — — — — — — — — — — — — — — 64

SLOVENSKÁ REČ
ROČNÍK XVIII – ČÍSLO 1–2

Učiteľova reč

Gejza Horák

Ak v dostatočnej miere chápeme význam jazyka v ľudskej spoločnosti, nepotrebujeme sa osobitne presviedčať o základnom význame jazyka v škole. Veď škola je taká inštitúcia, bez ktorej je kultúrna spoločnosť nemysliteľná. — Máme tu na zreteli školu všetkých stupňov od školy materskej až po univerzity. Na všetkých stupňoch škôl je jazyk základnou podmienkou výchovnej a vzdelávacej práce. Nevieme si predstaviť ani jedinú vyučovaciu jednotku, v ktorej by nebolo jazykového dorozumenia medzi učiteľom a žiakom. Jazyk je z jednej strany prostriedok, ktorým sa podáva učivo a veľká väčšina výchovných popudov, a na druhej strane dominantnou pomôckou, ktorou sa overujú výsledky výchovno-vzdelávacej práce. Centrálne postavenie jazyka v škole vyplýva z jeho podstaty, ktorú vyjadril Marx výstižným vymedzením ako „bezprostrednej skutočnosti myslenia."

Pojem, ktorý je obsahom našej témy, je v dotyku s komplexom skutočností označovaných pomenovaním „učiteľova osobnosť" a súčasne patrí do oblasti pojmu jazyka, ako jeho konkrétna realizácia (využitie).

Učiteľovou rečou rozumieme všetky jazykové prejavy vyučujúceho, ktoré sa uskutočňujú v rámci školskej práce.

Aby učiteľove jazykové prejavy účinne spĺňaly výchovno-vzdelávací cieľ socialistickej školy, musia vyhovovať požiadavkám, ktoré so stránky vonkajšej i vnútornej kladieme na správnu reč.

1. Vonkajšia stránka učiteľovej reči:

Vonkajšou stránkou učiteľovej reči rozumieme tie vlastnosti, čo
a) *spolu vytvárajú jej celkový akustický ráz,* a tie, čo
b) *charakterizujú učiteľa pri reči* (mimika a gesto).

a) Tu treba na prvom mieste spomenúť h l a s o v é k v a l i t y vyučujúceho. — Ak má učiteľ príjemný hlas, získava oproti svojim menej obdareným súdruhom značný náskok, ktorý si však môže udržať iba vtedy, ak nezanedbáva ostatné stránky svojej reči. Základnou podmienkou zreteľnej reči je s p r á v n a a r t i k u l á c i a. Treba, aby učiteľ správne artikuloval každú hlásku spisovného jazyka a vždy starostlivo používal len s p i s o v n ú f o r m u s l o v e n č i n y. Nie je prípustné, aby učiteľ hovoril nárečím, alebo aby jeho reč výrazne poukazovala na jeho krajovú príslušnosť.

S tejto stránky treba osobitne poukázať na nezdravé úsilie mnohých slovenských učiteľov, aby mohli účinkovať v blízkosti svojho rodiska alebo priamo v rodisku. — Ak učiteľ účinkuje v domácom prostredí, často sa od neho priam žiada, aby hovoril nárečím (vrstovníci, rodina, blízki známi). Je samozrejmé, že takto učiteľ v jazykovej výchove svojho rodiska nemôže mať také výsledky, aké by mohol mať učiteľ, ktorý pochádza z iného kraja. „Domáci učiteľ" namiesto toho, aby svojich žiakov a vôbec rodákov dôsledne priúčal spisovnému jazyku, mimovoľne sám sa odchyľuje od spisovného úzu a napokon sa jazykovo skoro ničím neodlišuje od svojich rodákov. Systém „domácich učiteľov" je s hľadiska jazykovej výchovy osobitne škodlivý v prostredí, ktoré má nárečie značne odchodné od spisovného jazyka. (Máme tu na mysli najmä východné Slovensko, Gemer a oblasti jazykovo smiešané.)

Správnu artikuláciu môže mať iba ten učiteľ, ktorý má zdravé rečové orgány (vravidlá) a ktorý sa v dostatočnej miere pričinil o to, aby sa zbavil pri výslovnosti takých osobitných vlastností hlások, ktorými sa jeho nárečie odlišuje od spisovného jazyka. Pravda, nie je to vždy ľahké — najmä ak ide o učiteľa pochádzajúceho z nárečovej oblasti, ktorá vykazuje proti spisovnému jazyku výrazné rozdiely. Tu pomôže len vytrvalá snaha úplne ovládnuť spisovný jazyk a ňou motivované cvičenia.

Intonácia, tempo reči a sila hlasu.

Ak má učiteľova reč účinkovať na žiaka lahodným akustickým dojmom, treba, aby bola diferencovaná čo do výšky hlasu, čo do rýchlosti (tempa) a sily hlasu. Reč, ktorá sa pohybuje približne na tej istej výškovej rovine (málo intonačne zvlnená), bez rozdielov v rýchlosti a v sile hlasu — primerane k obsahu — nemôže upútať žiakovu pozornosť. Takáto reč je monotónna a kladie na pozornosť žiakov veľmi vysoké nároky. Aj pozorný žiak musí pri nej vyvinúť najvyššie úsilie, aby sa mohol v potrebnej miere sústrediť. Je veľkou chybou monotónnej reči, že nevyužíva možnosť zvukovými prostriedkami odstupňovať dôležitosť toho, čo sa vyslovuje. Preto z monotónneho výkladu si žiaci menej zapamätajú, ako z toho, ktorý je so stránky intonácie, rýchlosti reči a sily hlasu mnohotvárny, farbistý a starostlivo ladený k obsahu.

Primeraná intonačná vlnitosť reči, zmeny v tempe reči a v sile hlasu sú dôležité v každom učiteľovom jazykovom prejave. Osobitne starostlivo treba prihliadať na spomenuté stránky pri tých jazykových prejavoch, ktorými sa uskutočňuje psychologická príprava na nové učivo a ktoré majú vážny výchovný cieľ (zobúdzanie vlasteneckých citov, smysel pre kolektívnu prácu ap.). Pri intonácii, tempe a sile jazykových prejavov v školskej práci treba dbať na ich celkový prirodzený charakter. Ako nemá v škole miesto monotónna reč, priam tak sa treba vystríhať neprirodzených výkyvov vo výške, v sile jej hlasu a v rýchlosti. Jazykové prejavy vykazujúce veľké a často prekvapujúce výkyvy s tejto stránky robia dojem afektovanosti a teatrálnosti, a to najmä vtedy, ak sa spájajú s ostatnými neprimeranými vonkajšími sprievodnými znakmi (mimika, gesto).

Pokiaľ ide vôbec o výšku a silu hlasu pri jazykových prejavoch a o rýchlosť (tempo reči), treba žiadať prirodzenosť, aká je zvyčajná pri normálnej reči. Prílišná rýchlosť, ako aj neprirodzená pomalosť učiteľovej reči narúša jej účinky. Neprirodzene rýchle tempo nedovoľuje v celosti zachytiť a pochopiť obsah jazykového prejavu a zasa naproti tomu nezvyčajná jeho pomalosť umožňuje žiakovi deliť pozornosť medzi učiteľovu reč a daktorú skutočnosť, ktorá sa tlačí do poľa jeho pozornosti. Pravda, nemáme tu na mysli zámerne spomalené tempo reči, ktoré má naopak na žiakovu pozornosť vysoko kladné účinky. Podobný účinok môže mať časť jazykového prejavu zámerne povedaná potichu v protiklade s jeho čiastkou vyslovenou nahlas.

Často sa stretávame na našich školách s rečou neprirodzene hlasnou. Učiteľ úzkostlivo dbá, aby žiak neprepočul ani jediné slovo, a upadá do krajnosti: každý jeho jazykový prejav je predimenzovane hlasný. Kričí od začiatku vyučovania do konca a to isté žiada od svojich žiakov. Pravdaže, takéto nehospodárne zachádzanie s hlasovým orgánom nebýva bez následkov. Neprirodzene hlasné rozprávanie sa vyskytuje najmä pri sborových odpovediach a ešte častejšie sa do tejto chyby upadá pri hudobnej výchove. — Učitelia kričia pri vyučovaní najmä vtedy, keď si chcú v rýchlosti zaistiť poriadok v triede. Pritom si neuvedomujú, že veľmi často pokojné slovo a premyslené tiché upozornenie má oveľa väčšie účinky ako hrmotne a v zlosti vykrikovaná ustálená pripomienka alebo do omrzenia opakované vyhrážky. Bolo by všeobecne na osoh školskej práce, keby učitelia poznali základy hlasovej hygieny, a to pokiaľ ide o nich samých a potom najmä so zreteľom na žiakov. Táto požiadavka je najnaliehavejšia na materských a národných školách, kde sa nesprávnym výcvikom hlasových orgánov môže spôsobiť škoda na celý život. Ešte starostlivejšiu pozornosť treba venovať rečovým ústrojom žiakov v období hlasového prechodu (mutácia).

b) Druhú skupinu vlastností zvukových jazykových prejavov tvoria tie ich znaky, ktoré zahŕňame do pojmov „gesto" a „mimika". Kým vlast-

nosti, ktoré sme stručne spomenuli v skupine a), sa zúčastňujú na výstavbe a celkovom zvukovom charaktere jazykového prejavu priamo, vlastnosti sub b) zvukový jazykový prejav len sprevádzajú. Môžeme ich pomenovať spoločným názvom *správanie sa pri reči.* Keďže pri jazykových prejavoch, o ktoré nám práve ide, sa uskutočňuje vliv učiteľa na žiaka zväčša zoči-voči, treba aj týmto sprievodným znakom reči venovať potrebnú pozornosť. Aj tu platí vo veľkej miere to, čo sme vyslovili pri intonácii, tempe a sile reči. Treba, aby mimika a gesto boly prirodzené a v potrebnej miere diferencované. Zmeny v mimike a gestách, ich sled, sprevádzajúci jazykový prejav, majú byť starostlivo zladené s obsahom jazykového prejavu a s jeho vzdelávacím alebo výchovným cieľom. Nedostatok mimiky a gesta má priam tak rušivé účinky ako presýtenie reči s tejto stránky. I keď — ako sme povedali — mimika a gesto sa nezúčastňujú priamo na výstavbe jazykových prejavov, ich účinok na poslucháča (žiaka) je veľmi výdatný a netreba ho obchádzať bez povšimnutia. Domnievame sa, že mimika nerobí našim učiteľom ťažkosti, pretože súvisí s obsahom jazykového prejavu pomerne priamočiaro. Naproti tomu vypracovať si primeranú a priliehavú gestikuláciu žiada veľa úsilia a cviku. Tejto stránke jazykových prejavov sme doteraz na našich školách nevenovali primeranú pozornosť. — Treba sa pozorne vystríhať takých mimických návykov a gest, ktoré v očiach žiakov učiteľa zosmiešňujú alebo budia v nich postoj neúcty a nevážnosti. Aj s tejto stránky musí byť učiteľova reč harmonická, príkladná a súca na napodobnenie.

2. Vnútorná stránka učiteľovej reči.

Vnútornou stránkou učiteľovej reči rozumieme tie vlastnosti jazykových prejavov vyučujúceho, ktoré sa týkajú ich obsahovej výstavby. Tu sa dotýkame dôležitej otázky dialektického sväzku myslenia a jazyka a vzťahu myslenia a skutočnosti. V súvislosti s našou otázkou často sa stretávame s nesprávnym náhľadom, že voľakto môže mať veľmi dobré i správne myšlienky, ale že ich nevie jazykovo vyjadriť. Toto je pohodlné stanovisko tých, ktorým sa ťaží myslieť a cvičiť sa v primeranom vyjadrovaní. Ak dakto tvrdí, že nevie vyjadriť svoje myšlienky, alebo že síce má správne myšlienky, ale ich nesprávne vyjadruje, poukazuje na to, že si so svojimi myšlienkami nedal dosť roboty, že ich nedostatočne viazal a konfrontoval so skutočnosťou a že teda napokon jeho tvrdenie o správnych a dobrých myšlienkach je nepravdivé. Veď jediným prostriedkom, akým si môžeme zisťovať správnosť alebo nesprávnosť dačích (aj vlastných) myšlienok, je ich jazykové vyjadrenie, čiže konkrétny jazykový prejav. Pravda, neslobodno tu upadnúť ani do druhej krajnosti: vyjsť zo správneho poznatku, že medzi jazykom a myslením je vzťah dialektickej jednoty, a skončiť tvrdením, že jazyk a myslenie je

jedno, že medzi nimi je vzťah totožnosti. A práve preto, že sa jazyk a myslenie nekryjú, že nie sú totožné, treba ešte, aby sme po vzniku myšlienok pracovali na ich primeranom jazykovom vyjadrení, konkretizujúcom myšlienku aj pre iného. (Z dialektickej jednoty myslenia a jazyka vyplýva, že aj táto činnosť spresňuje a cibrí myšlienku.) Práca, ktorú treba vykonať od myšlienky po jej jazykové vyjadrenie, od súdu k vete, od pojmu k slovu ap., nám jasne dokazuje, že tu ide o odlišné javy, viazané však na seba dialektickým vzťahom jednoty.

Toto sme si pripomenuli preto, aby sme vedeli správne hodnotiť učiteľovu prácu, ktorou stvárňuje svoje konkrétne jazykové prejavy s presným zacielením.

Keď si učiteľ dôkladne premyslel, č o chce žiakom povedať (obsah budúceho jazykového prejavu) a p r e č o im to chce povedať (cieľ budúceho jazykového prejavu), začne prácu na jazykovom konkretizovaní (formovaní) svojich myšlienok. Celkovú podobu jazykového prejavu určujú okrem spomenutých dvoch základných činiteľov (1. *obsah,* 2. *cieľ* jazykového prejavu) ešte ďalšie tri: 3. celková *úroveň žiakov* (adresát jazykového prejavu), 4. celková *úroveň vyučujúceho* (autor jazykového prejavu), a 5. *okolnosti,* v ktorých sa jazykový prejav uskutočňuje (časové, miestne ap.).

Dôležitou požiadavkou školskej práce je pravidelná učiteľova p r í p r a v a n a v y u č o v a n i e. Naša školská správa žiada od učiteľa, aby sa na vyučovanie pripravoval písomne. — Pripusťme pre tento prípad aj prípravu nepísomnú a zisťujme v krátkosti ráz jazykového prejavu bez písomnej prípravy a s písomnou prípravou. Ak si učiteľ pripravil len myšlienkovú osnovu svojho jazykového prejavu, môže sa mu stať (a dozaista sa mu aj stane), že pri jazykovom prejave mu pochybí potrebné slovo, že použije jedno slovo a dodatočne usúdi, že ho treba nahradiť primeranejším, že počas štylizovania vety pozmení svoj pôvodný obsahový zámer — dopustí sa anakolútu ap. Celkovo takýto jazykový prejav pôsobí dojmom nehotového celku, na ktorom sa kŕčovite pracuje so striedavými výsledkami. Toto platí najmä o začínajúcich učiteľoch, ktorí mávajú tendenciu podceňovať písomnú prípravu na vyučovanie. Je len prirodzené, že po niekoľkoročnej svedomitej písomnej príprave postačí učiteľovi aj príprava nepísaná. Sú však prípady, keď si aj učiteľ s dlhoročnou praxou pripraví ak nie celý, tak aspoň čiastky svojho budúceho jazykového prejavu v škole. Má sa tak stať najmä vtedy, keď sa jazykovému prejavu pririeka veľmi vážna výchovná úloha. Ak má učiteľ žiakom porozprávať slovesný celok z literatúry pre mládež, treba, aby si vopred určil časti, ktoré bude reprodukovať takmer doslova. Starostlivo treba reprodukovať najmä dramatické alebo dialogické časti, v ktorých je obsahové ťažisko rozprávaného celku, ako i pointu. Ak obsah rozprávaného je viazaný na určité vyjadrenie (žarty, slovné hračky, hádanky), je len samozrejmé,

že žiadané slovné znenie treba presne dodržať. Doslovné vyjadrenie rozprávaných celkov, ktoré majú takýto ráz, treba veľmi starostlivo nacvičiť, prípadne — podľa potreby — aj s príslušnou mimikou a gestami.

Slovná zásoba.

Treba, aby učiteľ pri príprave svojich jazykových prejavov starostlivo určil slová, ktoré v nich použije. Pritom sa má dbať na organické rozvíjanie slovnej zásoby žiakov a hľadieť, aby slová, o ktoré sa ich slovná zásoba rozširuje, nepreťažily rozprávanie na úkor celkovej zrozumiteľnosti. Skutočnosti, ktoré sa jazykovo predstavujú v rozprávaní, má učiteľ pomenovať čo najadekvátnejšie a v jednotlivých náukových predmetoch terminologicky presne a jednoznačne. Ak učiteľ chce použiť určité slovo v obraznom (prenesenom) význame, má dôkladne uvážiť, či obrazný význam slova žiaci v potrebnej miere pochopia. Nakoľko žiaci porozumeli slovám v prenesenom význame, prirovnaniam alebo slovným figúram, treba pozorne zistiť hneď po skončení rozprávania primeranými otázkami, podľa výsledkov zisťovania uspôsobiť výklad a pamätať na ne ne pri budúcich rozprávaných celkoch.

Pri určovaní slovného inventára konkrétneho rozprávaného celku treba mať na zreteli všetky zložky práce so slovnou zásobou. Nejde len o zámerné rozširovanie zásoby slov, ale aj o ustavičné spresňovanie významu známych slov a napokon o aktivizovanie čo najväčšej čiastky slovnej zásoby žiakov. Cieľavedomé a dôsledné úsilie tohto druhu pri každom rozprávaní má veľký výchovno-vzdelávací význam. Žiaci si rozširujú predstavy, ujasňujú a spresňujú pojmy a podľa učiteľovho príkladu aktivizujú slovnú zásobu. Chceli by sme osobitne zdôrazniť popudy učiteľových rozprávaní pre aktivizovanie slovnej zásoby. Často sa stáva, že žiak má pomerne značnú slovnú zásobu, nie je však ani zďaleka celá aktívna. Tu veľa závisí od dobrého učiteľovho príkladu. Dakedy pri aktivizovaní slovnej zásoby treba premáhať predsudky prostredia, ktoré určité slová odmieta (ako pre dané prostredie neprimerané, knižné, zvláštne ap.). Veľký nepomer medzi pasívnou a aktívnou slovnou zásobou, s ktorým sa stretávame zväčša u žiakov nesmelých, treba zámerne odstraňovať posmeľovaním a povzbudzovaním. Často tento nepomer jestvuje len v ústnych jazykových prejavoch. Tento zjav ukazuje na to, že žiaci (i mnohí dospelí) majú tendenciu dívať sa iba na písanú formu jazyka ako na záväzne normovanú, kým pri ústnej forme je veľmi výrazná snaha po väčšej voľnosti v reči a náklonnosť zabiehať do nárečia. Učiteľ má tu vyvinúť všemožné úsilie, aby sa u žiakov vypestovalo vedomie spisovného jazyka nielen pri forme písanej, ale aj pri forme hovorenej. Tento zjav má, pravda, svoje odrazy nielen v slovníku, ale aj v ostatných oblastiach jazyka a treba mu venovať veľmi jemnú pozornosť, aby sa našly primerané spôsoby nápravy.

Pokiaľ ide o slovnú výstavbu jazykových prejavov, učiteľ musí dbať

na to, aby sa mu do nich nevkradly slová krajové, slangové alebo vulgárne. Učiteľova reč musí byť slovníkovo a vôbec frazeologicky *rýdza a primerane bohatá.*

Gramatická stránka.

Učiteľova reč má byť gramaticky bezchybná. Ona je pre žiakov najbližšou a najplnšou ukážkou využitia a významu gramatiky v jazyku, preto jej s tejto stránky treba venovať priam úzkostlivú pozornosť. Ide o to, aby táto ukážka využitia a významu gramatiky bola úplne presvedčivá. Mimovoľne musí žiaka vyzývať a nutkať, aby ju napodobňoval. A tu netreba vari nikoho presvedčovať, že vzorná učiteľova reč je skutočným a najlepším názorom gramatiky, ktorý sa nedá nahradiť ani každodennými diktátmi. Veď učiteľova reč vstupuje pri školskej práci ustavične do žiakovho vedomia a jej vplyv je naozaj ďalekosiahajúci, jednak v tom, že prakticky učí krásnej reči, a najmä v tom, že prostredníctvom krásnej a správnej reči u č í s p r á v n e m y s l i e ť. Pri tejto práci gramatická bezchybnosť učiteľových jazykových prejavov hrá úlohu základnú.

Ani tu nesmieme obísť otázku nárečia. Učiteľ má dôkladne spoznať gramatické odlišnosti miestneho nárečia od spisovného jazyka, aby vedel, ktoré čiastky gramatiky robia žiakom najväčšie ťažkosti. Podľa tohto zistenia, ktoré treba vykonávať veľmi starostlivo pri každom počúvaní prejavov v miestnom nárečí, učiteľ zvyšuje vo svojej reči frekvenciu tých prvkov, ktoré z gramatickej stránky vykazujú proti miestnemu nárečiu odlišnosti, a zpomedzi nich najmä tých, čo prejavujú vo vzťahu k spisovnému jazyku veľkú húževnatosť. (Sú to tie nárečové znaky, ktoré sa kde-tu držia aj v reči ľudí usilujúcich sa hovoriť spisovne.)

I keď učiteľov postoj k nárečiu je — aby sme sa obrazne vyjadrili — z povolania bojovný, pričom školská práca predstavuje ustavičný zápas s nárečím, učiteľ si nesmie nikdy v tomto zápase vypomáhať pohodlným postojom výsmechu, ktorý narobí v reči žiakov viacej škody ako osohu. (Napr. bojazlivejší žiaci odmietajú aj slovník domáceho nárečia. Odraz tohto nesprávneho postoja k nárečiu stretávame veľmi často aj u dospelých.)

Hoci sa od učiteľa vyžaduje, aby mal pri školskej jazykovo-výchovnej práci vždy naporúdzi porovnania s miestnym nárečím, vyučujúci má vždy hovoriť spisovne a spisovnú, gramaticky bezchybnú reč má bezvýnimočne a dôsledne požadovať aj od svojich žiakov, a to v učebni i na vychádzke.

3. Zladenie obsahovej a vonkajšej stránky reči.

Hneď na začiatku treba spomenúť, že vo vzťahu k obsahu učiteľovej reči sú vonkajšími aj tie stránky reči, ktoré sme uviedli pod nadpisom „Vnútorná stránka učiteľovej reči". Medzi vonkajšími znakmi reči sú aj také, ktoré nie sú úplne ovládnuteľné. Z učiteľovej moci sa vymkýna do

značnej miery jeho celková kvalita hlasu (farba, sila, výška). Tu treba znova poukázať na správnu hlasovú hygienu. Aj kvalitný hlas sa nesprávnymi návykmi reči môže znehodnotiť na nepoznanie, a naopak — menej obdarený hlas správnou hygienou a cvičením sa dá priviesť na pomerne vysoký stupeň dokonalosti.

Do značnej miery je celkovou učiteľovou povahou dané aj tempo a melodika (intonácia) reči. Ak má učiteľ s tejto stránky v reči prvky neprirodzenosti, má sa všemožne usilovať prekonať ich. Často je pri týchto chybách sebapozorovanie krátkozraké. Ak sebakritika na ne nestačí, treba prijať dobre myslenú kritiku súdruhov z učiteľského sboru.

Treba si uvedomiť, že vonkajšie znaky učiteľových jazykových prejavov načim voliť a vypracovať závisle od stránky obsahovej. Vonkajšie vlastnosti jazykových prejavov majú teda vo vzťahu k ich obsahovej stránke (tak ako vôbec jazyk má vo vzťahu k mysleniu) funkciu služobnú, hoci na druhej strane sa nesmie pozabudnúť, že bez nich (aspoň bez niektorých) by sa jazykový prejav nemohol vôbec uskutočniť.

Znaky jazykového prejavu, ktorým sa napríklad uskutočňuje psychologická príprava na zemepisné učivo o Tatrách, budú odlišné od znakov psychologickej prípravy na matematické učivo „zlomky", alebo od znakov jazykového prejavu, ktorým učiteľ upozorňuje žiakov na školský poriadok.

Z povedaného vychodí, že učiteľ má byť veľmi pozorným, pohotovým a jemným štylistom. A veru iba vtedy, keď sa vytrvalým výcvikom ním aj stane, budú mať jeho školské jazykové prejavy plné účinky. Toto si prakticky môže overiť každý učiteľ, keď si porovná učebnú jednotku, na ktorú sa starostlivo jazykovo pripravil, s inou, ktorú improvizoval. Ešte viac vynikne tento rozdiel, ak si porovnáme výsledky školskej práce dvoch učiteľov, ktorí majú odlišnú jazykovú úroveň a odlišný postoj k jazykovej výchove. Aj toto porovnanie nám presvedčivo podoprie poučku o centrálnom postavení jazyka v školskej práci a požiadavku zvyšovať priam každodenne jazykovú úroveň našich škôl.

4. Je jazyková úroveň našich učiteľov uspokojivá?

Zatiaľ musíme odpovedať negatívne. Nedávny krátky výskum úrovne jazykového vyučovania na slovenských deväťročných školách, ktorý organizovalo Povereníctvo školstva vied a umení v máji r. 1952, ukázal, že tu treba ešte hodne vytrvalého usilovania. — A znova treba spomínať nárečie. Nemožno pripustiť, aby učiteľ v našich školách hovoril nárečím! Nie sme nespravodliví a vieme, koľko úsilia treba vyvinúť, aby — povedzme — príslušník východoslovenského nárečia sa naučil správne používať spisovnú kvantitu alebo aby vyslovoval *l, r* v slabikotvornej pozícii bez sprievodného vokalického zvuku; túto prácu však — i keď vyžaduje veľmi veľké usilovanie — vykonať bezpodmienečne treba. Ak naši učitelia nepre-

konajú vo svojej reči hláskoslovné a tvaroslovné prvky svojho krajového nárečia, ako môžeme postaviť požiadavku ich výcviku v štylistike?

5. Ako zvýšiť jazykovú úroveň našich učiteľov.

Zvýšenie úrovne jazykovej výchovy na našich školách všetkých stupňov je v prevažnej miere v učiteľových rukách. Podmienené je priamo jeho osobnou jazykovou úrovňou, ktorá sa najúčinnejšie prejavuje v živej reči. Teoretické vedomosti o jazyku, o jeho slovníku, gramatike, štýloch, poznatky z histórie jazyka sú mŕtvymi poučkami a samy nám nepomôžu, ak sa nespoja so schopnosťou správne a krásne hovoriť. *Teoretické napredovanie našich učiteľov v oblasti jazykovedy musí postupovať rovnomerne s výcvikom v správnej a krásnej hovorenej reči.*

Učiteľova hovorená reč má byť v každom prejave správna, rýdza a krásna. Má predstavovať žiakovi sugestívny vzor, ktorý mimovoľne i cieľavedome napodobňuje. V určitých svojich čiastkach učiteľovo rozprávanie má byť rozprávaním priam umeleckým. Toto možno docieliť len starostlivým vypracúvaním jazykových prejavov a sústavným dôkladným cvikom. Ak učiteľ rozpráva — povedzme — čiastku z hodnotnej knihy pre mládež, má ju porozprávať tak, aby v žiakoch zobudil túžbu zadovážiť si knihu a prečítať ju. Keď rozpráva o hrdinoch práce, o statočných bojovníkoch za práva pracujúceho ľudu, o neúnavných vynálezcoch, umelcoch, vedeckých pracovníkoch, má priam čítať z tváre svojich mladých priateľov vôľu nasledovať predstavované príklady. Ak podáva svojim žiakom poznatky z jednotlivých náukových predmetov, má si svoj výklad uspôsobiť tak, aby bol zárukou, že ho všetci žiaci v potrebnej miere pochopia, že sa im stane popudom chodiť po svete s otvorenými očami a húževnate hľadať v ňom pravdu. Keby sme preskúmali prvé a rozhodujúce motívy, ktoré pohly veľkých duchov ľudstva schodíkmi slávy, zistili by sme, že vo väčšine prípadov to bolo povzbudivé slovo učiteľa, i keď azda veľa ráz nie toho, čo neláskavo sedel za katedrou.

Učiteľ má mať dostatočný a stále doplňovaný repertoár dobre pripravených rozprávaní najrozličnejšieho druhu, ktoré si sostavuje a nacvičuje so zreteľom na výchovno-vzdelávacie úlohy príslušného vekového stupňa a so zreteľom na svoj rozprávačský typ. Pri každom takomto rozprávanom celku treba postupovať s využitím skúseností z predchádzajúcich rozprávaní. I keď sa hovorieva, že hovorené slovo „uletí" a veľmi ľahko sa zabúda, možno na druhej strane bez preháňania povedať, že pečať premysleného a dobre cieleného hovoreného slova je trvácejšia ako stopa slova písaného.

Azda nejeden učiteľ si povie pri čítaní tohto článku, že staviame pred učiteľa vysoké požiadavky. Úplne súhlasíme. *Staviame vysoké požiadavky na učiteľovu reč, lebo si uvedomujeme, aký veľký cieľ má spĺňať v jazykovej výchove a vôbec v príprave pokrokového člena našej spoločnosti.*

Treba, aby vysoké požiadavky na živé slovo vo výchovno-vzdelávacej práci mal predovšetkým sám učiteľ, aby ich s kroka na krok uskutočňoval, aby nikdy v tomto usilovaní nezastal.

Prvou podmienkou je dôkladná vedecká pripravenosť v odbore jazyka. Tu základný význam majú články s. Stalina o jazyku a jazykovede, ktorými prispel do diskusie o jazyku v moskovskej Pravde v lete r. 1950 (pozri sborník „Za marxistickú jazykovedu", ktorý vydala Slovenská akadémia vied a umení v Bratislave), a všetko, čo doteraz vytvorili pokrokoví jazykovedci na čele so sovietskymi. Práve tak treba poznať domácu tradíciu a výsledky prác slovenských a českých jazykovedcov. Nesmie sa stávať, aby náš praktický jazykovedný časopis *Slovenská reč* odpočíval v sborovniach a riaditeľniach našich škôl nepovšimnutý (i nerozrezaný!). Treba, aby učiteľ dokonale ovládal slovenskú gramatiku vo všetkých jej oblastiach, aby presvedčivo ovládal pravopis, poznal základné poučky slovenskej fonetiky a ortoepie.

Práca v škole vyžaduje, aby mal učiteľ veľkú, mnohostrannú slovnú zásobu a bohatú aktívnu frazeológiu. Toto sa dá docieliť len každodenným čítaním, najmä hlasným, výpiskami zo slovenských klasikov, z náukovej prózy, z dennej tlače, z časopisov a zápiskami zo živej hovorenej reči. — Dobrou školou hovorenej reči je pre učiteľa reč našej národnej scény v Bratislave a reč tých hercov z iných činoherných kolektívov, ktorí majú starostlivú a krásnu výslovnosť. Kultúru učiteľovej reči môže výdatne dvíhať značná čiastka hovoreného slova v Čs. rozhlase, kde badať stúpajúce úsilie po ortoepicky bezchybnom prednese hovoreného slova. Okrem toho na učiteľovu reč môžu kladne vplývať prednášky tých našich nadaných rečníkov, ktorí majú živý smysel pre jasnosť, rýdzosť a zvukovú účinnosť slovenského slova. — Učiteľ sám veľa ráz musí rečniť. Požiadanie prehovoriť na aktuálnu tému ho nesmie prekvapiť a dozaista nesklame poslucháčov, ak si svoje jazykové prejavy v škole pripravuje svedomite.

Dakto by mohol namietať, že chceme na úkor ostatných náukových predmetov uprednostňovať na našich školách jazykovú výchovu. Nie. Chceme zveľadiť našu školu, pozdvihnúť jej všeobecnú úroveň, preto s plným vedomím zodpovednosti pri tomto usilovaní požadujeme pozdvihnúť fundamentálny predpoklad celého výchovno-vzdelávacieho procesu — *jazyk* — prostredníctvom živého príkladu učiteľovej reči.

K novému vydaniu Pravidiel slovenského pravopisu

Vincent Blanár

1. Ústav slovenského jazyka pri Slovenskej akadémii vied a umení v Bratislave pripravil novinové vydanie Pravidiel slovenského pravopisu. Tento návrh nového vydania Pravidiel sa už dostal do rúk našej najširšej verejnosti. Pretože úprava pravopisných pravidiel nie je len záležitosťou úzkeho kruhu jazykovedcov, Ústav slovenského jazyka chce pred definitívnou redakciou Pravidiel vypočuť mienku celého nášho ľudu, v prvom rade tých, ktorí perom každodenne narábajú a majú bezprostredný vzťah k spisovnej slovenčine. Zaujímať nás bude i mienka českých a iných slovanských odborníkov. Čoskoro sa rozprúdi diskusia o nových Pravidlách. Začal ju už vlastne Kultúrny život v júni, ale trochu predčasne, takže sa v diskusii doteraz nepokračovalo. Všetky pripomienky k navrhovaným zmenám v nových Pravidlách slovenského pravopisu, ktoré dostane Ústav slovenského jazyka, sa spracujú a zhodnotia a až potom sa prikročí k definitívnej redakcii Pravidiel.

Takýto postup bezpochyby svedčí o zodpovednosti, ktorú majú v období výstavby socializmu slovenskí lingvisti k spoločnému majetku celého nášho národa — k spisovnému jazyku. Nie je náhodné, že pri pripravovanej úprave bulharského pravopisu rovnako postupovali aj jazykovedci bulharskí. Bude zaujímavé pripomenúť, že v tomto čase sa pripravuje úprava bieloruského, českého a rumunského pravopisu.

Hoci teda nie sú snahy o úpravu slovenského pravopisu izolované, jednako len si treba osvetliť, odkiaľ pramení potreba vydať nové Pravidlá slovenského pravopisu.

2. Keď sa hovorí o našich Pravidlách, treba mať na pamäti, že majú časť pravopisnú a ortoepickú, gramatickú a najväčšiu časť tvorí slovník, ktorý nie je len pravopisný, ale obsahuje základnú časť slovenského spisovného slovníka, nakoľko doteraz príručný slovník slovenského jazyka nemáme. Dosiaľ platné Pravidlá slovenského pravopisu vyšly r. 1940. Boly odpoveďou martinských filologov na „československé" tendencie Pravidiel z r. 1931, na ktorých mal hlavnú účasť prof. V. Vážný. Aká ideologia stála za jednými i druhými Pravidlami? Buržoázny nacionalizmus „československý" (presnejšie: český) bol vystriedaný buržoáznym nacionalizmom slovenským (H. Bartek a filologovia okolo Slovenskej reči). Časopis Slovenská reč dali títo filologovia do služieb svojich „obranných" snáh „za tú našu slovenčinu" proti českým „barbarizmom". V tridsiatych až štyridsiatych rokoch vrcholí na Slovensku jazykový purizmus. Vrcholným dielom všetkých „očistných" snáh slovenských jazykových puristov sú Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1940. S tohto hľadiska sa treba na posledné Pra-

vidlá pozerať. Je prirodzené, že sa v jednotlivých častiach matičných Pravidiel svojím spôsobom prejavila ideologia ich tvorcov.

V spisovnej výslovnosti sa obzvlášť veľký dôraz kládol na tie hlásky, ktoré nie sú v češtine: *ä, ľ*. Dôsledná výslovnosť *ä* mala zvýrazňovať veľkú odlišnosť slovenčiny od češtiny. Slovenskí puristi sa nepýtali, či je *ä*-ová výslovnosť v spisovnej slovenčine naozaj živá a či túto hlásku môžu vysloviť všetci príslušníci nášho národa. Rozhodujúcim bolo, že to bola hláska „írečito" slovenská. Skutočnosť je však taká, že na mieste písaného *ä* sa omnoho častejšie vyslovuje stredné *e*.

Doterajšie pravopisné pravidlá sa nevyznačujú jednoduchosťou a praktičnosťou. Často je komplikované pravidlo zbytočnou príťažou. O predložkách *s, z* a predponách *s-, z-* tu ani nehovorme.

Dobrou ukážkou uplatňovania — mohli by sme povedať — „neľudových" hľadísk sú pravidlá o rozdeľovaní slov. Prvým pravidlom je, že zložené slová rozdeľujeme na tom mieste, kde je kmeňoslovný šev, t. j. kde sa jednotlivé členy zloženiny stýkajú: *roz-deliť, roz-um, na-jmä, ná-dcha* a pod. Autori mali na mysli slová odvodené a nie zložené. Ďalšou dôležitou vecnou chybou je, že sa pletie hľadisko etymologické (pôvod slova) a sémantické. Morfologický šev je síce v slovách *roz-deliť, po-radiť,* ale s dnešného hľadiska sú morfematicky nerozčleniteľné slová ako *podoba* (v Pravidlách *po-doba), najmä* (v Pravidlách *na-jmä)* a iné. Podstatné meno *oblek* sa vraj skladá z morfém *ob-lek,* lebo je z pôvodného *ob-vlek.* No s hľadiska dnešného významu slovo *oblek* nesúvisí so slovesom *vliecť — vlečiem.* Ak by sme pri rozdeľovaní slov chceli uplatňovať do dôsledkov zásadu etymológie, vedel by rozdeľovať slová iba školený lingvista. Takéto ortografické pravidlá nemožno pokladať za správne.

V uvedenom príklade sa spojuje uplatňovanie nesprávnej pravopisnej zásady s nesprávnym gramatickým postojom. Gramatických chýb a nedostatkov je v Pravidlách z r. 1940 viac. Ľahko z nich možno vyvodiť záver, že za týmito výkladmi stojí plytká alebo nesprávna jazyková teória. Uvedieme aspoň niektoré nesprávne výklady.

V časti „Z tvaroslovia" sa spomínajú vzory *chlap, ryba* atď. a popri nich napr. *pani, kráľovná.* Z týchto dvoch posledných je *kráľovná* typicky neproduktívny vzor, ku ktorému patrí presne vymedzený počet ženských podstatných mien (ako neproduktívny vzor ho treba vydeliť z rámca produktívnych), a „vzor" *pani* v skutočnosti nie je vzorom, pretože takto sa neskloňujú v slovenčine nijaké podstatné mená; ide o podstatné meno nepravidelného skloňovania. Samostatnými vzormi nie sú ani *katechizmus* a *indivíduum.* Takýmto spôsobom by sme neodôvodnene zvyšovali počet vzorov. Podstatné mená, ktoré sa skloňujú ako *katechizmus* a *indivíduum,* patria ku vzorom *dub* a *mesto.* Odlišujú sa od nich iba svojím zakončením v 1. p. jednotného čísla (a preto nemôžu tvoriť samostatný vzor); majú zakončenie príznačné pre nedomáce podstatné mená.

Vo vetách *Sokol je dravý vták, Môj priateľ je dobrým lekárom* sa pokladajú členy *dravý vták* a *dobrým lekárom* za shodný a neshodný doplnok, hoci v jednom i druhom prípade ide o neslovesný, zložený prísudok.

Pri číslovke *jeden* sa uvádza, že ju používame len vtedy, keď chceme zdôrazniť číselnú platnosť. Vôbec sa tu nemyslí na štylistické využívanie číslovky *jeden* napr. v našich rozprávkach (Bol raz *jeden* mlynár...). V mene tejto nesprávnej poučky sa číslovka *jeden* v podobných spojeniach prenasledovala. Ale v §-e 94 starých Pravidiel sa dozvieme i to, že sú neprípustné spojenia ako *prestupuje s jednej nohy na druhú.* Pravidlá pokladajú za správnu len väzbu: *prestupuje s nohy na nohu.* Osobitnú pozornosť zasluhuje lexikálna časť.

Najprv niekoľko slov o kapitolách, v ktorých sa hovorí o odvodzovaní. Autorovi starých Pravidiel (hlavný podiel na nich mal H. Bartek) je celkom cudzí zreteľ produktívnosti. Neodlišuje produktívne prípony od neproduktívnych a v slovách s dnešného hľadiska nerozčleniteľných na morfémy hľadá etymologické prípony. Napr. medzi príkladmi na príponu *-ina* sa uvádzajú nielen slová *starina, hlbina,* čo je správne, ale aj slová *hodina, otčina,* ako keby tu prípona *-ina* rozširovala nejaké základy *hod-, otč-.* V našej dnešnej slovnej zásobe sú podstatné mená *hodina* a *otčina* morfematicky nerozčleniteľné. Za odvodené sa pokladajú aj podstatné mená *Cigán, cigáň, haviar* a iné, s čím nemožno súhlasiť.

Je nejasné, prečo sa má dávať v beletrii prednosť tvarom *jedenadvadsať, dvaadvadsať, triadvadsať* ... pred obvyklým *dvadsaťjeden, dvadsaťdva, dvadsaťtri* ....

V § 88 a 89 sa uvádzajú niektoré nesprávne predložky a spojky. Zväčša sa tieto úpravy v spisovnom jazyku prijaly; hovoríme a píšeme *napríklad* (a nie *ku príkladu, mimo školy* (a nie *mimo školu), omilostením* (a nie *cestou milosti);* miesto *jestli* používame spojku *ak,* miesto *poneváč* používame spojky *keďže, pretože, lebo, bo.* Niektoré úpravy však bude treba revidovať. Popri *za (panovania)* treba pripustiť aj *počas (panovania),* nebudeme ochudobňovať náš spisovný jazyk o predložku *napriek (Napriek tomu, že som ho pozval, neprišiel.),* niet dôvodu vyhadzovať spojku *akonáhle.* Tu sa žiada dôkladná revízia.

Veľkú pozornosť bude treba venovať pri novom vydaní Pravidiel slovenského pravopisu slovníkovej časti. Menej zmien bude v tom, čo slovníková časť obsahuje. Isteže sa vynechajú slová, ktoré sú cudzie našej socialistickej spoločnosti (napr. *na stráž! stráž!).* Opravia sa i také puristické výstrelky, ako napr. vidíme na str. 374 pod heslom **schôdza.* Doterajšie Pravidlá pokladajú za správny iba tvar *schôdzka* a *schôdza* sa uvádza ako nesprávne slovo s hviezdičkou. Celkove spisovný jazyk neprijal slová, ktoré sú v Pravidlách označené hviezdičkou. Vo viacerých prípadoch však sú označené hviezdičkou i také slová, ktoré plným právom možno pokladať za súčasť našej spisovnej slovnej zásoby. Z nášho spisovného jazyka nebu-

deme vyhadzovať napr. slová *záležitosť* (miesto tohto podstatného mena odporúčajú Pravidlá *vec), zaobstarať* (v Pravidlách sa uvádza ako správne slovo *obstarať*, ale už miesto *zaobstarať* sa odporúča slovo *zadovážiť), uvítať, uvítanie* (prečo by maly byť správne iba slová *privítať, privítanie?), pilný, pilnosť* (popri *usilovný, usilovnosť*, ktoré odporúčajú Pravidlá), *nachladnúť* (je to synonymum slovesa *prechladnúť), nato* (synonymický výraz k príslovkám *potom, vtom).* Prečo by sme mali vyhadzovať zo spisovnej slovenčiny všeobecne používané prídavné meno *blond*, ktoré je synonymom domáceho prídavného mena *plavý?* Uvedené príklady jasne ukazujú, ako doteraz platné Pravidlá ochudobňovaly najmä synonymické rady v našej slovnej zásobe. A zatiaľ vzrast slovnej zásoby je najdôležitejším činiteľom vo vývine každého jazyka. Niektoré zavrhované výrazy sa v spisovnom jazyku udržaly ako synonymá odporúčaných výrazov. Napr. *tužka* popri *ceruzka, modrina* popri *sinka, kojenec, kojná* popri *dojča, dojka* a iné. Netreba osobitne zdôrazňovať, že výstražnú hviezdičku majú v starých Pravidlách zväčša výrazy shodné s češtinou.

Práve preto, že tzv. „Pravopisný slovník" v našich Pravidlách nateraz aspoň zčasti nahrádza i príručný slovník spisovnej slovenčiny, do pripravovaných Pravidiel treba zaradiť nové slová, ktoré sú charakteristické pre posledné obdobie dejín slovenčiny. Slová a výrazy ako *úkol, úkolár, previerka, jednotné roľnícke družstvo, plánovač, prekročiť plán, Československý sväz mládeže* a desiatky iných sú výrečným svedectvom búrlivého rastu slovnej zásoby spisovnej slovenčiny v období výstavby socializmu v našej vlasti a musia byť kodifikované v slovníkovej časti budúcich Pravidiel.

Po všetkých týchto pripomienkach snáď nebude nejasné, prečo slovenskí jazykovedci prikročili k novému vydaniu a úprave Pravidiel slovenského pravopisu. Skôr sa prichodí diviť, že revízia autoritatívnej a najrozšírenejšej jazykovej príručky sa robí až teraz v r. 1952.

3. Matičné pravidlá sú vypracované na základe idealistickej (a pritom neraz povrchnej a nedostačujúcej) jazykovej teórie. Slovenský buržoázny nacionalizmus sa v nich prejavuje veľmi zreteľne. Naša dnešná jazykoveda uplatňuje zásady marxistické. Na jazyk pozeráme ako na spoločenský jav, ktorý sa neustále vyvíja podľa svojich vnútorných zákonitostí a žije v spoločnosti, ktorá je jeho tvorcom a nositeľom. Nositeľom ďalšieho vývinu sú produktívne jazykové prvky. Hľadisko produktívnosti má prvoradú dôležitosť pri každej jazykovej charakteristike. Pri vydávaní najdôležitejšej normatívnej príručky nášho spisovného jazyka, Pravidiel slovenského pravopisu, sme postavení pred závažný teoretický problém. Slovnú zásobu, gramatickú a hláskovú stavbu i zásady správnej výslovnosti podávajú Pravidlá v určitom, a to v najnovšom vývinovom štádiu nášho jazyka. Môžu a majú sa dostať do Pravidiel také prvky, o ktorých predpokladáme, že sú nositeľmi budúceho vývinu, i keď v tomto čase ešte úplne nezvíťazily nad starším stavom, prípadne ani neprevažujú? Možné sú dve riešenia. Alebo sa

budú aj naďalej pokladať za jedine správne doterajšie gramatické a ortoepické poučky a novovznikajúce druhotvary, hoci produktívne, budú sa vylučovať zo spisovnej normy, alebo sa v takýchto prípadoch uzákonia dvojtvary ako spisovné. Toto druhé riešenie napomáha vývin jazyka. V pripravovanom vydaní nových Pravidiel slovenského pravopisu sa uplatnilo druhé hľadisko.

Neznamená uplatňovanie tejto zásady návrat k neslávnemu heslu „aj tak sa môže, aj tak sa môže" v Pravidlách z prvej ČSR? Treba si povšimnúť, že medzi dvojtvarmi v Pravidlách z r. 1931 a v pripravovaných Pravidlách je podstatný rozdiel. V pravidlách z r. 1931 sa hľadali také hláskoslovné, tvaroslovné a lexikálne druhotvary, ktoré by približovaly spisovnú slovenčinu s češtinou; pritom sa nevychádzalo z vnútorného vývinu samotnej slovenčiny. V budúcich Pravidlách sa niekde pripúšťajú popri doterajších tvaroch také hláskoslovné, tvaroslovné a lexikálne dublety, ktoré sa ukazujú produktívnymi vo vývine nášho spisovného jazyka. Uveďme niekoľko príkladov.

Pravidlá z r. 1931 zaviedly dvojtvary pri odvodzovacej prípone *-obný/ -ebný*, i keď v spisovnej slovenčine boly ústrojné len tvary s príponou *-obný*. Napr.: *túžobný* i *túžebný*, *dlažobný* i *dlažebný* atď. Pri menách miesta sa pripúšťala popri prípone *-eň* aj prípona *-ňa* (čes. *-na*): *kaviareň — kaviarňa* (čes. *kavárna*), *vináreň — vinárňa*, *pekáreň — pekárňa*, *čitáreň — čitárňa* a iné. Slovníková časť obsahovala početné hláskoslovné i lexikálne dvojice: *farba — barva*, *debnár — bednár*, *nie je — neni*, *slobodný — svobodný*; *múr — zeď*, *murár — zedník*, *klinec — hrebík*, *keľa — kartáč*, *prechladnúť — nastudiť sa*, *nastydnúť* a i. Slová, ktoré tu uvádzame na druhom mieste, maly svoj vzor v češtine a v spisovnej slovenčine sa nezaužívaly. Niektoré dvojtvary vznikly tým, že tvary, ktoré normovaly Pravidlá z r. 1931, rešpektovala len časť slovenskej verejnosti. Napr. Pravidlá ustaľovaly neurčitkové tvary typu *šediveť*, *trpeť*, *videť*, *treť*, *mleť* (na *-eť*), ale v spisovnej slovenčine sa i naďalej často používaly neurčitky na *-ieť*.

V novinovom vydaní Pravidiel slovenského pravopisu sa navrhuje niekoľko typov dvojtvarov, ale len so zreteľom na celkové vývinové tendencie spisovnej slovenčiny. Týkajú sa v prvom rade spisovnej výslovnosti. Normuje sa dnešná dvojaká výslovnosť *ä:* 1. ako veľmi otvorené *e* s nízkou polohou jazyka, 2. ako obyčajné stredné *e*. Pretože je náš spisovný jazyk vlastníctvom celého národa, nemožno pokladať za ortoepickú takú výslovnosť, ktorú väčšina príslušníkov slovenského národa môže najviac len napodobniť. Je isté, že výslovnosť stredného *e* je tu dnes omnoho častejšia než výslovnosť širokého *ä*.

Nie taká jednoznačná je otázka spisovnej výslovnosti *ľ*, resp. *l* v spojeniach: *le, li, lia, lie, liu*. Navrhuje sa pripustiť dvojakú výslovnosť: *ľe, ľi, ľia, ľie, ľiu* i *le, li, lia, lie, liu*. Mäkké *ľ*, i keď s menej širokým dotykom, vyslovuje sa snáď na väčšej časti slovenského jazykového územia, takže

príslušníci týchto nárečí by mohli v spisovnom jazyku vyslovovať *ľ*. Nepalatálna výslovnosť *le, li* sa šíri z terajšieho kultúrneho centra Slovenska. Už po r. 1918 prenieslo sa slovenské kultúrne centrum zo stredného Slovenska (Martin) na západné (Bratislava). Hoci väčšina príslušníkov stredoslovenských a východoslovenských nárečí bráni v uvedených spojeniach palatálnu výslovnosť *ľ* ako jedine ortoepickú, treba aj pre budúcnosť rátať a vyrovnávať sa s ovplyvňovaním spisovného jazyka so strany západoslovenského prostredia, ako to dosvedčujú v Poľsku a Bulharsku analogické problémy, vyplývajúce z prenesenia kultúrno-politického centra do inej nárečovej oblasti.

Ďalej sa v návrhu pripúšťajú niektoré dvojtvary pri skloňovaní. Poukážeme aspoň na jeden typickejší prípad. V 2. p. množného čísla je vkladná samohláska *-e-* alebo dvojhláska *-ie-* pri podstatných menách, ktorých základ, majúci dlhú slabiku, sa končí dvoma spoluhláskami, pričom druhá spoluhláska je sonórna. Napr.: *výhra — výher/výhier, žiabry — žiaber/žiabier; číslo — čísel/čísiel, sídlo — sídel/sídiel, krídlo — krídel/krídiel* ap. Tvary s vkladným *-ie-*, ktoré sa majú dostať do spisovného jazyka, rozmnožujú výnimky z rytmického zákona v spisovnej slovenčine. To nie je zjav náhodný. Dve slabičné dĺžky nasledujú za sebou práve v slovách patriacich do najnovšej vrstvy našej slovnej zásoby (porov.: *poverenctiev, obrázkár, mliekáreň* a iné). S tohto hľadiska predstavujú spomenuté dvojtvary produktívne prvky v súčasnom jazyku.

Z ďalších zásad, ktoré sa uplatňovaly pri návrhu nových Pravidiel, bola snaha zjednodušiť v prvom rade náš pravopis. Závažným zjednodušením doterajšieho pravopisu, ktoré je súčasne najväčším zásahom v doterajšom pravopise, je úprava písania predložky *s, z* a predpony *s-, z-*. V 2. p. sa má písať len predložka *z*, v 7. p. len predložka *s*. Výslovnosť predložiek *s* a *z* sa bude riadiť, ako doteraz, zákonmi znelostnej asimilácie. Predpona *s-/z-* sa má písať podľa výslovnosti: *z-* pred nasledujúcou znelou a zvučnou spoluhláskou a pred samohláskou *(zbierať, zblížiť, zjazd, zlepiť, zísť sa)*, predpona *s-* pred nasledujúcou neznelou spoluhláskou *(schudnúť, spracovať, stlčť)*. Neustálená výslovnosť je iba v jednotlivých slovách *(smer, svah, smena)*. Tu by sa mala normovať výslovnosť podľa výsledkov diskusií v širokej verejnosti.

Pri rozdeľovaní slov sa opustilo etymologické kritérium. Složené a odvodené slová sa budú rozdeľovať na morfematickom švíku iba tam, kde je morfematické členenie s dnešného hľadiska jasné. Pri rozdeľovaní slov je celkom namieste väčšia voľnosť. Podľa uvedenej zásady sa pripúšťa napr. rozdeľovanie *nad-chnúť, nád-cha, naj-mä, vyj-dem.*

V nových Pravidlách sa spresnily niektoré interpunkčné zásady (napr. písanie čiarok), písanie veľkých písmen, ale nikde sa neprikročilo k zmenám radikálnym. So zreteľom na našu literárnu tradíciu, so zreteľom na pravopis český i ruský sa upustilo od odstránenia *y* z nášho pravopisu. Odstrá-

nením *y* by sa pozmenil ráz nášho pravopisu. V novom vydaní by musely vyjsť všetky učebnice a základné literárne diela. Takáto radikálna reforma pravopisu by mala veľký dosah politický i hospodársky a nezodpovedala by myšlienke postupného vývinu, ktorý je príznačný nielen pre samotný jazyk, ale aj pre vývin jeho spisovnej normy a pre pravopis. Odstránením ypsilonu by sa slovenský pravopis bezpochyby zjednodušil, ale určité komplikácie by zas nastaly v tom, že by bolo treba aspoň v niektorých pozíciách označovať mäkké skupiny *ďi, ďia, ďie, ťi, ťia, ťie,* prípadne *ďe, ťe.* Takéto problémy sa nevyskytly v pravopise srbochorvátskom a bulharskom, pretože tu *d, t* v spojeniach *de, te, di, ti* nikdy nie je palatálne (to platí o spisovnom jazyku).

Mnohé gramatické výklady a ortoepické poučky nových Pravidiel znamenajú krok dopredu v postihnutí súčasnej spisovnej normy a v charakteristike slovenskej spisovnej výslovnosti. Tým, že sa sústava nášho spisovného jazyka podáva hlbšie a správnejšie, ako to bolo v Pravidlách z r. 1940, pripravené dielo bude cennou pomôckou pri praktickom používaní spisovného jazyka.

Je však samozrejmé, že v žiadnej časti Pravidiel sa nepovedalo posledné slovo. Vydaním Pravidiel sa nezastaví vývoj nášho spisovného jazyka a naďalej sa bude prehlbovať i naša jazykovedná teória. Najväčšiu kritiku vyvolajú tie kapitoly, v ktorých sa normuje ešte neustálený úzus. A práve tu očakávajú slovenskí lingvisti pomoc so strany čo najširšej verejnosti. Ide napr. o kvantitu niektorých slov a tvarov, o ustálenie výslovnosti *le, li,* o ustálenie výslovnosti v početných cudzích slovách a v niektorých domácich (ako *smer, svah, smena*). Ťažké je nateraz postihnúť zákonitosti v koncovkách niektorých pádov podstatných mien (2. p. jedn. č. vzoru „dub", 6. p. jedn. č. a 1. p. množ. č. vzoru „stroj"). V týchto prípadoch, ako aj pri riešení ostatných otázok, bude veľmi cenná mienka širokých vrstiev používateľov spisovného jazyka pre definitívnu redakciu Pravidiel slovenského pravopisu.

Význam Pravidiel slovenského pravopisu je pre celý náš kultúrny život taký veľký, že si naozaj zaslúži starostlivosť, ktorú príprave nového vydania venujú naši politickí činitelia i Slovenská akadémia vied a umení.

Pravopisná úprava a školská prax

Poznámky k dvom hlavným bodom novej pravopisnej úpravy.

Ján Oravec

Chystaná pravopisná úprava bude znamenať veľké uľahčenie pri vyučovaní slovenského jazyka i pri písomnom vyjadrovaní žiactva vo všetkých predmetoch.

Aby sme mohli správne oceniť potrebu pravopisnej úpravy, musíme si aspoň stručne načrtnúť ťažkosti nášho terajšieho pravopisu. Pri chystanej pravopisnej úprave okrem niekoľkých menších zmien ide najmä o dve hlavné zmeny: 1. písanie slovesných tvarov na *-li* vždy s *i*, 2. písanie predpôn *s-, z-, zo-* podľa výslovnosti a písanie predložiek *s (so), z (zo)* podľa pádov: so 7. pádom *s (so)*, s 2. pádom *z (zo)*. Starší stav sa v oboch prípadoch pridŕžal etymologie, pôvodnej formy slova, a to i takej, ktorá už dnes nežije v našom jazykovom vedomí. Nový návrh znamená príklon k súčasnej živej výslovnosti.

Hovorený jazyk sa stále mení, zdokonaľuje, hoci väčšina jeho používateľov tento vývoj nepozoruje. Písaný (tlačený) jazyk, ako sekundárny jazykový prejav, odvodený od hovoreného jazyka, sa nemôže tak nenápadne meniť. Forma povedaného slova sa rýchlo zabudne, forma napísaného (tlačeného) slova pretrvá storočia. Zmeny v písanom jazyku, v pravopise treba urobiť vedome, aby sa tak pravopis priviedol do súladu s normami súčasnej výslovnosti, aby písomníctvo bolo dostupné ľudu. Nutnosť pravopisných zmien a spresnení však treba v každom jednotlivom prípade všestranne preštudovať, premyslieť a vedecky odôvodniť; takéto zmeny musia byť *prakticky účelné*.

Hlavné navrhované zmeny nášho doterajšieho pravopisu tejto požiadavke vyhovujú. Pri ich zavádzaní myslí sa predovšetkým na budúce generácie, na tých, ktorí sa dnes pravopis učia alebo sa ho v budúcnosti budú učiť, a tiež na dospelých, ktorí v minulosti pre neprajnosť spoločenského zriadenia nemali možnosť sa ho naučiť, ale dnes chcú odstrániť tento nedostatok. Pravopis nemá byť dostupný len niekoľkým zasvätencom, ale každému občanovi. Každý občan má právo i povinnosť ovládať spisovný jazyk slovom i písmom. Aby mohol svoje právo plne uplatniť, treba mu v tom pomôcť medziiným aj uľahčením, zjednodušením pravopisu.

Koľko drahocenného času a bezvýslednej námahy sa venovalo len dvom spomínaným pravopisným javom vo vyučovaní slovenského jazyka na našich školách v minulosti až doteraz! Tento čas a námaha sa mohly využiť na prehlbovanie vedomostí z gramatickej stavby a základného slovného fondu.

V tomto článku chcem ukázať na príkladoch zo svojej učiteľskej praxe, s akými ťažkosťami sme sa v škole stretávali pri doterajšom pravopise.

Slovesné tvary na *-li/-ly*.

Samo pravidlo o tom, kedy sa píše *-li* a kedy *-ly* nebolo ťažké. Ako je známe, slovesné tvary na *-li/-ly* sa rozlišujú podľa toho, či sa vzťahujú na mužský životný osobný rod (vtedy sa píše *-li*), alebo na ostatné gramatické rody (vtedy sa píše *-ly*). Pre prax však toto pravidlo nestačilo. V praxi sa používala zložitejšia poučka, o ktorej sa predpokladalo, že postačí na riešenie a správne písanie všetkých prípadov s *-li/-ly*. Ako ukážu príklady, nebolo to tak.

Zopakujme si túto poučku ako východisko ďalších úvah!

Podľa nej *-li* treba písať v množnom čísle:

a) ak je podmetom mužský rod živej bytosti (osoba),

b) ak je vo viacnásobnom podmete aspoň jeden člen mužského rodu živej bytosti,

c) vo vetách so zamlčaným podmetom, v ktorých si ho môžeme nahradiť slovom „ľudia",

d) pri vykaní.

Zakončenie *-ly* býva v množnom čísle:

a) ak je podmetom zvieracie podstatné meno muž. rodu (okrem výnimiek *psi, vlci, vtáci, býci),*

b) ak je podmetom mužský neživotný rod, ženský rod alebo stredný rod.

Každé pravopisné pravidlo ako smernica pre prax má byť jasné a jednoznačné. Či je také, to môže dokázať a overiť len prax. O našej poučke vraví prax opak, najmä pri písaní *-li.* V každom jej bode pri *-li* je komplex nejasností a nedôsledností. Všimnime si niektoré podľa jednotlivých bodov.

Podľa bodu a) píšeme *-li,* ak je podmetom mužský rod živej bytosti (osoba). Vec by bola v poriadku, keby sa prirodzená bytosť úplne shodovala s gramatickou kategóriou životnosti a keby pojem gramatickej kategórie životnosti bol presne vyhranený. Zatiaľ tak nie je ani v gramatikách a tým menej v hlavách žiakov.

Začnime s najľahšími príkladmi! Vo vete *Vtáčiky spievaly* nám žiaci často chybne píšu *-li,* lebo podmet *vtáčiky* majú pevne asociovaný so slovom *vtáci,* ktoré sa naučili ako výnimku pri zvieracích menách. Prehliadnu, že je to odvodenina (deminutívum).

Vety typu *Chlapčiská rozbili/-ly okno* pôsobia ťažkosti i samým učiteľom. V podstate ide tiež o odvodeninu z mužského životného mena (augmentatívum), ale o takú, ktorá mení gramatický rod, a to mužský (alebo ženský) na stredný *(ten chlapec — to chlapčisko, tie chlapčiská).* Podľa gramatickej shody by tu malo byť *-ly.* Pravidlá slovenského pravopisu sa týmto zjavom nezaoberajú. Najnovší matičný slovník A. Jánošíka — E. Jónu pripúšťa chápať takéto slová i ako maskulína (resp. feminína — podľa prirodzeného rodu), teda *to chlapčisko — ten chlapčisko,* v množnom čísle *tí chlapčiská — tie chlapčiská.* Má žiak v takomto prípade napísať *-li* či *-ly?* Shoda podľa smyslu mu káže písať *-li,* ale podľa gramatickej shody by malo byť *-ly.* Ako vidno, vážne dôvody sú pre jeden i pre druhý spôsob.

I starší žiaci (na III. stupni) robia chyby pri type *Národy krvácaly.* Pozabudnú sa najmä v dlhších súvetiach, v ktorých je takýto podmet na začiatku a sloveso v minulom čase alebo v podmieňovacom spôsobe je veľmi ďaleko. Podmet je tu formálne neživotné podstatné meno, ale podľa smyslu je životný, lebo krvácať môže len niečo živé. Zodpovedajúce vlastné mená, ktoré patria do rozsahu významu tohto slova (v tomto prípade mená náro-

dov), majú už skloňovanie podľa životných a prísudkové sloveso na *-li*, napr. *Rusi krvácali*. K omylu prichádza aj v takom kontexte, kde sa najprv uvádzajú jednotlivé mená životné a potom sa shrnú v jednom súbornom názve, ktorý je formálne neživotný. (O tom bude reč pri viacnásobnom podmete.)

Podobná neistota o písaní slovesa v pluráli môže vzniknúť napr. aj v súvetí: *Len čo sa ten chýr rozletel, už sa hrnuli so všetkých strán knieža-tá; všetci chceli dostať niektorú z kráľových dcér za ženu.* Slovo *knieža* môže byť i v mužskom rode i v strednom. V singulári býva častejšie mužského rodu, v pluráli zasa stredného. V našom súvetí ho musíme chápať ako maskulínum, čo je vidieť z podmetu druhej vety, ktorý znie „všetci" a nie „všetky".

V podobnej situácii sa ocitáme pri personifikácii rozprávkových bytostí, ktorých plurál pri zosobňovaní nemožno meniť. Napr.: *Čudné morské tvory ho prosili/-ly: „Pomôž nám, aby sme sa znovu mohli/-ly stať ľuďmi!"* (Dobš.) — *O dvanástich mesiačikoch, čo Marienku zachránili.*

Zosobniť možno aj mužské zvieracie mená. Potom majú aj plurál podľa osobných a príslušné sloveso má *-li*. Napr.: *Za družbov sa ponúkali orli.* Personifikácia zvierat sa ponajviac vyskytuje v literatúre pre mládež (bájky, rozprávky). Grafický obraz podstatných mien a slovies z tohto čítania neobyčajne vplýva na pravopis žiaka, takže mimovoľne píše *-li* aj v takých prípadoch, kde nejde o personifikáciu. Stáva sa tak u žiakov, čo veľa čítajú. K opačným chybám dochádza v rozprávkových textoch, keď sa nepersonifikuje dôsledne. Vo vetách s podmetom to býva zriedka, ale vo vetách so zamlčaným podmetom a v prípadoch, keď slovesá vyjadrujú činnosť, ktorá je charakteristická pre zvieratá (napr. letieť), býva omylov dosť. I v spomínanej detskej literatúre sa v tomto bode veľmi hreší. Najmä v starších vydaniach je tu dokonalý zmätok, ktorý nijako nenapomáha pravopisnú výchovu.

Bývajú tu aj syntaktické ťažkosti, a to vo vetách s menným prísudkom, s doplnkom v nominatíve a s neživotným predmetom v akuzatíve, formálne shodným s nominatívom. Žiak nevie, čo je podmetom, a preto si nie je istý, či má písať *-li*, či *-ly*. V jednoduchých prípadoch to nie je problém, ale v zložitejších áno. Napr. veta *Medvede, to boli/-ly chlapci* môže mať smysel „medveďmi boli chlapci" (napr. pri hre) i smysel „medvede boly chlapcami" (napr. boly za chlapcov oblečené). Ešte ťažšie sa zisťuje podmet v súvetí, a to v druhej vete priraďovacieho súvetia alebo vo vedľajších vetách podraďovacieho súvetia. Príklad: *Zvery sa vyrútily na nás, boli/-ly to vlci.*

S tými istými ťažkosťami máme do činenia vo vetách, kde je podmet rozvitý prístavkom, pričom prístavok môže byť inej bytosti, iného rodu a v inom čísle ako podmet. Žiak nevie rozhodnúť, ktoré slovo je podmetom a ktoré prístavkom a niekedy pokladá za podmet (viacnásobný) obidve. Napr.: 1. *Bacile, títo najúhlavnejší nepriatelia človeka, už mnoho životov*

zničily. — Chlapci siroty plakali. — 2. Najúhlavnejší nepriatelia človeka, bacile, už mnoho ľudských životov zničili. — Siroty chlapci plakaly.

Niet núdze ani o skutočne ťažké prípady. Napr. typ, keď v súvetí stojí prístavok až na začiatku druhej vety, takže celkom vyzerá ako podmet: *Mládenci sa túlali nocou a potvory, vše niečo vyviedli.*

Vo vete *Deti, chlapci, po nej ostaly* je prístavkom slovo chlapci, lebo by sme ju mohli povedať aj v podobe *Deti, a to chlapci, po nej ostaly.* Ale práve tak dobre môže byť slovo *chlapci* podmetom, ak stojí na začiatku vety: *Chlapci, deti, po nej ostali.* Tu by sme mohli povedať: *Chlapci, ktorí boli ešte deťmi, po nej ostali.* Rozhodujúci je tu postoj a zámer hovoriaceho. Teda je tu možnosť písať *-li* aj *-ly.* Žiak v takýchto prípadoch obyčajne vidí viacnásobný podmet. Ešte ľahšie sa chýli k tomuto riešeniu, keď ide o prístavok s niekoľkými členmi. Napr.: *Národy ázijskej časti SSSR, ako Kazachovia, Kalmýci, Burjati, Čukčovia, Samojedi, do revolúcie ani svoje písmo nemaly. — Vtáci, najmä sláviky, drozdy a stehlíky, nás spevom budili.* V týchto vetách sa riadi pravopis prísudku podľa prvého výrazu, ktorý má najširší rozsah vecného významu. Ostatné výrazy len určujú ako prístavky, čo do tohto rozsahu patrí. Žiak, keď v takomto podmete zbadá jedno mužské životné substantívum, bez rozmyslu ho pokladá za viacnásobný podmet a píše v slovese *-li.* Pri inom usporiadaní skutočne môže tu ísť o viacnásobný podmet. Napr. vo vete *Vojaci, hraničiari, členovia SNB a ľudových milícií, teda všetky zložky branných síl, pred nami pochodovali.* Tu výraz *všetky zložky branných síl* je prístavkom. Vo vete *Kirgizi, Kazachovia a iné národy ázijskej časti SSSR nemali do revolúcie ani svoje písmo* výraz *iné národy ázijskej časti SSSR* je členom viacnásobného podmetu.

Podľa bodu b) píšeme *-li* vtedy, ak aspoň jeden člen viacnásobného podmetu je rodu mužského životného osobného. Vec je bez problémov, keď sú všetky členy viacnásobného podmetu v nominatíve oddelené od seba čiarkou alebo pospájané slučovacími spojkami *a, i, aj, alebo,* teda keď sú formálne i vecne rovnocenné. Vtedy vieme, že jednotlivé členy všetky patria do podmetu a poučku o písaní *-li/-ly* môžeme dobre použiť. Takýchto ideálnych prípadov je menšina, lebo jazyk nie je uniformita, ale bohatá mnohorakosť. Členy viacnásobného podmetu sa môžu významom doplňovať, vysvetľovať alebo môžu navzájom kontrastovať.

Pri viacnásobnom podmete býva druhý člen často v inštrumentáli, pripojený predložkou *s.* Touto konštrukciou sa naznačuje, že druhý člen je významove menej dôležitý. Ako písať sloveso vtedy, keď osobné meno mužského rodu je v inštrumentáli? Napr.: *Sestra s bratom sa naháňali* (?). Syntagmu *sestra s bratom* možno pokladať za priradenie pomocou predložky *s.* Tu však nevieme vždy bezpečne zistiť, najmä ak sú členy podmetu v pluráli, či inštrumentál vôbec patrí do podmetu, či teda môže vplývať na pravopis prísudku. Inštrumentál tu môže byť i predmetom i príslovkovým určením. Tu treba prizerať i na význam slovesa, či je predmetové, či bez-

predmetové. Tieto otázky nemáme doteraz podrobnejšie spracované a gramatiky sa im tiež svorne vyhýbajú. J. Mihál sa ich síce dotýka v Slovenskej gramatike pre I. a II. triedu stredných škôl (str. 241), ale nedoriešil ich. Pripúšťa typy viet: 1. *Kosec s hrabáčkou oddychovali,* 2. *Kosec s hrabáčkou oddychoval,* 3. *Hrabáčka s koscom oddychovala.* Neuvádza typ *Sestra s bratom mi gratulovali* (?), ktorý sa tiež vyskytuje. Nachádzame ho i u spisovateľov, napr. u Hečku: *Matka so synom chvíľu sa dívajú, kam sa pohnúť. Prišli trocha neskoro.* V prvej vete je shoda prísudku s podmetom podľa smyslu. V druhej a tretej vete je gramatická shoda podľa prvého slova vety, uvedeného v nominatíve. V týchto prípadoch možno pokladať inštrumentály *(s hrabáčkou, s koscom)* aj za predmety, nielen za členy podmetu. Pozrime sa, ako by vyzeraly tieto vety s podmetom v pluráli: 1., 2. *Kosci s hrabáčkami oddychovali,* 3. *Hrabáčky s koscami oddychovaly.* Pravopisnému riešeniu prvej a druhej vety nič neodporuje, ale riešeniu tretej vety odporuje zásada o prednosti mužského životného rodu. To znamená, že sa pripúšťa v takomto prípade písať aj *-li,* aj *-ly.* V náhľadoch na tento problém niet ani medzi jazykovedcami jednoty: jedni dovoľujú v takomto prípade (v pluráli) len gramatickú shodu podľa prvého člena, druhí zasa žiadajú dôsledné uplatnenie pravidla o prednosti mužského životného rodu, tretí pripúšťajú i gramatickú shodu i shodu podľa smyslu, čo prakticky znamená, že možno v takýchto prípadoch písať aj *-li,* aj *-ly.*

Vo vete *Deti len s rodičmi vstupovaly* častica *len* nám naznačuje, že inštrumentál *s rodičmi* môžeme chápať ako príslovkové určenie spôsobu (podmienky). Podobne je to vo vete *Naše vojská spolu s čínskymi ľudovými dobrovoľníkmi všade útoky odrazily,* kde to zasa naznačuje predložkový výraz *spolu s.*

Veta *Ani muži, ani ženy nepopustili zo svojho* má viacnásobný podmet, ktorého členy sú v slučovacom pomere, spojené dvojicou slučovacích spojok *ani — ani.* Chyby pri takomto type viet vznikajú preto, že sa pokladajú za súvetie. Podobná je veta *Ako chlapci, tak i dievčatá prišli zo školy a bežali na ľad,* kde sú členy v porovnávacom vzťahu. V takýchto vetách žiaci sú bezradní a upravia pravopis prísudku podľa druhého člena. Prvý člen, pretože je za ním čiarka a pretože oba členy spájajú dvojice spojok (*ani — ani, ako — tak*), spájajúce i celé vety, pokladajú za eliptickú vetu. Uvažujú takto: Ani muži [nepopustili], ani ženy nepopustily zo svojho; Ako chlapci [prišli], tak i dievčatá prišly. Niekedy sa skutočne vyskytujú prípady, v ktorých je ťažko určiť, či ide o jednoduchú vetu s viacnásobným podmetom, či o súvetie s eliptickou vetou, lebo hranica medzi jednoduchou vetou a súvetím nie je presná.

Iné sporné prípady vyplývajú zo slovenského skloňovania mužských zvieracích mien v singulári podľa životných a v pluráli podľa neživotných. Vezmime si napr. vetu *Psík a mačka sa naháňaly.* Belo Letz vo svojej gramatike píše túto vetu s *-li* (Gramatika slovenského jazyka, str. 525). Prvý

člen podmetu je mužské zvieracie meno v nom. singulári. Keďže v singulári sa mužské zvieracie mená skloňujú podľa životných, podľa pravidla o prednosti mužského životného rodu treba písať v prísudku *-li*. Vratkosť písania *-li* sa ukáže, keď uvedenú vetu porovnáme s vetou Psíky sa naháňaly, kde je podmetom plurál *psíky*. Vo vete *Kosec s hrabáčkou oddychovali* píšeme *-li*, podobne ako pri pluráli *kosci*, ak by bol sám podmetom. I keby sme vo vete *Psík a mačka sa naháňali* uznali za správne len písanie *-li*, museli by sme písať *Psíky a mačky* (resp. *Psíky s mačkami) sa naháňaly*.

Na základe doterajšieho pravopisu sme žiadali od žiaka, aby tieto ťažké a neplodné problémy sám správne riešil.

Podľa bodu c) vo vetách so zamlčaným podmetom píšeme *-li*, ak si za podmet môžeme domyslieť slovo „ľudia". V takýchto prípadoch treba sledovať celý kontext, aby sme zistili, či písať *-li*, či *-ly*. Ak sa má napísať dlhá veta alebo súvetie, kde slovesný prísudok je na začiatku a podmet až niekde na konci, musí diktujúci alebo priamo napovedať, či sa v slovesnom tvare píše *-i* alebo *y*, alebo najprv prečítať celú vetu i s podmetom a potom ju po častiach diktovať znovu. V dlhšom kontexte žiak zabudne na podmet a ľahko si ho popletie s nominatívnym menným prísudkom alebo s akuzatívnym predmetom, najmä vo vetách s aktuálnym vetným členením, v ktorých môžu spomínané vetné členy stáť na začiatku a príslušné životné maskulínum stojí mimo vety (je v predchádzajúcich vetách). Napr.: *Dni mladosti v záhaľke míňali (oni). — Rozličné reči povrávali (oni). — Ako osy vyleteli (oni).*

Podľa bodu d) píšeme *-li* vo všetkých rodoch, ak vykáme. Chyby, ktoré vznikajú pri tomto bode, sú spôsobené tým, že sa v ostatných prípadoch rozlišuje *-li* a *-ly* podľa rodu. Po navrhovanej pravopisnej úprave zaniknú aj v tomto prípade doterajšie pravopisné ťažkosti.

Uvedené prípady, ktorých počet by každý učiteľ slovenčiny mohol ľubovoľne rozhojniť, ukazujú, že rozlišovanie *-li* a *-ly* je pre slovenský pravopis veľkou príťažou. Doterajšie pravidlá o písaní *-li/-ly* boly neúplné a nepresné a na mnohých miestach nás nechávaly v bezradnosti. Mlčky sa v nich vychádzalo z predpokladu, že forma v jazyku sa úplne shoduje s obsahom, že prirodzený rod sa shoduje s gramatickým rodom, prirodzená bytosť s gramatickou kategóriou životnosti. Práve tvary minulého času môžeme uviesť ako príklad zaostávania formy za obsahom. Slovesné tvary na *-l* dnes už v slovenčine nie sú príčastím, ako sa to o nich mýlne v starších gramatikách tvrdí. Využívajú sa ináč ako príčastia: 1. majú úlohu oznamovacieho spôsobu v minulom čase, pravda, v 1. a 2. osobe v spojení s tvarmi slovesa *byť (som, si, sme, ste);* 2. sú súčiastkou opisných tvarov podmieňovacieho spôsobu vo všetkých časoch a trpného rodu v minulom čase. V singulári majú pre každý rod osobitný tvar *(-l, -la, -lo),* v pluráli v písme dva tvary, ale vo výslovnosti len jeden tvar pre všetky tri rody. Rozlišovanie *-li/ly* v písme sa protiví slovenskému jazykovému vedomiu, ktoré po-

zná len *-li*. V tých nárečiach, kde sa rozlišuje *l—ľ*, vyslovuje sa v minulom čase vždy *-ľi*, a to aj v takých prípadoch, kde sa píše *-ly*.

Navrhovaná pravopisná úprava vychádza zo súčasného stavu výslovnosti. Podľa nej sa bude v minulom čase a v podmieňovacom spôsobe vždy písať *-li*. Učiteľom odpadne veľa námahy pri vyučovaní slovenčiny i pri opravách písomných prác. Nebude tu možné urobiť chybu.

Niekedy sa stretávame s názorom, že rozlišovanie *-li* a *-ly* sa opiera o rozdiel v koncovkách podstatných mien: *domy stály, ženy praly — chlapi robili*. Toto je však veľmi skreslená pravda, lebo píšeme napr. aj *kosti bolely, husi plávaly, — my (učitelia) sme sa trápili* ap.

V ruštine sa oddávna píše len *-li*, teda jediný tvar pre všetky rody. Ruský pravopis sa v tomto prípade pridŕža výslovnosti, v ktorej je vždy *-ľi*.

Predložky *s (so), z (zo)* a predpony *s- (so-), z- (zo-)*.

Druhou dôležitou pravopisnou zmenou, vyvierajúcou z praktických potrieb, je písanie predložiek *s (so), z (zo)* a predpôn *s-, z-, zo-*. Navrhuje sa písať predložku *s, so* len s inštrumentálom, predložku *z, zo* vždy s genitívom. Predpony *s-, z-, zo-* sa majú písať podľa výslovnosti, t. j. pred neznelou spoluhláskou *s-*, ináč *z-* a v slabičnej podobe vždy *zo-*. Tento návrh je v úplnom súhlase s tými živými tendenciami hovoreného jazyka, ktoré sa proti doterajšiemu pravopisu vytrvale vzpierali.

Vari nebude od veci pripomenúť, že už S. Čerňanský vo svojej knižočke Neyhlawněgssj Prawjdla Slowenské Dobropisebnosti, W Ssťáwnicy 1802, napísal: „Litera *z* vžjwá (čít. *užívá*) se mjsto částečky *de* a *ex*." Čerňanský kázal teda písať *z* v tých významoch, pri ktorých sa dnešná predložka *z* (alebo *s*) viaže s genitívom.

Bernolák kázal písať predložku *z* v genitíve i v inštrumentáli. Výnimočne píše predložku *s* v oboch pádoch, ak nasleduje po nej neznelá spoluhláska *p, t, ť, c, č, k, f*.

Štúr vo svojej *Nauke reči slovenskej* medzi predložkami, ktoré sa spájajú s genitívom, uvádza predložku *z*, ale nie *s*.

Až do Czambla v otázke písania predložiek *s, z* nebolo však jednoty medzi slovenskými gramatikármi: jedni sa stavali na stanovisko Hattalovo, iní prijímali praktickejšie stanovisko Čerňanského. Czambel dôsledne uplatnil Hattalove formulácie v praxi. Vo svojej Rukoväti spisovnej reči slovenskej (str. 24 n.) káže písať: „sišiel *s* vrchu, kto bol na vrchu; vstal *so* zeme, kto stál na zemi; ženci idú *s* poľa, keď boli na poli; človek prišiel *s* mlatby, *s* hostinky, *s* modlitieb, *s* rýb, *so* slávnosti, *s* Breznianskeho Mýta, *so* Zámčoku, *s* Balkánu, keď bol na mlatbe, na hostinke, na modlitbách, na rybách, na slávnosti, na Breznianskom Mýte, na Balkáne."

V poznámke na str. 25 ešte dodáva, že „by sa podľa tohto pravidla a podľa etymologie malo *s* písať i tam, kde znamená počiatok istej doby, napr.: *s* počiatku, *s* poludnia, *s* rána, *s* polnoci, *s* jesene, *s* jari, iď mi *s* očú,

s nohy na nohu atď. (Srovn.: na počiatku, na poludnie, na ráno, na polnoc, na jeseň, na jar, na očiach atď.)" Vraví, že rozdiel medzi predložkou *s* a *z* je zrejmý z týchto príkladov: prikrývka *s* vlny (prikrývka, ktorou bola vlna prikrytá) a prikrývka *z* vlny (z vlny robená); žena šla *s* trávy, keď bola na tráve, a šla *z* trávy, keď bola v nej.

Podobne pri predponách káže Czambel písať: *svaliť, sráňať, srútiť, sroniť, sriadiť, smieriť, shádzať* (spolu), *svadiť sa* (s niekým). Ďalej hovorí: „Samo sebou sa rozumie, že slová, ktoré pošly od týchto slovies, píšeme tiež s etymologickým *s (so)* miesto počutého v obecnej mluve *z (zo):* sváženie (s poľa), sráňanie (jabĺk so stromu), srúcanie múrov; sronený... svada." Aj príslovku „zdola" píše Czambel so *s*, teda *sdola.*

V § 26 však uvádza: „Predponu túto píš podľa výslovnosti; kde znie ako *z (zo):* píš *z, zo,* kde znie ako *s, so:* píš *s, so.*" Za výnimky zpod tohto pravidla pokladá: *zkaziť* (m. *skaziť*), *ztratiť* (m. *stratiť*), *zkúšať* (m. *skúšať*), *shovieť* (m. *zhovieť*), *smeriť* (m. *zmeriť*), *smyslieť* (m. *zmyslieť*), *sriadiť* (m. *zriadiť*).

Príklady uvádzame preto, aby sa ukázalo, kam až vedie v praxi dôslednejšie uplatnenie prelogizovaných Hattalových poučiek, negujúcich živú výslovnosť a jazykové vedomie.

Po Czamblovi sa síce gramatikári neopovážili meniť pravidlá o písaní predložiek *s (so), z (zo)* a predpôn *s- (so-), z (zo),* ale v najkrikľavejších jednotlivostiach sa prikláňajú stále viac k živému jazykovému povedomiu. Už Damborský uvádza výnimky, kde sa miesto etymologickej predložky *s* píše *z*: „1. kde znamená počiatok istej doby: z počiatku, z poludnia, z rána, z polnoci, z jesene, z jari, zrazu atď.; 2. kde opačná predložka *na* neznamená smer na povrch predmetu, ale do nútra (ako predložka *do, vo*), menovite pri menách znamenajúcich miesto, zamestnanie, pôvod alebo pobyt, napr.: Ide z Vyšehradu, kto bol *na* (= *vo*) Vyšehrade, kto šiel *na* Vyšehrad (= *do* Vyšehradu); ide *zo* Zámčoku, kto šiel *na* Zámčok (= *do* Zámčoku), kto bol *na* (= *v*) Zámčoku; ide *z* hradu, kto bol *na* (= *v*) hrade; ide *z* cintorína, kto bol *na* (= *v*) cintoríne; ide *z* trhu (*na* trh), *z* hostiny (*na* hostinu), *z* poľovačky (*na* poľovačku), *zo* slávnosti (*na* slávnosť), *z* vojny (*na* vojnu), *z* bojišťa, *z* roboty (*na* robotu), *z* púte, *z* posviacky, *z* hodov, *zo* svadby, *z* pohrebu, *zo* štúdií (*na* štúdiách) atď." (Slovenská mluvnica I, 5. vyd., str. 142.)

Táto poučka prešla v malej obmene i do Pravidiel slovenského pravopisu.

Teda naše súčasné normatívne príručky sa už len čiastočne pridŕžajú pôvodných poučiek a od sto rokov je tu stála tendencia zbaviť sa zastaralých poučiek úplne.

V dnešnom spisovnom jazyku i vo všetkých slovenských nárečiach sa vyslovuje vokalizovaná predložka *so* a predpona *so-* vždy ako *zo* (i v 7. páde, okrem tvaru *so mnou*); predložky *s/z* a predpony *s-/z-* v ne-

vokalizovanej podobe vyslovujú sa podľa hláskového okolia: pred samohláskami, pred znelými a zvučnými spoluhláskami ako *z* (i v 7. páde, vyjmúc zámenné tvary *s ním, s ňou, s nami, s vami, s nimi*) a pred neznelými spoluhláskami ako *s*. Túto výslovnosť narúša v jednotlivých prípadoch vplyv doterajšieho pravopisu, takže možno počuť výslovnosť *sošit, sobrať, sviezť, sviazať, sväz, srezať, sliezť, so strany, so záujmom* ap. miesto správnej výslovnosti *zošit, zobrať, zviesť, zviazať, zväs, zrezať, zliesť, zo strany, zo záujmom* ap. Takto pravopis narušuje zvukové hodnoty jazyka.

Keď budeme písať predponu *s-, so-, z-, zo-* podľa výslovnosti, ušetríme žiakovi i učiteľovi mnoho energie. Doteraz sme v škole robili dvojakú robotu. Naše školské dieťa od prvého školského roku sa učilo v čítaní podľa analyticko-syntetickej metódy, že *s* je *s* aj v slovách *sobrať, sošit, sviazať, sväz, srezať*. Ale hneď sme ho museli učiť, že síce je to *s*, ale sa má vyslovovať ako *z*. Tu sa žiada náprava nielen s praktickej stránky, ale aj s pedagogickej.

Ale doterajší pravopis predložiek *s* (*so*), *z* (*zo*) a predpôn *s-* (*so-*), *z-* (*zo-*) nie je na osoh ani písomnej forme jazyka. Pri každej poučke je rad výnimiek a jednotlivé poučky si navzájom odporujú. Žiada sa písať napr. *zrúbať*, ale *srub; sveriť*, ale *zverenec; znášať sa*, ale *snášanlivý; zrútiť* (*sa*), ale *sletieť; zvaliť*, ale *shodiť, sraziť*. Umele sa rozlišujú homonymá *zjednať — sjednať; zobrať — sobrať; zniesť — sniesť; znesiteľný — snesiteľný*. Podobne ani pri predložkách nie sú pravopisné pravidlá ustálené, takže sa stretávame napr. s písaním *so dňa na deň, s pondelka na utorok*, ale *z utorka na stredu, z roka na rok*.

Proti predložke *na* píše sa už od Damborského nielen predložka *s* (*so*), ale i predložka *z* (*zo*). Okrem toho často nemožno použiť ani túto pomôcku, pretože s lokálom patričného slova sa viaže i predložka *na* i predložka *v*. Napr.: *na vode, vo vode — z vody, na poli, v poli — z poľa; na cmiteri, v cmiteri — z cmitera*.

V takýchto prípadoch si učitelia niekedy pomáhali nepísaným pravidlom, že smer udáva sloveso. Ak sloveso znamená smer zdola nahor, používa sa predložka *z* (*zo*), ak sloveso znamená smer shora nadol, používa sa predložka *s* (*so*). Jednotlivé predložkové spojenia možno teda písať dvojako: *vstal z mosta*, ale *spadol s mosta; vstal z postele*, ale *sliezol s postele; vstal zo stoličky*, ale *sliezol so stoličky*. Niekedy sa však takýto prípad komplikuje tým, že patričné podstatné meno je abstraktum alebo má obrazný význam, takže tu poučka o smere nepomáha. Napr.: *na mysli, na očiach — síde s očí, síde s mysle; na stanovisku — so stanoviska*, ale: *vyjsť zo stanoviska*. Niekedy si dokonca smerová predpona slovesa a predložka pred menom odporujú. Napr.: Parašutista soskočil *z* lietadla (bol v lietadle).

Ako vidno, doterajšími poučkami o písaní predložiek *s* (*so*), *z* (*zo*) a predpôn *s-* (*so-*), *z-* (*zo-*) sa v praxi ťažko možno orientovať.

Je pozoruhodné, ako ľahko sa v praxi vžilo fonetické písanie slov *strata, stratiť, skúšať, skúsiť, skúška, skúmať, skaziť* (miesto pôvodného „ztrata, ztratiť, zkúška . . ."), ktoré zaviedly Pravidlá z r. 1931. Nik tu dnes nerobí chyby.

Podobné zjednodušenie pravopisu sa ustálilo už dávnejšie pri niektorých slovesách, v ktorých sa dnes píše podľa výslovnosti predpona *s-* alebo *z-* miesto etymologickej predpony *vz-*. Napr.: *zdvihnúť* (podľa etymologie *vzdvihnúť*), zdráhať (miesto *vzdráhať*), *skričať, skríknuť* (m. *vzkričať, vzkríknuť*), *splašiť* (m. *vzplašiť*), *spomínať* (m. *vzpomínať*) a i.

Pri novej pravopisnej úprave nebude síce možné pravopisne rozlišovať niektoré homonymá, ako napr.: *sbíjať — zbíjať, sbeh — zbeh, sísť sa — zísť sa,* ale to nebude nijako na škodu zreteľnosti, lebo tu ide len o grafické rozlišovanie a väčšinu homoným graficky nerozlišujeme. Ak tu v hovorenej reči nenastáva nejasnosť, nemôže zpravidla nastať nejasnosť ani v písme.

Vyučovanie slovenčiny sa často neuberalo správnym smerom, lebo niektorí učitelia si jasne neuvedomovali vyučovací cieľ. Týmto cieľom je podľa osnov „správne, výstižné, a to ústne i písomné vyjadrovanie", t. j. aktívne ovládanie jazyka. Tento cieľ sa najlepšie dosiahne sústredením pozornosti na vyučovanie slohu. Sloh je syntézou všetkých ostatných zložiek jazykového vyučovania. Z vlastnej skúsenosti i z priameho výskumu na školách viem, že práve sloh býva najslabšou stránkou vyučovania. Za vážnu prekážku vypestovať dobrý sloh možno u nás pokladať komplikovaný pravopis. Učiteľ zo strachu pred *i* a *y, s/z* a inými pravopisnými strašiakmi vynaloží všetku silu, aby ich zmohol, podobne i žiak, a tak sa stáva, že sa záujem žiaka i učiteľa prenesie celkom na pravopisné problémy. Prostriedok stane sa cieľom.

Znalosť pravopisu je bezpochyby dôležitá, ale omnoho dôležitejšia je dobrá znalosť jazyka, jeho gramatickej stavby a jeho mnohotvárnych a bohatých výrazových prostriedkov. K tomu predovšetkým musí smerovať naše jazykové vyučovanie.

O dvojtvaroch v spisovnej slovenčine

Mária Šalingová

Tak ako v každom inom spisovnom jazyku, vyskytujú sa dvojtvary aj v spisovnej slovenčine. Každý jazyk — i spisovný — sa v priebehu času vyvíja, zdokonaľuje. Lenže prechod jazyka od starej kvality k novej, ako nás učí Stalin, nedeje sa náhlym zvratom, zničením jestvujúceho jazyka a utvorením nového, ale postupným hromadením prvkov novej kvality, teda postupným odumieraním prvkov starej kvality.

V jazyku odumierajú napr. niektoré gramatické kategórie a vytvárajú sa nové, odumierajú niektoré slová, prípadne sa zužuje ich význam, iné

slová naopak vznikajú, alebo existujúce slová rozširujú svoj významový okruh. Slovná zásoba sa obohacuje o mnohé odvodeniny. Napr. k slovu *kniha* máme odvodeniny *knižný, knihár, knihársky, knihovník, knihovnícky, knižnica, knižničný, knihovať, knihomoľ* a i. Zanikajú tvary s určitou príponou (napr. čak-*árňa,* pek-*árňa*), kým iné prípony sa stávajú produktívne, napr. prípona *-áreň* (napr. *čakáreň, pekáreň, umyváreň*), prípona *-čan* (napr. *Bratislavčan, Popradčan, Oravčan,* miesto starších tvarov *Bratislavan, Popraďan, Oravec*).

Úlohou jazykovedy je skúmať vznik a vývoj jazykových javov a postihovať ich zákonitosti, teda aj vznik a vývoj dvojtvarov.

Otázka dvojtvarov je dôležitá najmä pri normovaní spisovného jazyka.

Charakteristickým znakom spisovného jazyka je stabilnosť, normovanosť, pomerná ustálenosť. Keďže dvojtvary vo všeobecnosti sú prejavom kolísania v úze, pripúšťajú sa v spisovnom jazyku len v miere obmedzenej, a to len v nevyhnutných prípadoch, doložených zo živého jazyka. Nové tvary v jazyku bývajú signálom nových vývinových tendencií, preto je pri normovaní jazyka dôležité zaujať k nim správne a vedecky odôvodnené stanovisko.

V jazyku existujú dvojtvary, ktoré jazyk potrebuje na obohatenie vyjadrovacích možností, na diferencovanie významu toho istého slova. Takéto dvojtvary majú samozrejme svoje miesto v jazyku. Napr.: *činiteľ,* pl. *činitelia* (m. živ.) i *činitele* (m. neživ.); *člen,* pl. *členovia* (napr. strany, spolku) i *členy* (napr. vedľajšie vetné *členy*); *stanovisko* (postoj), *stanovište* (miesto, kde niečo stojí, napr.: *stanovište* autobusov).

Avšak existujú tvarové varianty aj pri slovách, ktoré sa významovo nerozlišujú. V spisovnom jazyku sa udomácnily preto, že boli predpoklady pre uplatnenie obidvoch podôb. Tak napr. máme substantíva na *-ickosť/-ičnosť: špecifickosť/špecifičnosť.* Tvar na *-ickosť* má oporu v adj. *špecifický,* tvar na *-ičnosť* zas korešponduje so subst. *špecifično.* Oba tieto tvary sú rovnocenné a v spisovnom jazyku bežné. I keď sa v niektorých prípadoch cíti dnes prípona *-ičnosť* ako zastaralá, napr. *romantičnosť, logičnosť,* jednako nemožno postupovať priamočiaro a dôsledne zaviesť len tvary na *-ičnosť: špecifickosť/špecifičnosť.* Tvar na *-ickosť* má oporu v adj. *špecikáto* „dôslednosť" mohla viesť k násilnostiam na jazyku. Preto sa v odôvodnených prípadoch dvojtvary uzákoňujú aj v spisovnom jazyku.

Nové Pravidlá slovenského pravopisu zachytávajú dnešný stav spisovného jazyka, odstraňujú zastaralé formy a uvádzajú do života nové tvary, ktoré vo vývine nášho jazyka nadobudly všeobecnú platnosť a spisovný charakter. Odstraňujú dvojtvary tam, kde už v živom jazyku jeden variant odumrel alebo sa stal zastaralým. Avšak tam, kde sú dvojtvary dosiaľ živé, zaznamenávajú sa oba varianty v nových Pravidlách, i keď v starých jeden z nich nebol uvedený. Napr. slovo *kopula* je bežné v spisovnej slovenčine aj ako *kupola,* slovo *gamaše* aj ako *kamaše,* sloveso *škrabať* má

aj podobu *škriabať*. Doklady na výskyt obidvoch variantov máme z mnohých autorov. Preto sa obidve podoby hodnotia ako rovnocenné.

Podáme tu prehľad dvojtvarov, ktoré sa vyskytujú v dnešnej spisovnej slovenčine. Rozdelíme si ich na dve veľké skupiny: 1. dvojtvary slovotvorné, ktoré vznikly v dôsledku dvojakého tvorenia slov, a 2. dvojtvary tvaroslovné, pri ktorých ide o dvojakú podobu ohýbacej koncovky.

Do prvej skupiny patria dublety, ktoré sa v priebehu vývinu ustálily rôzne. Ide tu o tieto prípady:

1. Obmena hlások v koreni slov zdôvodnená historicky, napr. *Kliment/Klement.*

2. Obmena na konci slova, pričom jeden tvar predstavuje staršie štádium, druhý novšie, napr. *byľ/byľa, ded/dedo.* Sem patria aj slová typu *plemä/plemeno, semä/semeno.*

3. Dvojtvary, ktoré svedčia o bohatých možnostiach tvorenia slov a striedavo sa používajú z rozličných dôvodov, napr.: *čaro, -a,* str. i *čar, -u,* m. Vzácne a ojedinelé sú také prípady, kde je viac variantov ako dva, napr. adv.: *peši/pešo/pešky.*

Prídavné mená, ktoré sa používajú na vyjadrenie malej miery určitej vlastnosti, mávajú príponu *-(k)avý, -(k)astý: červen(k)avý, červen(k)astý.*

Niektoré adjektíva odvodené od zvieracích mien majú aj tvar na *-í,* aj tvar na *-ací,* napr.: *rybí/rybací, žabí/žabací, myší/myšací.* Adjektívna prípona *-ací* je veľmi produktívna najmä v ľudovej reči a šíri sa z nárečí do spisovného jazyka.

Dvojtvary sú aj v trpnom príčastí slovies typu *brať,* ktoré má popri prípone *-tý* aj príponu *-ný,* napr.: *vybraný/vybratý, vypraný/vypratý.* Podobne je aj pri slovesách typu *trieť,* napr.: *odretý/odrený.*

Pri príslovkách máme raz príponu *-e,* raz *-o,* a to podľa predchádzajúcej spoluhlásky. Od adjektív na *-ný* sa tvoria adverbiá pravidelne príponou *-e,* napr.: *pekne, krásne, nežne.* Pri kmeňoch, ktoré sa končia na iné spoluhlásky, majú príslovky najčastejšie *-o,* ale zavše aj *-e.* Napr. od príd. mien na *-ový* máme príslovky s príponou *-ovo* i *-ove: citove/citovo, chvíľkove/chvíľkovo, sluchove/sluchovo.* Aj pri niektorých adverbiách odvodených od adjektív na *-itý* máme príponu *-ite* i príponu *-ito: kŕčovite/kŕčovito, zložite/zložito.*

Príslovky *slobodne — slobodno, nehodne — nehodno* ap. rozlišujeme podľa úlohy, akú majú vo vete. Príslovky *slobodno, nehodno* môžu zastupovať vetu, preto ich voláme vetnými príslovkami, kým tvary *slobodne, nehodne* sa používajú ako príslovky spôsobu.

Niektoré príslovky majú dvojtvary na *-o/-e* v spojeniach typu *isto-iste, sväto-sväte.*

Niektoré prídavné mená majú dvojtvary v komparatíve, napr. *krotší/krotkejší, plytší/plytkejší.*

Pri číslovkách sú bežné tieto dvojtvary: *oba/obidva, obaja/obidvaja, obe/obidve.*

4. Niektoré varianty sa vyvinuli tak, že sa slová dostaly do významovej súvislosti so slovami, ktoré znely podobne. Napr.: *jadernica* (podľa súvislosti so slovom *jadro*) popri *jaternica* (podľa súvislosti so slovom *jatrá* = pečeň).

5. Pri niektorých slovách sa pripúšťajú dve podoby jednoducho preto, lebo sú v spisovnom jazyku zaužívané, obe sú utvorené správne, a preto niet dôvodu jednu z nich v spisovnom jazyku nepripúšťať, resp. prenasledovať. Tak napr. Pravidlá slov. pravopisu z r. 1940 pri slovesách *premiestiť, umiestiť* uvádzajú ako správnu iba podobu bez *ň*, hoci v živej reči sú bežné aj tvary *premiestniť, umiestniť*. Preto sa v návrhu na nové vydanie Pravidiel uvádzajú ako správne aj varianty *premiestniť, umiestniť*.

Popri dlhšom tvare *práčovňa* máme kratší tvar *práčňa*, popri *členovské* aj *členské*, popri *cintorín* aj *cintor*.

Úzus v spisovnom jazyku si vynútil tvarové dvojice pri niektorých slovesách, napr.: *praskať/prašťať, rozopäť/rozopnúť, škrabať/škriabať, požuť/požuvať, kuť/kovať, pozažíhať/pozažínať*. Časté sú dvojtvary pri slovesách na *-úvať/-ovať* (napr. *shrabúvať/shrabovať*).

V návrhu Pravidiel sa uvádzajú dvojtvary pri iteratívach typu *zahrnovať/zahrňovať*. Variant s tvrdým *n* je odvodený od infinitívneho kmeňa slovesa *zahrnúť*, variant s *ň* je odvodený od prézentného kmeňa toho istého slovesa: *zahrn-ie*.

6. Pri niektorých slovách vznikajú tvarové dvojice tým, že sa vypúšťa začiatočná alebo koncová, zriedka i vnútorná samohláska alebo vnútorná spoluhláska, takže popri dlhších tvaroch jestvujú aj kratšie tvary. Napr.: *hneď/ihneď, hrať sa/ihrať sa, zas/zase/zasa, rozstúpiť sa/rozostúpiť sa, prebles/k/núť, predlani/predvlani.*

Podobné tvarové dvojice sú pri zámenách, napr.: *do neho/doňho/doň, za neho/zaňho/zaň, tohoto/tohto.*

Pri tvaroch *ktos', čos'* odpadla na konci samohláska *-i*. Tieto tvary sa používajú hlavne v básnickom jazyku. Bežnejšie sú plné tvary *ktosi, čosi.*

7. Niekedy sa tvarové dvojice vhodne využívajú na významovú diferenciáciu. Býva to často pri prídavných menách na *-ový* a *-ný*. Prídavné meno na *-ový* máva v takom prípade obyčajne význam vzťahu, kým prídavné meno na *-ný* vyjadruje príslušnú vlastnosť alebo akosť. Napr.: *srdcový* (vzťahujúci sa na srdce: *srdcová choroba*), ale *srdečný* (napr. pozdrav). Ale máme napr. adj. *veľkopiatočný* i *veľkopiatkový*, ktoré sa významom nijako nediferencujú.

Do druhej skupiny patria tvarové dvojice, ktoré vznikly v dôsledku použitia dvojakých koncoviek u ohybných slov. Často sa vyskytuje dvojaká koncovka napr. v g e n. s g. m u ž. p o d s t. m i e n neživotných vzoru d u b a v g e n. p l. ž e n. p o d s t. m i e n mäkkého zakončenia.

Všimnime si prehľadne všetky pády, pri ktorých sa vyskytujú dvojtvary.

Genitív sg. mask. neživ. vzoru dub má často popri koncovke *-a* aj koncovku *-u*, napr.: *osemsten, -a/-u; plot, -a/-u; plást, -a/-u; bok, -a/-u.*

Veľmi časté, takmer pravidelné sú takéto dvojtvary pri konkrétnych, vecných podst. menách na *-ok* s pohyblivým *o*. Napr.: *obrázok, -zka/-zku; odrezok, -zka/-zku; ohryzok, -zka/-zku;* ale *zmätok, -tku, výrobok, -bku* a i.

Dve koncovky v gen. sa pripúšťajú aj u priezvisk zakončených na *-o*, napr.: *Krasko, -a/-u; Krno, -a/-u.*

Okrem toho máme dvojtvary pri skloňovaní substantív na *-čik*, napr.: *zajačik, -a/-čka; oblôčik, -a/-čka.* Sú tu jednak tvary so zachovanou samohláskou *i* v prípone *-čik* (*zajačika, zajačikovi* atď.), jednak tvary bez *i* (*zajačka, zajačky* ap.).

Niektoré prípady tohto kolísania bude treba ešte podrobnejšie preskúmať.

Niekedy bývajú obidve koncovky v gen. sg. neživ. substantív muž. rodu v prevzatých slovách, napr.: *magazín, -a/-u; honorár, -a/-u; kaftan, -a/-u; kaktus, -a/-u.*

Dvojaké tvary sú u niektorých prevzatých slov na *-us*. Koncové *-us* môže tu odpadnúť alebo sa zachováva, napr.: *cerberus, -a/-ra; lapsus, -u/-psu; týfus, -u/-fu;* ale napr. *vírus, vírusu* vždy so zachovaním *-us*.

Pri slovách na *-izmus* koncové *-us* vždy odpadá, napr.: *komunizmus, -zmu; socializmus, -zmu* ap.

Niekedy sa využívajú dvojtvary na diferenciáciu, napr. pri slove *Július, Júliusa* pri zdomácnenom mene, avšak *Julius, -lia* pri mene historickej osoby (napr. *Gaia Julia Caesara*).

Podľa doteraz bežného úzu máme dvojtvary pri skloňovaní niektorých priezvisk na *-el, -er*, kde samohláska *-e-* môže byť pohyblivá alebo pevná. Napr.: *Czambel, Czambla/Czambela; Hegel, Hegla/Hegela; Wolker, Wolkra/Wolkera.* (Podobné dvojtvary sú aj v príslušných privlastňovacích prídavných menách, napr. *Heglov* i *Hegelov.*)

Ruské mená typu *Tolstoj, Polevoj, Koševoj* skloňujú sa v živej hovorovej reči podľa životných podst. mien (gen. *Tolstoja, Polevoja,* dat. *Tolstojovi, Polevojovi* atď.). V návrhu nových Pravidiel sa toto skloňovanie pripúšťa aj v spisovnom jazyku popri skloňovaní podľa adjektív (gen. *Tolstého, Polevého,* dat. *Tolstému, Polevému* atď.). Podobné dvojtvary sa pripúšťajú aj pri skloňovaní mien cudzieho pôvodu typu *Matulay, Jókai* (gen. *Matulaya/Matulayho, Jókaia/Jókaiho* atď.).

Pri zámenách sú dvojtvary v týchto prípadoch: *tohoto/tohto; onoho/ oného* (koncovka *-oho* podľa zámen, koncovka *-ého* podľa skloňovania prídavných mien).

V dat. sg. muž. živ. podst. mien máme dvojtvary len výnimočne

v slovách *pán, človek, čert, boh, duch.* Popri novších tvaroch na *-ovi* používajú sa aj tvary na *-u* (napr. *človekovi/človeku, pánovi/pánu*).

V lokáli sg. máme dvojtvary výnimočne pri slove *kôň: na koni,* ale napr. *popri koňovi.*

Mená časopisov, umeleckých a vedeckých diel, nazvaných podľa osôb alebo označených osobnými menami, majú popri koncovke neživotných aj koncovku *-ovi: v Bojovníku/-ovi,* v Sládkovičovom *Detvane, -ovi.*

Pri niektorých neživ. podst. menách cudzieho pôvodu na *-ál* vyskytujú sa v lok. sg. tvary s koncovkou *-i* popri tvaroch s koncovkou *-e,* napr.: *kriminál, -i/-e; kanál, -i/-e; materiál, -i/-e.*

V nom. pl. muž. živ. podst. mien máme niekedy koncovku *-ovia,* napr. v niektorých jednoslabičných rodinných menách: *muži/-ovia, svati/-ovia,* v niektorých jednoslabičných menách kmeňov a národov: *Gali/-ovia, Nóri/-ovia;* v niektorých slovách cudzieho pôvodu: *agronomi/-ovia, historici/historikovia, teoretici/teoretikovia* a i.

V gramatickej časti návrhu na nové Pravidlá sa uvádza aj dvojtvar *záujemcovia/záujemci.*

Dva tvary v nom. pl. máme aj u domáckych mien zvierat, napr.: *býčky/-ovia, pejky/-ovia.*

Zvieracie podstatné mená majú v nom. a akuz. pl. koncovky neživotných podstatných mien, ale slová *vlk, pes, vták, býk* majú koncovky podľa životných i neživotných: *vlci, psi, vtáci, býci* popri *vlky, psy, vtáky, býky.*

Pomerne mnoho dvojtvarov máme v gen. plurálu.

Pri maskulinách sú to len ojedinelé prípady, napr.: *hostí/hosťov, čias/časov.*

Dosť časté sú dvojtvary v gen. pl. pri feminínach a neutrách.

Najviac dvojtvarov je u substantív ženského rodu, ktoré sa skloňujú podľa vzoru ulica a sú zakončené na *-ľa, -ňa, -ša,* napr.: *guľa, gúľ/gulí; sukňa, sukieň/-kní; moruša, morúš/moruší.*

Slová dvere, husle majú gen. pl. *dverí/dvier, husieľ/huslí.*

Dva tvary v genitíve pl. máme aj u niektorých substantív vzorov žena a mesto, kde popri vkladnom *-ie-* býva aj vkladné *-á-* alebo *-ô-,* napr.: *karta, kariet/karát; jamka, jamiek/jamôk; jedlo, jedál/jedál.*

Vzácne sú prípady, pri ktorých sú v gen. pl. náležité tri tvary, ako napr. pri slove *kvapka: kvapiek/kvapôk/kvapák.*

V niektorých slovách cudzieho pôvodu býva v gen. pl. tvar na *-í* alebo bez koncovky, napr. *stanca, stánc/stancí, seansa, seáns/seansí.*

Dva tvary v gen. pl. máme u substantív ženského a stredného rodu tvrdého zakončenia typu *výhra, výher/výhier; výzva, výzev/výziev; sídlo, sídel/sídiel; vlákno, vláken/vlákien; číslo, čísel/čísiel.* V starých Pravidlách slov. pravopisu bola tu nedôslednosť. Pripúšťaly sa síce iba tvary *čísel, vláken, sídel* (podľa rytmického pravidla), ale naopak zasa pri feminí-

nach sa uvádzaly len tvary *výhier, výziev.* V živej reči sú tu dnes (pri feminínach i neutrách) bežnejšie tvary s vkladným *-ie-.*

No v prípadoch, kde nejde o vkladnú samohlásku, ostáva v gen. pl. posledná kmeňová slabika krátka, ak predchádza dlhá slabika, napr.: *zástera — zástěr, zámeno — zámen* (proti *povera — povier, plemeno — plemien*).

Pri podstatných menách *oko, ucho* máme v gen. pl. popri bežnejších tvaroch *očí, uší* aj archaické tvary *očú, ušú* (v niektorých ustálených spojeniach).

Dva tvary v gen. pl. má aj slovo *slnce: slnc/slncí.*

Podst. mená *večera, rozopra* majú v d a t. a l o k. p l. dlhé *á* alebo dvojhlásku: *večeriam/-ám, rozopriam/-ám, večeriach/-ách, rozopriach/-ách.*

Podobne aj podst. meno *nebo* má v pluráli tvary *nebesia* popri *nebesá, nebesiam, -iach* popri *nebesám, -ách.*

Pri niektorých podst. menách žen. rodu zakončených spoluhláskou býva v gen. sg. a v nom.-ak. pl. kolísanie medzi koncovkou *-e* (vzor d l a ň) a koncovkou *-i* (vzor k o s ť). Napr.: *tvár,* gen. sg. *tváre/tvári,* nom.-ak. pl. len *tváre; myseľ,* gen. sg. *mysle/mysli,* nom.-akuz. pl. len *mysle.* Je otázka, ktoré z týchto dvojtvarov považovať za spisovné.

I n š t r. p l. má koncovku *-ami* aj *-mi* napr. v slove *dvere (dverami/dvermi),* koncovku *-ma* i *-mi* pri číslovkách *dvoma/dvomi, troma/tromi.* Tvar *dvoma* je starší a novší tvar *dvomi* preniká jednak podľa ostatných čísloviek, ktoré majú v inštr. koncovku *-mi,* jednak od substantív, ktoré v spisovnom jazyku majú iba koncovku *-mi* (v nárečiach býva často aj koncovka *-ma*).

Niektoré podstatné mená môžu byť rodu mužského i ženského, v dôsledku čoho sa mení ich skloňovanie, napr.: *kliešte, klieští,* žen. i *kliešte, kliešťov,* muž.

Inokedy sa mení skloňovanie v dôsledku prechodu substantíva z kategórie životných do kategórie neživotných, napr.: *vodič, vodiči,* m. živ. *vodič, vodiče,* m. neživ.

P r i s l o v e s á c h vznikajú niektoré dvojtvary, ako sme sa zmienili v prvej časti, dvojakým tvorením. Napr. slovesá *žuť, kuť* majú aj dlhšie varianty *žuvať, kovať.* M i n u l ý č a s a t r p n é p r í č a s t i e sa tvorí od obidvoch variantov: *žul/žuval, kul/koval; sožutý/sožuvaný, podkutý/podkovaný.*

Mnohé slovesá na *-otať, -ťať,* napr. *trepotať sa, motať sa, trestať,* majú v p r í t o m n o m č a s e popri tvaroch *trepoce sa, moce sa, tresce* podľa vzoru č e s a ť — č e š e aj tvary *trepotá sa, motá sa, trestá* podľa v o l a ť — v o l á.

Podobné dvojtvary majú aj niektoré iné slovesá, napr. *krkvať, krkvem, -ú* popri *krkvám, -ajú; piplať sa, piplem sa, -ú sa* popri *piplám sa, -ajú sa; štiepať, -am, -ajú* popri *štiepem, -u.*

V prechodníku sú podobné dvojtvary pri slovesách vzoru česať ešte častejšie, napr.: *hýbať, hýbuc/hýbajúc, revať, revúc/revajúc, šomrať, šomrúc/šomrajúc.*

Časté býva kolísanie v imperatíve, ktorý máva jednak koncovku *-i*, jednak býva bez koncovky, napr. pri slovesách, ktorých kmeň je zakončený na *-sť, -šť: pustiť, pusť/pusti; vrešťať, vrešť/vrešti;* podobne aj pri niektorých slovesách na *-čiť*, ak predchádza spoluhláska, napr. *vyfajčiť, vyfajč/vyfajči.*

Okrem slovotvorných a tvaroslovných dvojtvarov vyskytujú sa v spisovnom jazyku pri niektorých slovách aj pravopisné varianty. Tu, pravda, nejde o dvojtvary v pravom smysle slova.

Dvojaký spôsob písania sa pripúšťa napr. v slove *kvázi/quasi.* Starší spôsob písania *quasi,* ktorý zachovával grafickú podobu tohto prevzatého slova, nahradzuje sa v praxi novším spôsobom písania podľa výslovnosti *(kvázi)* v shode so základným fonetickým princípom slovenského pravopisu.

Dvojaký spôsob písania sa pripúšťa vo vedeckých publikáciách, napr. prírodovedných, pri latinských (medzinárodných) pomenovaniach rastlín. Keď ide o presné vedecké pomenovanie, píšu sa takéto názvy — ako cudzojazyčný citát — latinským pravopisom a ostávajú nesklonné (napr. *Melampsora epitea, Mycelium, Trachyspora alchemillae*). Keď však tieto názvy v kontexte ohýbame, píšeme ich podľa zásad nášho pravopisu (napr.: *melampsóra, -y; trachyspóra, -y; mycélium, -ia; epispóra hyalinná* ap.).

Niekedy rozhoduje o dvojakom spôsobe písania toho istého slova rôzny význam. Najčastejšie sú prípady rozlišovania malého a veľkého začiatočného písmena podľa toho, či ide o všeobecné podst. meno alebo o vlastné meno. Napr.: *štúrovci* (prívrženci Štúra, štúrovská generácia), ale *Štúrovci* (rodina, príslušníci rodiny, ktorá má priezvisko *Štúr*); *žid* (podľa náboženstva), *Žid* (podľa národnosti); *váha* (prístroj na váženie), *Váhy* (súhvezdie); *slnko* (apelatívum), ale *Slnko* (v astronómii) ap.

Ako vidieť z tohto prehľadu, dvojtvary v spisovnej slovenčine nie sú vôbec vzácne, naopak, sú pomerne veľmi časté. Mnohé z nich používa každý z nás a nijako sa nad tým nepozastavujeme. Vznik každého dvojtvaru má svoju historickú príčinu a vyplýva z vnútorných zákonitostí jazyka. Mnohé dvojtvary sa postupne diferencujú významove alebo štylisticky, v niektorých prípadoch jeden z variantov prevláda, iný je na ústupe. Nemožno však živé dvojtvary z jazyka násilne odstraňovať. To by bolo ochudobňovanie jazyka, násilné zasahovanie do vnútorných zákonitostí jeho vývoja, nemožné najmä dnes, keď zaznamenávame obrovský rozmach a široké uplatnenie spisovného jazyka v súvislosti s nevídaným hospodárskym, politickým a kultúrnym rozvojom nášho národného života.

K jednotlivým bodom novej pravopisnej úpravy*

J. Horecký a Š. Peciar

Písanie predpôn s-, z-, zo-, vz-.

Návrh Pravidiel.

§ *19.* Predpony *s-, z-, zo-* píšeme v zásade podľa výslovnosti, a to:

a) Pred neznelou spoluhláskou píšeme zpravidla predponu *s-*, napr.: *skaziť, stratiť, skúsiť, scudziť, spáliť, spísať, spočítať, stiecť, stlačiť, sfúknuť, schladiť, schudnúť, sklamať.*

b) Pred znelou a zvučnou spoluhláskou a pred samohláskou píšeme vždy predponu *z-*, napr.: *zháňať, zhoda, zhon, zhora, zhromaždiť, zhyb, zblázniť sa, zblízka, zdrevenieť, zďaleka, zjazd, zjednotiť, zľava, zlepiť, zlízať, zmýšľať, zmysel, zrovnať, zrub, zväz, zviazať, zvrchný, zľutovať sa, zmilovať sa, zrezať, zvlhnúť, zísť sa, zorganizovať, zobliecť sa.*

Okrem toho sa píše *z-* pred neznelou spoluhláskou tam, kde sa ešte cíti význam predložky s 2. pádom, t. j. v prislovkových zložkách, napr.: *zpočiatku, zpravidla, zprava, zprvoti, zprvu, zpredu, zkade, ztade, zpamäti, nazpamäť,* a v zložených predložkách, napr.: *zpoza, zpod, zpomedzi, zpopod, zponad* a pod.

c) V shode s výslovnosťou píšeme v slabičnej podobe len predponu *zo-* (nikdy *so-*). Napr.: *zomknúť, zopäť, zoskočiť, zoskupiť sa, zostup, zošit, zotmieť sa, zohnúť sa, zoslabnúť, zostať, zotrvať, zovšednieť.*

§ *20.* Podľa uvedenej zásady sa rovnako píšu aj slová, ktoré majú rozdielny význam. Napr.:

zbeh	1. zbeh ľudí
	2. vojenský zbeh
zbehnúť (sa)	1. zbehnúť dolu, zbehnúť sa dohromady
	2. zbehnúť zo služby
zberať (sa)	1. chystať sa
	2. zberať úrodu
zbierať (sa)	1. zhromažďovať
	2. rana sa zbiera
zbíjať	1. zbíjať lešenie
	2. zbíjať ľudí
zbiť	1. zbiť plot
	2. zbiť človeka

* Pokračujeme v komentovaní jednotlivých bodov novej pravopisnej úpravy. Okrem príkladov zachovávame dnešný pravopis. Porov. v poslednom dvojčísle minulého ročníka SR. — Autorom komentára o *ľ* je Š. Peciar.

zľava	1. z ľavej strany 2. zľava na cene
znášať	1. nosiť shora, nosiť dovedna 2. znášať krivdu
zniesť	1. zniesť shora, zniesť dovedna 2. zniesť utrpenie
zobrať	1. sosbierať dovedna 2. vziať
zohnať	1. zohnať niečo shora, dovedna 2. nájsť niečo, obstarať niečo
zrezať	1. zrezať prútik zo stromu 2. zrezať (zbiť, skritizovať)
zvádzať	1. zvádzať vodu odniekiaľ 2. zvádzať na zlý čin
zvárať	1. zvárať napr. dva kusy železa 2. o bielizni
zviesť	1. zviesť vodu odniekiaľ, zviesť obilie 2. zviesť na zlý čin
ztĺcť	1. zbiť dovedna 2. ubiť

§ *21.* Slová, v ktorých už dnes necítime začiatočné *s-* alebo *z-* ako predponu, píšeme tiež podľa výslovnosti: *snem, smrť, smotana, svedok, svedomie, sloh, sloha, sval, svah, nesmierny, sňať, snímať,* ale *zmluva* (zmluvný), *zmysel, zrok* (zročný).

Vo výslovnosti i v písme rozlišujeme slová *zmena* (napr. zmena spoločenského zriadenia, vlády, programu) a *smena* (pracovná smena).

Doterajšie kolísanie výslovnosti v niektorých slovách sa odstraňuje pravopisom takto: *zošit, zoznam, zmes, zmieriť, zväz, zväzok; smer, smerné číslo, smerovať, usmerniť.*

§ *22.* Zaužívané značky *SSSR* (= Sväz sovietskych socialistických republík), *ČSM* (= Československý sväz mládeže) sa nemenia.

§ *23.* Predpona *vz-* sa píše najmä v slovesách alebo podst. menách dejového významu, ak ide o pohyb zdola hore alebo o vzmáhanie, vzrastanie deja, napr.: *vzbúriť sa, vzchopiť sa, vzísť, vznikať* ap. Vo výslovnosti predpony *vz-* nastáva asimilácia v znelosti pred neznelou spoluhláskou.

Komentár.

Pravidlá o písaní predpôn *s-, z-* neboly doteraz založené na jednotných kritériách.

Na jednej strane už Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1931 ustálily písanie predpony *s-* pred neznelou spoluhláskou v predponových slovesách

(skaziť, skúsiť, splodiť, skamenieť) a v podstatných a prídavných menách odvodených od týchto slovies *(skúška, skaza, strata)*, a to bez ohľadu na význam predpony a tak značne prispely k upevneniu fonetického princípu slovenského pravopisu, najmä v porovnaní s pravopisom českým (kde sa píše *ztráta, zkouška, zkameněti, zploditi*).

Na druhej strane pred znelou a zvučnou spoluhláskou sa v predponových slovesách písala predpona *z-* podľa výslovnosti len vtedy, keď išlo o vyjadrenie dokonavosti slovesného deja *(revať — zrevať, hniť — zhniť, lákať — zlákať, starnúť — zostarnúť)*. Menej správne sa tu často hovorilo o „zmene stavu". Ale ak išlo o činnosť s významom „shora nadol, s povrchu preč" alebo „dovedna, spolu", písala sa predpona *s-, so- (hodiť — shodiť, drať — sdierať — sodrať, brať — sbierať — sobrať, baliť — sbaliť, miešať — smiešať, skočiť — soskočiť, škrabať — soškrabať)*.

Okrem toho sa pomocou predpôn *s-, z-* rozlišovaly (ale iba v písme) niektoré dvojice slov, napr. *zbeh — sbeh, zbíjať — sbíjať, znášať — snášať*, pričom sa v jednom člene takejto dvojice dalo nejako odôvodniť písanie *s- (snášať dovedna, sbíjať dosky dovedna* a pod.), kým v druhom člene bolo dôvodom iného spôsobu písania iba zachytenie rozdielu vo význame.

Hlavným nedostatkom takéhoto riešenia bolo, že tu bola veľká neshoda medzi písanou podobou jazyka a výslovnosťou, čo malo veľmi často nepriaznivý vplyv na správnu výslovnosť.

Ďalej treba poznamenať, že v praxi sa vyskytovalo pomerne veľa prípadov, ktoré sa použitím uvedených pravidiel nedaly vyriešiť dosť uspokojivo. Ťažko bolo napr. dokazovať, že v slovese *soznámiť (sa)* je význam „dovedna" alebo že v slovese *sotrvať* je význam „dovedna", prípadne „shora nadol". Prakticky bolo ťažko nájsť kritériá pre rozlišovanie *sobrať* vo význame „dať dohromady" a *zobrať* vo význame „vziať". Tak isto bolo ťažko odôvodniť, prečo sa píše *zrútiť*, keď tu je jasný význam „shora nadol" alebo aj „dovedna". Pri slovesách *zradiť, znemožniť, zostať, zohnúť sa* nemožno zasa tvrdiť, že ide len o označenie dokonavosti slovesného deja.

Tieto ťažkosti, ktoré sme tu len celkom náhodne vybrali, ukazujú, že povedomie uvedených významov v predponových slovesách už nie je vo veľmi mnohých prípadoch také živé, aby mohlo slúžiť ako spoľahlivý ukazovateľ správnosti príslušného spôsobu písania.

Preto sa pri terajšej úprave slovenského pravopisu pokladalo za užitočné zjednodušiť pravidlá o písaní predpony *s-, z-* tak, že *s-* sa píše pred neznelými spoluhláskami a *z-* všade inde (pričom vo vokalizovanej podobe je len *zo-*). Touto zásadou sa len vyvažuje staré pravidlo o písaní *s-* pred neznelými spoluhláskami, dáva sa mu ako protiklad pravidlo o písaní *z-* pred znelými a zvučnými spoluhláskami a pred samohláskami. Táto zásada je v shode s celkovými vývinovými tendenciami slovenského pravopisu i s jeho hlavným princípom, písať vcelku podľa výslovnosti.

Pravidlá o písaní predpony *s-, z-* by boly iba polovičným riešením, keby

sa maly vzťahovať iba na predponové slovesá. Je prirodzené, že ich v shode s uvedenými tendenciami treba rozšíriť aj na podstatné mená a prídavné mená od takýchto slovies utvorené (napr. *pozhovenie, zloženka, zložka, zhyb, zmiešanina, zhon, zber, zoskok, zrážka*), ba aj na slová, v ktorých už dnes nepociťujeme priamy súvis s predponovými slovesami (napr. *zbor, zborník, zjazd, zlet, zmysel, zväz, zrok, zmluva, zošit, zoznam*).

Výhodou tohto riešenia je, že sa takéto slová priradia k už jestvujúcim slovám podobného typu (napr. *zmena, zvada*) a znova sa napomôže ustálenie správnej výslovnosti.

Je známe, že naša spisovná výslovnosť v jednotlivých prípadoch nie je ešte ustálená. Ak ide nesporne o predponu, sú pravidlá dnešnej spisovnej výslovnosti jasné: pred neznelými spoluhláskami *s-*, pred znelými a zvučnými spoluhláskami a pred samohláskami *z-*. Podobné pravidlá platia aj pri predponách *roz-, bez- (rozbeh, rostok, beznohý, bespečný)*. Výslovnosť a v súvislosti s ňou aj písanie *s-* alebo *z-* závisí teda od toho, či sa v danom slove pociťuje začiatočné *z-, s-* ako predpona alebo nie. V slovách ako *smrť, smotana, svedok, smeti, svorník,* kde *s-* kedysi bolo predponou, v súčasnom jazyku už nemôžeme vydeliť predponu *s-*, pretože niet nijakých slov toho istého základu s inou predponou. Uvedené slová dnes vyslovujeme so začiatočným *s*, a preto ich aj píšeme a budeme naďalej písať so *s-*.

V niektorých prípadoch je možná výmena predpôn, ale iba formálne, bez súvislosti s významom. Napr. od slovesa *valiť* máme slová *príval, nával, podval, odval,* ale nemožno sem zaradiť slovo *sval,* pretože nijako nesúvisí s významom slovesa *valiť*. Preto sa tu predpona *s-* nepociťuje a vyslovujeme *sval* (v ľudovej reči však počuť miestami i výslovnosť *zval*). Z takých istých dôvodov ostáva doterajšie písanie aj v slovách *sloh, sloha.*

O spisovnej výslovnosti slov *smer* a *svah* zatiaľ niet jednotného stanoviska. V slove *smer* už vyše 15 rokov preniká popri výslovnosti *smer* aj výslovnosť *zmer,* známa aj z ľudovej reči v Turci, hoci ťažko hovoriť o súvislosti so slovesom *merať*. Slovo *svah* súvisí so slovesom *svažovať sa* (vysl. *zv-*), ale často si už túto súvislosť neuvedomujeme. Vyslovuje sa *svah* i *zvah.* O týchto slovách sa rozhodne po verejných diskusiách o pravopisných pravidlách. Podobne bude treba verejne prediskutovať aj výslovnosť a písanie slova *smena.*

Prijatie zásady písať v slovesách a s nimi súvisiacich podstatných a prídavných menách predponu *s-, z-* podľa výslovnosti bude účelné z dôvodov ortoepických i pedagogických.

Prijatím zásady písať predponu *s-, z-* podľa výslovnosti sa stratí niekoľko dvojíc, kde sa písanie *s-, z-* využívalo na diferencovanie slov rozličného významu, čiže pribudne niekoľko homoným (v návrhu sa uvádzajú v § 20). Ale tieto homonymá pribudnú iba v písanej podobe jazyka, pretože v hovorenej reči už aj tak jestvovaly. Ostatne vznikanie nových homoným je stály proces, ktorý je jednou z hybných síl jazykového vývoja.

Veľa sme už doteraz diskutovali o otázke písania zložených prísloviek typu *zprvu, zprava, zpravidla, ztade* ap. a zložených spojok typu *zpoza, zponad, zpomedzi* ap. Pôvodne prevažná väčšina členov pravopisnej komisie pri Ústave slovenského jazyka SAVU navrhovala aj v týchto prípadoch fonetický spôsob písania. Po diskusiách s českými jazykovedcami prevládol názor, že v príslovkových zložkách a v zložených predložkách uvedeného typu možno ponechať doterajší spôsob písania. Za toto stanovisko hovorila okolnosť, že sa v mnohých príslovkových zložkách ešte živo pociťuje ich vznik z predložkového genitívu, napr. *zprava* = z pravej strany, *zpočiatku* = z počiatku, *ztade* = z toho miesta atď. Pri zložených predložkách ako *zpoza, zpopod, zpomedzi* ap. je priamo evidentné z ich väzby, že tu ide o genitívnu predložku *z,* zloženú s inými predložkami. A keďže podľa novej pravopisnej úpravy máme písať s genitívom vždy predložku *z,* je teoreticky odôvodnené písať v oboch uvedených prípadoch aj pred neznelými spoluhláskami *z-*.

Je však otázka, či tieto výnimky zpod fonetického pravidla nebudú v praxi prameňom pravopisných ťažkostí. Bolo by si treba pamätať pravidlo, že v slovesách, v podstatných a prídavných menách píšeme predponu *s-, z-* podľa výslovnosti, ale v príslovkových zložkách podľa pôvodu (malo by sa potom azda písať aj *sbohom* so *s?*). I keď je spojenie pôvodnej predložky v príslovkovej zložke voľnejšie než spojenie predpony so slovesným alebo menným základom, predsa len sa zdá pre prax výhodnejšie rovnaké pravopisné pravidlo v oboch prípadoch, lebo nelingvista nevie vždy pohotove a rýchle rozoznať, resp. uvedomiť si slovný druh. Okrem toho sú prípady, v ktorých súvislosť dnešnej príslovkovej zložky s pôvodnou genitívnou väzbou je už veľmi zastretá a vôbec si ju neuvedomujeme. Napr.: *nazpamäť, zprvoti, zprvu, zpredu* a i.

V návrhu (v gramatickej i v slovníkovej časti) je v príslovkových zložkách ponechaný doterajší (etymologický) spôsob písania. V úvode k návrhu sa však v poznámke k 2. bodu hovorí, že doterajší spôsob písania je tu ponechaný len „z technických dôvodov". Pri korektúrach gramatickej časti návrhu, keď pracovníci Ústavu slovenského jazyka SAVU o tejto otázke znovu diskutovali, bola už totiž slovníková časť návrhu vytlačená. Pri posledných diskusiách medzi pracovníkmi Ústavu slovenského jazyka zvíťazilo opäť stanovisko, že aj príslovkové zložky treba písať foneticky.

Keďže jazykovedci neboli v tejto otázke jednotní, bude ju treba dôkladne prediskutovať najmä so školskými praktikmi a s korektormi a pred definitívnym rozhodnutím starostlivo zvážiť všetky dôvody za jedno i za druhé riešenie.

Trochu iná je situácia v zložených predložkách typu *zpod, zpoza, zpopod, zponad, zpomedzi.* Tu totiž vôbec nemožno hovoriť o predpone. Ide tu o predložkovú zložku, ktorá obsahuje dve alebo viac predložiek. Prvá z nich je predložka *z,* ktorá sa viaže s genitívom. Podľa nej sa viaže s genitívom

celá složená predložka (napr. *zpoza domu, zpod zeme, zpomedzi detí* ap.). A práve pre túto väzbu s genitívom nemožno složené predložky uvedeného typu nespájať s jednoduchou predložkou *z*. Pokiaľ bude jestvovať gramatický princíp spájania predložky *z* s genitívom, bude ľahko poznať predložku *z* aj v složených predložkách typu *zpoza, zpopod* atď.

Opäť je tu však dôležitá otázka pravopisnej praxe. Aké jazykové vzdelanie je potrebné, aby sme si pohotove uvedomili, že istý tvar je genitív? Máme tu dať prednosť ľahkému fonetickému princípu, alebo prehlbovať aj pravopisom gramatické vedomosti? To sú otázky, ktoré jazykovedci rozriešia len v úzkej spolupráci s pedagogmi a inými jazykovými praktikmi. Preto aj otázku písania složených predložiek predkladáme širokej verejnosti na prediskutovanie.

Najmä ak sa rozhodneme pre fonetické písanie príslovkových složiek, bude treba rozriešiť otázku, či je v praxi ľahko možné rozlíšiť príslovkovú složku (napr. *zpočiatku*) od složenej predložky (napr. *zpomedzi*).

Je pozoruhodné, že v poľštine sa podobné složené predložky píšu foneticky. Napr.: *spod, sponad, spoza, sprzed,* ale *znad, zza.* Pravda, v poľštine je iná situácia než v slovenčine, lebo v poľštine je len jedna predložka *z (ze)* s genitívom i s inštrumentálom. Písanie *zponad, zpoza* ap. nemohlo by sa teda v poľštine oprieť o gramatické pravidlo ako v slovenčine.

Mnohí jazykovedci sú tu za písanie podľa etymologie, ale niektorí váhajú a niektorí, najmä mladší, sú jednoznačne za fonetické písanie.

Poučka o predpone *vz-* (§ 23) je presnejšia než poučka v starých Pravidlách (str. 54). V praxi tu niet veľa ťažkostí, lebo v mnohých prípadoch miesto etymologickej predpony *vz-* vyslovujeme a píšeme dnes predponu *s-*, resp. *z-*. (Porov. v článku J. O r a v c a v tomto čísle SR.)

Používanie predložky z, zo, s, so.

N á v r h.

§ 145. Predložka *z, zo* sa spája s genitívom. Napr.: *z lúky, z poľa, z veže, z povaly, zo strechy, z tohto hľadiska, zo stanoviska, zo dňa na deň, zo zeme, z jamy, z kuchyne, zo zlata, z dreva, zo snehu, najslabší z nás, zo závisti, z lásky, zo slušnosti, z neopatrnosti, prísť z roboty, zo služby, z prázdnin.*

Predložka *s, so* sa spája s inštrumentálom. Napr.: *s človekom, s tebou, s nami, s otcom, s matkou, s bratom, so synom, so všetkým, so susedom.*

§ 146. Od predložky *zo* treba rozlišovať časticu *zo* (zriedka aj *z*), ktorá má význam „asi" a používa sa pri číselných výrazoch alebo pri výrazoch miery; nemá väzbu, t. j. môže stáť pri nominatíve, akuzatíve, datíve atď. Napr.: *zo dvaja, zo päť, zo osem, zo liter (z liter), zo dvom (piatim)* atď. Z takéhoto spojenia vznikla príslovka *zopár.*

Komentár.

Medzi písaním predpôn *s-, z-* a predložiek *s, z* je určitá paralela. Kým pri predponách *s-, z-* bolo pevné písanie *s-* pred neznelými spoluhláskami a neistota v ostatných prípadoch, pri predložkách bolo pevné písanie predložky *s (so)* so siedmym pádom *(s bratom, s otcom, so sestrou)* a neistota v písaní predložiek *s (so), z (zo)* v genitíve, pričom výslovnosť bola v oboch prípadoch rovnaká (ak odhliadneme od zámenných tvarov typu *s nami, so mnou*).

Doterajšie pravidlá o písaní predložky *s (so)* alebo *z (zo)* v genitíve podľa významu (napr. podľa toho, či je niečo vnútri alebo na povrchu) nie je možné vo všetkých prípadoch úspešne aplikovať. Ešte menej úspešne ich možno vysvetľovať žiakom.

Ťažko napr. rozhodnúť, či sa má napísať *s* alebo *z* v spojení *parašutista soskočil z lietadla.* Ide tu nesporne o pohyb shora nadol (preto sa doteraz písalo soskočiť), ale zároveň treba mať na zreteli, že parašutista nebol na lietadle, lež vnútri. Neistota môže byť aj v spojeniach *jesť z taniera* (či *s taniera?*), *z veže* (či *s veže?*) *zaznel hlas zvona, spustiť kolmicu s bodu* (či *z bodu?*) *na priamku.* Pokiaľ ide o posledný prípad, je známe, že pri tomto úkone nemusí ísť vždy len o smer shora nadol, ale aj naopak, prípadne zboku.

Takéto ťažkosti, ktoré sa v praxi vyskytujú veľmi často, jasne ukazujú, že doterajšie pravidlá neposkytujú dostatočnú oporu vo veľkom počte prípadov, inými slovami, nezachycujú správne jazykové skutočnosti. Práve pre tento nedostatok pevných kritérií pre rozlišovanie predložiek *s, z* by sa dalo aj pri písaní týchto predložiek uvažovať o podobnom riešení ako pri písaní predpôn, totiž o písaní podľa výslovnosti.

Ale tu je stav predsa len iný. Kým pri predpone *s-, z-* možno už hovoriť o jednej predpone, ktorá má dva výslovnostné varianty (pričom význam týchto variantov nie je presne rozhraničiteľný), predložky *s* a *z* možno ľahko rozlišovať podľa ich gramatického významu, pričom je historicky ustálené písať so 7. pádom vždy *s (so)* a pre genitív je charakteristická predložka *z (zo).*

Pre tieto dôvody pokladáme za účelné písať *s (so)* vždy s inštrumentálom a *z (zo)* vždy s genitívom. Odstránia sa tým spomínané ťažkosti, pričom kritérium pre písanie bude jasné a bezpečné, pretože rozdiel medzi druhým a siedmym pádom pozná už žiak národnej školy.

Na rozdiel od doterajšieho chápania nepokladá sa spojenie *zo dvaja, z pol litra* za predložkový pád, *zo (z)* pokladáme tu za časticu s významom „asi" (§ 146). Dôvodom pre takéto chápanie je okolnosť, že toto *zo* môže stáť aj pri nominatíve *(zo dvaja chlapi),* čo nie je možné pri nijakej predložke. A pretože nejde o predložku, ale o časticu, nie je odôvodnené rozhodo-

vať o písaní častice *zo* podľa kritérií uvedených pri predložkách *s (so), z (zo)*. Časticu *zo* píšeme v jej základnej podobe podľa výslovnosti. Variant *z*, ktorý je zriedkavý, píšeme analogicky podľa základnej podoby.

Používanie a výslovnosť ľ.

Návrh Pravidiel.

§ 40. Mäkké *ľ* sa píše a vyslovuje pred samohláskami *a, o, u*, na konci slov a pred spoluhláskami.

Pred samohláskami *a, o, u* vyskytuje sa *ľ* vnútri koreňa slov, pred odvodzovacími príponami i pred ohýbacími koncovkami.

1. Pred samohláskou *a* píšeme a vyslovujeme *ľ* v týchto prípadoch:

a) Vnútri koreňa v týchto častejších slovách: *ľad* (ľadovica), *ľadník, ľadvie* (ľadvina), *ľahký, ľahnúť si, ľakať sa* (ľak, ľaknúť sa), *ľan* (ľanový), *ľavý* (ľavica, ale *lavica* na sedenie), *ľalia, ľapotať, podľa, hľa, hľadieť* (pohľad), *hľadať, kľačať, kľavý, škľabiť sa, šľapaj, šľachta, tľapkať, veľa, žľab, žľaza.*

b) V odvodzovacej prípone *-ľavý*, napr.: *krikľavý, pichľavý, smradľavý, chudorľavý;* podobne aj v slovách *žihľava, príhľava.*

c) V slovesách na *-ať* odvodených od slovies na *-iť*, napr.: *váľať* (od *valiť*), *strieľať* (od *streliť*).

d) Na konci mäkkých kmeňov pred odvodzovacou príponou *-avý*, napr.: *boľavý* (k *bôľ*), *škuľavý* (ku *škúliť*); ale *belavý* (k *biely*), *popolavý* (k *popol*).

e) V mäkkých kmeňoch podstatných mien pred pádovými koncovkami, napr.: *guľa (-ami), chvíľa (-am, -ach, -ami), jeľa, košeľa, miľa, nedeľa, roľa* (ale *rola* = úloha), *škatuľa, zemľa, vôľa, nevôľa, posteľami; učiteľa* (gen. sg. od *učiteľ*), *poľa* (gen. sg. od *pole*), *teľa, -ať a* atď.

2. Pred samohláskou *o* píšeme a vyslovujeme *ľ* v týchto prípadoch:

a) Na konci mäkkých kmeňov pred odvodzovacími príponami, ktoré sa začínajú na *o*, napr.: *-očka, -ový, -ovský, -ovať: chvíľočka* (k *chvíľa*), *husľový* (k *husle*), *kráľovský* (ku *kráľ*), *spaľovať* (k *spáliť*), *vystreľovať* (k *vystreliť*), *doškoľovať, zaškoľovať* (k *doškoliť, zaškoliť*), *uchyľovať sa* (k *uchýliť sa*), *poľovať* (k *pole*) a vo všetkých ostatných slovesách na *-ľovať* odvodených od slovies na *-liť* alebo od mäkkých menných kmeňov; podobne *maľovať;* ale *milovať* (k *milý*), *usilovať sa* (k *sila*).

b) V mäkkých kmeňoch podstatných a prídavných mien pred pádovými koncovkami, napr.: *učiteľovi, učiteľom, žiaľom, soľou; o včeľom* (mede), *s včeľou* (matkou) — (k prídavnému menu *včelí, -ia, -ie*) ap.

3. Pred samohláskou *u* píšeme a vyslovujeme *ľ* v týchto prípadoch:

a) Vnútri koreňa v týchto častejších slovách: *ľud* (ľudový), *ľúbezný, ľúbiť, ľúby, Ľubietová, Ľubochňa, Ľupča, ľutovať, ľúty, hľuza, kľúč, kľuka,*

kľuvať, pľúca, pľuhavý, pľušť, pľuť (pľuvať), *pľuzgier, sľub* (sľúbiť), *čeľusť.*

b) V prítomnom čase slovies na *-ľovať*, napr.: *doškoľujem sa, zaškoľujem sa, spaľujú, uchyľujú sa, maľujem* ap.

c) V mäkkých kmeňoch podstatných mien pred pádovou koncovkou *-u*, napr.: *chvíľu, jedľu, košeľu, vôľu* (4. p. jedn. č.);

d) v slove *krikľúň.*

4. Na konci slov píšeme a vyslovujeme *ľ* v týchto prípadoch:

a) V podstatných menách, ktoré sa skloňujú podľa „mäkkých" vzorov, napr.: *bôľ, cieľ, čmeľ, diaľ, hriadeľ, hýľ, kašeľ, korheľ, kráľ, kŕdeľ, kúkoľ, motýľ, myseľ* (ale *priemysel, úmysel, výmysel, smysel), oceľ, posteľ, soľ, vyvrheľ, žiaľ;* slová zakončené na *-teľ*, napr.: *učiteľ, ukazovateľ, zreteľ, budovateľ, riaditeľ; bagateľ, ďateľ, chriašteľ, priateľ, zreteľ, posteľ.*

P o z n á m k a. — V neživotných podstatných menách muž. rodu utvorených od slovies na *-liť* býva *l*, napr.: *podiel* (k *podeliť*), *údel* (k *udeliť*), *výstrel* (k *vystreliť*), *zápal* (k *zapáliť*).

b) V genitíve pl. niektorých podstatných mien žen. rodu, ktoré sa skloňujú podľa vzoru u l i c a, napr.: *husieľ* (huslí), *žemieľ* (žemlí), *Vrábeľ* (Vráblí).

c) V rozkazovacom spôsobe slovies na *-liť*, napr.: *baľ!, páľ!, soľ!, voľ!*, a okrem toho v tvaroch *meľ!, posteľ!, zakoľ!*

d) V príslovkách *dokiaľ, dosiaľ, dotiaľ, pokiaľ, posiaľ, potiaľ.*

5. Pred spoluhláskami píšeme a vyslovujeme *ľ* v týchto prípadoch:

a) V slovách odvodených od mäkkých kmeňov príponami *-ka, -ba, -ný, -ský*, napr.: *bobuľka* (od *bobuľa), chvíľka* (od *chvíľa), guľka* (od *guľa), postieľka* (od *posteľ), košieľka* (od *košeľa), učiteľka* (od *učiteľ); voľba* (od *voliť), streľba* (od *streliť), maľba* (od *maľovať), paľba* (od *páliť*), *voľný* (od *voliť, vôľa*), *bôľny* (od *bôľ*), *zreteľný* (od *zreteľ*), *priateľský* (od *priateľ*), *učiteľský* (od *učiteľ*) ap.

A l e: *kapitolka* (od *kapitola), kobylka* (od *kobyla), formulka* (od *formula), pilulka* (od *pilula), pílka* (od *píla), žilka* (od *žila); strelný, strelnica* (od *strela), svetelný* (od *svetlo), priemyselný, spriemyselniť* (od *priemysel); španielsky* (od *Španiel), manželský* (od *manžel*) ap.

P o z n á m k a. — Pred príponou *-ka* nebýva *ľ* v slovách odvodených od slovies na *-liť*, napr.: *kosílka* (od *kosíliť), mýlka* (od *mýliť sa), nádielka* (od *nadeliť), prestrelka* (od *prestreliť), zápalka* (od *zapáliť), odchýlka, úchylka, výchylka* (od *-chýliť*) ap.

b) V mäkkých kmeňoch pred pádovými alebo osobnými koncovkami, ktoré sa začínajú spoluhláskou, napr.: *-mi* (koncovka inštr. pl.), *-me, -te* (koncovky rozkaz. spôsobu): *priateľmi, učiteľmi, zreteľmi; páľme!, páľte!, voľme!, voľte!* ap.

c) V slovách *beľmo, boľševik, koľko (koľký), toľko (toľký), veľký, veľmi; ľnúť, ľstivý, Ľvov.*

Poznámka. — Vo výslovnosti i v pravopise treba rozlišovať tieto dvojice slov:

ľad (ľadový, ľadovica)	— *lad* (ladný, ladiť)
ľak (ľaknuttie)	— *lak* (lakovať)
ľan (ľanový)	— *laň* (srna); *lano* (lanový)
ľavica (ľavá ruka)	— *lavica* (na sedenie)
osľa (osliatko)	— *osla* (brúsik)
roľa (pole)	— *rola* (úloha, napr. v divadle)
uhoľ (uhlie)	— *uhol* (v geometrii)
výžľa (výžľatko)	— *vyžla*
hľadieť (výhľad)	— *hladiť*, uhladený; *hlad*, hladný

§ 41. Pred samohláskami *e, i (í)* a dvojhláskami *ia, ie, iu ľ* nepíšeme. Skupiny *le, li, lia, lie, liu* vyslovujú sa v spisovnej slovenčine dvojakým spôsobom: s mäkkým *ľ (ľe, ľi, ľia, ľie, ľiu)* alebo s obyčajným *l (le, li, lia, lie, liu)*. Výslovnosť s *ľ* je starostlivejšia. Napr.: *leto, na stole, list, líca, učitelia, liek, úsiliu* popri *ľeto, na stoľe, ľist, ľíce, učiteľia, ľiek, úsiľiu*. Je neprípustné vyslovovať mäkké *ľ* pred koncovkami akostných prídavných mien, napr.: *stáleho, stálemu, stále, stáli* (1. p. množ. č. muž. živ.) ap.

Komentár.

Mäkké *ľ* nie je rozšírené na celom území Slovenska. Všeobecne sa vyslovuje na veľkej časti stredného Slovenska, na Orave a na východnom Slovensku. Na celom západnom a juhozápadnom Slovensku temer až po B. Štiavnicu a Zvolen, vo východnom Gemeri, ako i na niekoľkých ostrovoch na strednom Slovensku, najmä v mestách, vyslovuje sa len jedno *l*, t. j. nerozlišuje sa *l* a *ľ*.

Mnoho Slovákov nemá teda výslovnosť mäkkého *ľ* „vrodenú" a musí si ju osvojovať v škole pomocou rôznych pravidiel a poučiek. Pre potreby spisovného jazyka je väčšina týchto poučiek zacielená na pravopis. Preto Pravidlá slovenského pravopisu musia obsahovať osobitnú kapitolu o používaní mäkkého *ľ*.

V starých Pravidlách boly poučky o používaní mäkkého *ľ* kusé a neúplné. V návrhu sme sa usilovali usporiadať poučky o výskyte *ľ* do jednotlivých bodov jednak podľa nasledujúcej hlásky, jednak (najmä v príponách a koncovkách) podľa gramatických kategórií. V niektorých poučkách sa osobitne upozorňuje na prípady, v ktorých sa nepíše *ľ*, ale *l*. V praxi sú totiž pri *ľ* časté chyby dvojakého druhu: jednak sa miesto správneho *ľ* píše *l* (napr. „kúkol", „motýl", „volný" miesto *kúkoľ, motýľ, voľný)*, jednak sa píše *ľ* nesprávne miesto náležitého *l* (napr. „miľovať", „úmyseľ", „údeľ", „výstreľ", „zápaľka", „sveteľný" miesto správneho *milovať, úmysel, údel, výstrel, zápalka, svetelný)*. Poučky návrhu vyčerpávajú všetky dôležité prípady, v ktorých sa vyskytujú alebo môžu vyskytovať chyby pri použí-

vaní *ľ*. Tieto poučky by mali prejsť do školských učebníc jazykovej výchovy. Sú formulované jasne a nepotrebujú ďalší výklad.

Medzi príkladmi na slová s *ľ* uvádzajú sa aj slová *bagateľ, ďateľ,* ktoré staré Pravidlá žiadaly písať s *l*. Boly to dve ťažko odôvodniteľné výnimky z pravopisného pravidla, že slová na *-teľ* píšeme s *ľ*. Bolo by teda odôvodnené zahrnúť do skupiny slov na *-teľ* (s mäkkým *ľ*) aj uvedené dve slová. Ale potom treba tieto slová rovnako uvádzať aj v Pravopisnom slovníku. V slovníkovej časti návrhu je síce *„bagateľ,* m. i ž.; *bagateľný“,* ale pri slove *ďateľ* ostaly staré tvary s tvrdým *l: „ďatel, -tla,* m.“ Túto nedôslednosť bude treba v definitívnom vydaní Pravidiel odstrániť.

Na niekoľkých miestach je v návrhu použitá štylizácia „vnútri koreňa slov“. Tu by azda stačilo prosté vyjadrenie „v koreni slov“. V bode 1. a) a 3. a) je výraz „v týchto častejších slovách“ prevzatý zo starých Pravidiel (str. 52), kde bol v podobe „v týchto častých slovách“. Takáto štylizácia vznikla najmä z obavy, že výpočet slov nie je úplný, pričom sa možno odvolať na to, že slová, ktoré eventuálne vypadly, nepatria medzi „častejšie“, resp. „časté“ slová. Odhliadnuc od toho, že pojem „častejších slov“ je celkom nevedecký, treba tu uviesť v š e t k y slová, v ktorých koreni sa píše *ľ*.

Osobitnú pozornosť si zaslúži § 41, ktorý obsahuje ortoepickú poučku o výslovnosti skupín *le, li, lia, lie, liu.* V návrhu sa konštatuje, že tieto skupiny „vyslovujú sa v spisovnej slovenčine dvojakým spôsobom: s mäkkým *ľ (ľe, ľi, ľia, ľie, ľiu)* alebo s obyčajným *l (le, li, lia, lie, liu)*“. O výslovnosti s *ľ* sa hovorí, že je „starostlivejšia“.

O tejto formulácii sme v Ústave slovenského jazyka veľmi veľa diskutovali. V starých Pravidlách sa označovala za spisovnú len výslovnosť typu *ľep, ľist, ľístie, veľia, ľiek.* O výslovnosti typu *lep, list, velia, liek* nebola v starých Pravidlách vôbec zmienka. Pritom je známe, že výslovnosť *le, li* nie je v dnešnom spisovnom jazyku o nič menej rozšírená, ak nie je bežnejšia, ako výslovnosť *ľe, ľi.* Aj ľudia, ktorí majú dobrú jazykovú kultúru a hovoria spisovne, ak nepochádzajú z krajov, kde je výslovnosť *ľe, ľi* bežná v ľudovej reči, vyslovujú obyčajne *le, li,* a to často aj pri všetkej dobrej snahe vyslovovať *ľe, ľi.* Možno si to overiť napr. na hlásateľoch bratislavského rozhlasu alebo na niektorých hercoch. V prvých slovách na začiatku prejavu alebo po pauze, keď sa pozornosť môže sústrediť na výslovnosť, počuť u mnohých hlásateľov vyslovovať *ľe, ľi.* Ale len čo sa pozornosť uprie na obsah prejavu, vyslovujú tí istí hlásatelia v tých istých slovách *le, li.* Podobne ani herci, a to i jednotlivci s takou vysokou jazykovou kultúrou, ako je napr. V. Záborský, nezachovávajú výslovnosť *ľe, ľi* ani pri recitácii a na javisku. Pritom je pozoruhodné, že napr. V. Záborský teoreticky bráni výslovnosť *ľe, ľi* (napr. vo svojich litografovaných prednáškach pre VŠMU Javisková reč, str. 99—100).

Vyhlasovať za takéhoto stavu za spisovnú jedine výslovnosť typu *ľipa,*

ľen, aľe by znamenalo ignorovať živé tendencie v dnešnej spisovnej výslovnosti, živé vývinové tendencie nášho celonárodného jazyka.

Dávnejšie bolo mäkké *ľ* rozšírené na celom slovenskom jazykovom území. Asi v XIV.—XV. stor. začalo na rôznych miestach *ľ* splývať s *l* a od tých čias sa územie s *ľ* pomaly stále zmenšuje. Ľ. Štúr, ako je známe, nepojal mäkké *ľ* vôbec do svojej spisovnej normy. Po hodžovsko-hattalovskej reforme sa používanie *ľ* v spisovnom jazyku ustálilo, ale zároveň pravopis skupín *le, li* — pri postupnom zanikaní protikladu *l—ľ* — začal vplývať na upevňovanie výslovnosti *le, li* v spisovnom jazyku.*

Dnes je výslovnosť typu *lipa, len, ale* tak rozšírená, že ju nemožno pokladať za nárečovú ani za krajovú. S druhej strany však nemožno vyhlásiť za nespisovnú ani výslovnosť typu *ľipa, ľen, aľe,* ktorá je rozšírená na veľkých oblastiach a doteraz sa pokladala za spisovnú. Ostáva tu jediné východisko: *uznať obidva spôsoby výslovnosti za spisovné.* Od tých, ktorí nepoznajú *ľ* z rodného nárečia od detstva, nemožno napr. žiadať, aby pohotove vo výslovnosti rozlišovali *stále* (tvar príd. mena) a *stáľe* (prísl.), *stáli (pracovníci)* a *stáľi* (slovesný tvar), *včeľej (matky)* a *bielej (plachty)* ap.

Výslovnosť typu *lipa, ale, lebo* vzhľadom na jej rozšírenosť nie je vôbec nápadná, nepôsobí dojmom výslovnosti nárečovej, krajovej, ani dojmom výslovnosti vulgárnej. Preto má plné právo na uzákonenie v spisovnom jazyku popri výslovnosti typu *ľipa, aľe, ľebo.* Ide tu prosto o kodifikovanie jestvujúceho stavu.

Dva typy spisovnej výslovnosti v tých istých prípadoch nie je ojedinelý zjav ani v iných spisovných jazykoch. Napr. v najbližšej nám češtine je niekoľko typických rozdielov medzi typom spisovnej výslovnosti českej a typom spisovnej výslovnosti moravskej (napr. slová so začiatočnou skupinou *sh,* ako *shoda, shodit, shýbati se* ap., vyslovujú sa v Čechách so *sch,* na Morave so *zh).*

V návrhu sa hodnotí „mäkká výslovnosť typu *ľeto, ľist* ako *„starostlivejšia"*. Túto formuláciu bude treba znovu zvážiť a prediskutovať. Pojem „starostlivej výslovnosti" je vhodný a obvyklý pri rôznych asimilačných zjavoch, kde sa pri menej starostlivej a najmä pri nedbanlivej výslovnosti vypúšťajú jednotlivé hlásky a nastáva tzv. úspora artikulácie. Je otázka, aký konkrétny význam má slovo „starostlivejšia" (výslovnosť) v takom prípade, kde vôbec nejde o úsporu artikulácie. Správnejšie by bolo obidva typy výslovnosti nehodnotiť, resp. hodnotiť ich ako rovnocenné v spisovnom jazyku.

---

* Celkom iná je situácia pri skupinách *de, te, ne; di, ti, ni.* Tu sa nepriaznivý vplyv pravopisu na výslovnosť nemôže uplatniť, lebo „tvrdá" výslovnosť *de, te, ne; di, ti, ni* má ráz zreteľne nárečový, nespisovný a je omnoho menej rozšírená ako výslovnosť *le, li* (nárečové oblasti, ktoré nemajú mäkké *d, t, n,* sú omnoho menšie než oblasti, ktoré nemajú ľ).

Niekedy sa stretávame s výčitkou, že uzákonenie výslovnosti typu *leto, list* v spisovnom jazyku znamená „ústupok západoslovenskej výslovnosti", akoby západoslovenská výslovnosť bola a priori nevhodná na uzákonenie v spisovnom jazyku. V skutočnosti spisovný jazyk, ako jazyk celonárodný, prijíma do seba prvky všetkých nárečí, schopné vývinu, schopné stať sa celonárodnými. Ináč to ani nie je možné, lebo nárečia ako nižšie jazykové útvary sú podľa J. V. Stalina iba odnožami celonárodného jazyka ako vyššieho útvaru. Náš spisovný jazyk obsahuje už oddávna niektoré západoslovenské prvky, ktoré sa staly celonárodnými (napr. niektoré koncovky prídavných mien). Po vytvorení hlavného slovenského politického a kultúrneho strediska v Bratislave počet západoslovenských prvkov v spisovnom jazyku ustavične rastie a porastie. Táto vývojová perspektíva nie je nič neprirodzeného. Je to iba samozrejmý dôsledok spätosti dejín jazyka s dejinami národa, o ktorej nás tak presvedčivo poučil J. V. Stalin.

POSUDKY A REFERÁTY

S. E. Krjučkov, *Voprosy sovremennoj russkoj orfografii,* Izdateľstvo „Znanije", Moskva 1952, 31 str.

Brošúra „Otázky súčasného ruského pravopisu" vznikla ako stenografický zápis prednášky, prednesenej v ústrednej čitárni Všesväzovej spoločnosti na šírenie politických a vedeckých poznatkov (Vsesojuznoje obščestvo po rasprostraneniju političeskich i naučnych znanij) v Moskve.

Prednáška má tri časti: I. *Význam písanej reči,* II. *Ruská grafika a pravopis,* III. *Hlavné prípady kolísavého písania v súčasnom ruskom pravopise.*

Podrobne preberieme prvé dve časti.

V prvej (úvodnej) časti kandidát pedagogických vied S. E. Krjučkov poukazuje na veľký význam Stalinovej geniálnej práce *Marxizmus a otázky jazykovedy* pre rozvoj sovietskej jazykovedy a pre správne vyučovanie materinského jazyka na školách. Stalin dáva sovietskym jazykovedcom nové vedomosti v oblasti marxistického chápania základných pojmov jazykovedy i pri skúmaní zákonitostí jazykového vývinu. Jadrom Stalinových prác o jazyku je poučka, že jazyk je prostriedok styku. Písomníctvo (literatúra) je úzko spojené s jazykom, je jeho grafickou podobou, rozširujúcou možnosť jazykového styku. Keď sa takto dívame na písaný jazyk, vštepovanie návykov písanej reči je jednou z najdôležitejších úloh školy.

Na ovládnutie písanej formy jazyka treba poznať systém ruskej grafiky,

systém súčasného ruského pravopisu a poznať odchýlky od neho, ktoré sťažujú osvojenie pravopisných návykov.

Autor si stavia cieľ podať stručne najdôležitejšie pravidlá ruského pravopisu.

Ruská grafika a pravopis.

Grafiku definuje Krjučkov takto: „Grafika je súhrn pravidiel určujúcich spôsoby písomného zobrazovania hlások i spojení hlások bez ohľadu na morfologické zloženie slova." Na písomné zachytenie hlások sa používajú písmená. V ruskej abecede ich je vedno 33. — V ruskom písme, ktoré prešlo dlhým historickým vývinom, je vzťah medzi hláskami a literami veľmi zložitý.

Ruská grafika sa vyznačuje nasledujúcimi základnými vlastnosťami: 1. Väčšina písmen ruskej abecedy označuje jednu hlásku *у, ы, ш)*. Dve písmená *ъ, ь* samy osebe neoznačujú nijaké hlásky. 3. Jedna litera označuje dve hlásky: *я*, ё, е, *ю*. (Teda hláska *j* sa neoznačuje osobitným písmenom.) 4. Niet dôslednosti v písaní *э* s predchádzajúcou tvrdou spoluhláskou v prevzatých slovách. 5. Mäkkosť spoluhlások na konci slova označuje sa kladením litery *ь (конь, соль)*. Toto pravidlo sa nevzťahuje na slová, ktoré majú na konci sykavky. Tu sa používanie *ь* spravuje morfologickými pravidlami. Za *č, šč* sa *ь* nepíše (spoluhlásky vždy mäkké), za *ž, š* (spoluhlásky tvrdé) píše sa *ь* podľa osobitných morfologických pravidiel. 6. Mäkkosť spoluhlásky stojacej vnútri slova pred inou spoluhláskou sa označuje rozlične, alebo sa vôbec neoznačuje: a) po mäkkom *ľ*, ktoré stojí pred hociktorou spoluhláskou (tvrdou, mäkkou) vždy sa píše *ь*, b) po iných spoluhláskach okrem *l*, ak nasleduje mäkká spoluhláska, *ь* sa nepíše. Znak mäkkosti *ь* sa musí dávať za mäkkou spoluhláskou, za ktorou nasleduje tvrdá *(письмо, борьба)*. Tu sa kladie *ь* aj vtedy, ak sa tvrdá spoluhláska mení na mäkkú *(v письме)* — čiže inak povedané: Medzi mäkkými spoluhláskami litera *ь* sa píše vtedy, ak pri zmene slova druhá slabika sa stáva tvrdou. 7. Mäkkosť spoluhlások, ktoré stoja pred samohláskou, sa označuje osobitne. Po mäkkých spoluhláskach namiesto *а, у, о, э* sa píše *я, ю, ё (е), е*. Na mäkkosť predchádzajúcej spoluhlásky poukazuje aj písmeno *i*. Výnimkami z týchto pravidiel sú spojenia sykaviek a *c* so samohláskami. Po spoluhláskach *ž, š* a c, ktoré sú vždy tvrdé, by sa malo písať iba *ы, о, у*, píše sa však po nich *i, e, ë*. Naproti tomu po vždy mäkkých *č* a *šč*, po ktorých by maly stáť iba písmená *я, ю, ё (е)*, píše sa len *а, у* a v jednotlivých prípadoch namiesto *ё (е)* sa píše *о*. — Poučky o písaní litier *о, ё* a *е* po sykavkách sú pomerne zložité. Spravujú sa morfologickým zložením slova a závisia aj od jednotlivých čiastok reči.

Ako vidieť, grafika je úzko spätá s ortografiou. — Ortografia obsahuje pravidlá, ktoré určujú: 1. písanie významových čiastok slova (koreň, predpona, sufix, koncovka), 2. ako písať slová a ich čiastky (spolu, oddelene, so spojovníkom), 3. rozdeľovanie slov a 4. používanie veľkých písmen.

1. Písanie významových častí slova sa v ruštine zakladá na morfologickom princípe, ktorý žiada písať tú istú morfému rovnako bez ohľadu na jej výslovnosť. V prípadoch, keď sa spôsob písania neshoduje s výslovnosťou, treba písať tie samohlásky, ktoré sa vyslovujú pod prízvukom (v tvaroch toho istého slova alebo v príbuzných slovách) a tie spoluhlásky, ktoré sa vyslovujú pred samohláskami alebo pred sonórnymi spoluhláskami. — Ak nemožno spôsob písa-

nia slova takto prekontrolovať, treba si pomôcť pravopisným slovníkom. Pre nacvičenie písania slov, v ktorých je neshoda medzi písanou a zvukovou podobou, má veľký význam pozorné čítanie.

Morfologický pravopisný princíp sa nedodržiava v ruštine pomerne zriedka. Odchýlky sú motivované ústupkami výslovnosti (dvojaké písanie predpôn *bez, bes; voz, vos*), alebo sú dané osobitnosťami ruskej grafiky (používanie *o, ë, e* po sykavkách a po c: *konem,* ale *kľúčom, stolom),* zachovávaním stôp po striedaní hlások, miešaním ruského a staroslovienskeho písania (napr. koreň *rast/rost)* a úsilím pomocou pravopisu diferencovať význam homonymných slov *(podžog,* podst. meno — *podžëg,* min. čas slovesa).

Spomenuté výnimky robia značné ťažkosti pri osvojovaní ruského pravopisu a vyžadujú si osobitné cvičenia. V podstate však nenarúšajú morfologický základ ruského pravopisu. — Krjučkov vyzdvihuje morfologický základ ruského pravopisu, ktorý má obrovské výhody pri uvedomelom osvojovaní správneho písania a súčasne napomáha hlbšie poznanie jazyka. — Pri morfologickej pravopisnej zásade, aká sa uplatňuje v ruštine, sa zachováva jednota grafického obrazu významových častí slova, čo napomáha porozumenie čítaného slova a rýchle čítanie.

Morfologický pravopisný princíp je veľmi dôležitý pri veľkom počte nárečí. Morfologické písanie, ktoré sa opiera o všeobecne rozšírené prvky výslovnosti (neodrážajúc výslovnostné rozdiely), má veľký význam pre vedomie národnej jednoty; okrem toho spôsobuje, že najmä v písme sa ukazuje blízkosť ruštiny s inými slovanskými jazykmi, a umožňuje, že si ruský jazyk ľahšie osvojujú bratské slovanské národy.

2. Ďalej preberá autor druhú otázku ruského pravopisu, a k o p í s a ť s l o v á a i c h č a s t i: spolu, osve alebo so spojovníkom. V ruskom pravopise sa uplatňuje zásada písať osobitne samostatné i pomocné slová. V jazykovom vývine možno zisťovať splývanie pomocných slov (predložky, častice) so samostatnými slovami. Takto vznikajú nové slová, najmä príslovky. Splývanie pomocných slov so samostatnými sa deje postupne. (Často v jazykovom povedomí hovoriacich sa hodnotí výraz ako pomenovanie jediného pojmu, naproti tomu písaná podoba poukazuje ešte na bývalú dvojitosť. — Pozn. G. H.) Tu radí Krjučkov vypomáhať si pravopisným slovníkom. (Porovnaj obdobné pomery v slovenčine pri vznikaní prísloviek z predložkových výrazov!)

3. P r i d e l e n í s l o v sa ruština spravuje zásadami f o n e t i c k ý m i a j m o r f o l o g i c k ý m i. — Slová sa rozdeľujú na konci riadku podľa slabík, pritom však sa neprenáša ani neostáva na predchádzajúcom riadku jedno písmeno; pri delení slova nesmú sa trhať významové časti slov (morfémy).

4. P í s a n i e v e ľ k ý c h p í s m e n sa spravuje poučkou o vlastných menách.

Ruský pravopis vznikol v úzkom svätzku s vývinom a so zdokonaľovaním ruského jazyka. Pretože sa pravopis vyvíja pomalšie ako jazyk, stáva sa, že v pravopise jestvujú zastarané spôsoby písania, ktoré už nezodpovedajú fonetickému a gramatickému systému ruštiny, alebo často jestvuje vedľa seba dvojaký spôsob písania — starší a novší. — V dôsledku tohto zjavu vzniká potreba odstraňovať zastarané spôsoby písania a kodifikovať jeden z pravopisných variantov.

Príkladom ustaľovacieho zásahu do pravopisu je práca akad. J. K. G r o t a

„Ruský pravopis", ktorá vyšla v I. vydaní r. 1885. Mala veľký význam pre unifikovanie ruského pravopisu. Škoda len, že sa neunifikovaly všetky pravopisné kolísania. Okrem toho z dvoch spôsobov písania slova nevybral sa vždy vhodnejší. Nevýhodou tejto unifikácie bolo najmä to, že odporúčané spôsoby písania nepotvrdila akadémia vied a teda maly len fakultatívny charakter.

Prežitky z ruského pravopisu odstránily dekréty sovietskej vlády z 23. decembra 1917 a 13. októbra 1918. Táto reforma ruského pravopisu mala ohromný význam pre školy a tlač. *Neznamenala zničenie starého ruského pravopisu, len ho zdokonalila.* Našli sa reformátori, ktorí žiadali revolučné „náhle zvraty" v ruskom pravopise. Ale ruský pravopis neupadol do tohto omylu, ktorý so všetkou rozhodnosťou odmietol s. Stalin.

Dnes je ruský pravopis ustálený, vnútorne jednotný a oveľa ľahší ako pravopis iných europských národov. Nepotrebuje revolučné, podstatné zmeny; potrebuje však v určitých prípadoch unifikovanie, ktoré si vyžaduje najmä ustavične vzrastajúci písomný styk a rozmach kultúry v rodiacej sa komunistickej spoločnosti.

Na unifikovanie ruského pravopisu sa vytvorila osobitná komisia, ktorá odstránením nejednotnosti v písaní daktorých slov postavila na týchto zásadách: 1. Z niekoľkých spôsobov písania slova sa vyberá jeden. 2. Pri výbere jedného spôsobu písania sa prihliada na pravopisnú tradíciu posledných 50 rokov. (Nepostupuje sa len na základe teoretických úvah.) 3. Ak tradícia kolíše, treba vybrať ten spôsob písania, ktorý zodpovedá morfologickému pravopisnému princípu. (Napr. z dvojice *žërnov — žornov* vyberá sa *žërnov,* aby sa docielila shoda korennej morfémy s prípadmi *žernova, žernovoj.)*

Dnes je práca na unifikovaní ruského pravopisu a interpunkcie v základe zavŕšená. Sovietski lingvisti vykonali významnú prácu pri zisťovaní kolísavých spôsobov písania a pri výbere variantov, na ktorých sa má ustáliť ruský pravopis. — Dnes sú pravopisné kolísania vo všetkých častiach ruskej ortografie.

Hlavné prípady kolísavého spôsobu písania v súčasnom ruskom pravopise.

V tejto časti svojej prednášky Krjučkov vypočítava 25 rozličných kolísaní v ruskom pravopise. Spomenieme ich len stručne.

1. Označovanie mäkkosti vnútri slova v prípadoch *ňanьčitь — ňančitь; gulьlivyj — gullivyj.*

2. Nejednotnosť v písaní *ci/cy* v cudzích slovách, ktoré sa spravovalo ortoepickými zásadami.

3. Kolísanie v písaní *i* a *j* v cudzích slovách typu *jod/iod.* — Písanie s *j* presnejšie vystihuje výslovnosť, treba mu preto dávať prednosť.

4. Kolísanie v písaní *ë — e.* Písanie *ë* bolo zavedené v ruskom pravopise za dvojitú morfému *iô* na konci 18. stor. Ruština ináč nemá vo svojej grafike nadriadkové znamienka. Graféma *ë* má nevýhody v tlači i pri rukopise. (Dvojbodka nad *ë* sa pri veľkých nákladoch stiera; pri rukopisnom písaní dvojbodka nad literou znižuje rýchlosť písania.) — Teraz písanie dvojbodky nad *ë* nie je záväzné.

Kolísanie v písaní skupiny *ci/cy* v cudzích slovách. — Odporúča sa písať *ci,* čo zodpovedá etymologii príslušných slov *(cirjulьnik, cifirь).*

6. Nejednotnosť v písaní *o* a *e* po *c (tancovatь — tancevatь, garcovatь — garcevatь, gľancovityj — gľancevityj).* Navrhuje sa, aby sa skupina *ce* pod prí-

zvukom písala dôsledne ako *co* a neprízvučná ako *ce*. Grotova úprava zaviedla výnimky v prípadoch *tancovatь, garcovatь, sprincovatь, gľancovityj*. — V praxi sa však veľmi často vyskytovalo písanie s *e*. U š a k o v uvádza vo svojom slovníku *sprincevatь*. — Teraz sa navrhuje v prípadoch *tancevatь* atď. písať *-e-*.

7. Viac kolísaní je v skupinách sykavka + *o, e, ë*, čo je dané historickými príčinami. Fonetický spôsob písania (pod prízvukom *o*, v neprízvučných slabikách *e)* sa tu ujal iba v koncovkách *(vračóm — pláčem, sarančój — ťúčej, boľšógo — choróšego* ap.). V adjektívnej prípone *-ov-* sa ustaľuje písanie s *-o-*, naproti tomu v slovesných sufixoch postupne sa ustaľuje písanie *e(ë)*; priam tak aj v substantívnom sufixe *-ër*. V koreňoch slov v súlade s morfologickým princípom ruského pravopisu sa píše *e (ë)*.

8. Kolísanie v písaní *i — y* po predpone, ktorá sa končí spoluhláskou, napr. *bezidejnyj — bezydejnyj*. V školských príručkách sa tu žiada aj výslovnosť *y*. — Navrhuje sa pravidlo, aby sa v inojazyčných koreňoch po inojazyčných predponách písalo *i (nadindividuaľnyj, nebezinteresnyj)*.

9. Kolísanie v písaní korenných neprízvučných samohlások typu *boďaga — baďaga*. Tu bolo veľa nejednotnosti najmä pred revolúciou.

10. Osobitnú skupinu tvoria prípady slovies so striedaním korenného vokálu *o — a*, ktoré je podložené zmenou vidu. Tento rozdiel sa v ruštine vplyvom akania zachoval. V pravopise však sa udržuje iba vo dvoch prípadoch: *kloniťsia — klaňaťsia; zaskočet — zaskačet* a ešte vplyvom literatúry v piatich koreňoch.

11. Kolísanie v koreni *ravn-/rovn-*. Rozdiel v korennom vokále sa teraz využíva významovo: *ravn-* sa píše v slovách, ktoré súvisia s významom „rovnaký" a *rovn-* v slovách, ktoré majú základný význam „hladký, priamy".

12. Neistota v písaní prízvučnej samohlásky v súvislosti s variantmi výslovnosti *(krinka/krynka)*.

13. Pomerne časté sú kolísania v písaní spoluhlások v koreni *(asbest/azbest, idti/itti, kaloša/galoša)*. Tu sa dáva prednosť pravopisnej tradícii pred pôvodom slova.

14. Váhanie v písaní zdvojených konsonantov v cudzích slovách *(agregat/aggregat, gutaperča/guttaperča* ap.). Aj tu sa prihliada pri písaní ponajprv na pravopisnú tradíciu a až potom na pôvod slova.

15. Kolísanie v sufixoch podst. mien *(-ž/-š-ka, -jadь/-edь, -enica/-inica, -enka/-inka, -yšek/-ušek, -ušek/-ešek)*.

16. V koncovkách podst. mien sú kolísania v dvoch formách: 1. lokál *v uščeľje — v uščeľji*; 2. inštr. *pod Borodinom — pod Borodinym*. V prvom prípade sa ustaľuje koncovka *-e*, v druhom postupne produktívnejšou sa stáva koncovka *-om* (pri miestnych vlastných menách na *-ovo/-evo, -ino/-yno)*.

17. Niekoľko kolísaní je v príponách adjektív *(budničnyj/-išnyj; vetrenyj/-ennyj; valenyj/vaľanyj; pomešanyj/-annyj; stremiannój/stremennój/stremiánnyj)*.

18. V slovesách je kolísanie v sufixe *-enetь/-janetь*.

19.—21. Neistota v písaní zložených prídavných mien, podstatných mien a prísloviek, či ich písať so spojovníkom alebo bez neho. Váhanie je najmä v príslovkách, pretože tvorenie prísloviek z dvoch alebo niekoľkých slov je ustavičný živý proces.

Krjučkov v závere svojej prednášky zdôrazňuje, že pravopisné kolísanie

treba odstrániť čím skôr. Hovorí: „Nesúlad v pravopise je jednou z prekážok, ktoré rušia normálnu prácu škôl a vydavateľstiev. Čím skôr bude vykonaná unifikácia kolísavých spôsobov písania, tým lepšie."

Z Krjučkovovej brošúry *Voprosy sovremennoj russkoj orfografii* možno sa výdatne poučiť pre problémy pripravovanej úpravy slovenského pravopisu. Ukazuje nám, že úprava pravopisu nie je len slovenskou špecialitou, ako sa azda ďaktorí naši ľudia mylne nazdávajú, ale aktuálnou otázkou i v ruštine, ktorá má omnoho dlhšiu pravopisnú tradíciu ako slovenčina. Ani v našom prípade nepôjde o revolúciu pravopisu, ale len o jeho zdokonalenie. Treba len, aby sme na základe diskusie, ktorá sa teraz okolo pravopisných otázok na Slovensku rozvinie, vedeli vykonať takú úpravu slovenského pravopisu, ktorá bude v súlade s vývinovými tendenciami slovenčiny. — Na pravopisné úpravy slovenčiny sa treba dívať vedecky a zodpovedne.

G. Horák

Konferencia o otázkach bulharského pravopisu.

Udalosťou celonárodného významu v Bulharsku bola konferencia, ktorá sa konala 20., 21. a 22. júna 1951 v Bulharskej akadémii vied a umení v Sofii. Konferenciu, ktorá pripadla práve na prvé výročie od uverejnenia epochálnych jazykovedných článkov J. V. Stalina, usporiadaly Bulharská akadémia vied, Ministerstvo národnej osvety, Komitét pre vedu, umenie a kultúru a Sväz bulharských spisovateľov s cieľom ,osvetliť základné otázky bulharského pravopisu v duchu Stalinovho učenia o jazyku. Doteraz nebolo jednoty v chápaní niektorých pravopisných problémov bulharčiny, čo sa nepriaznivo odrážalo i v praxi. Vedecká konferencia o otázkach bulharského pravopisu mala pomôcť vo vypracovaní takej úpravy, ktorá by zakončila pravopisné neshody a spory, trvajúce takmer celé storočie. Priebeh a referáty z tejto historickej konferencie prináša nový bulharský jazykovedný časopis „Bъlgarski ezik" (I, 1951, č. 1—2), orgán Ústavu bulharského jazyka pri Bulharskej akadémii vied. V čase, keď sa pripravuje úprava slovenského pravopisu, zasluhuje diskusia o bulharskom pravopise našu zvýšenú pozornosť i dosiahnutými výsledkami i stránkou organizačnou.

Posledná pravopisná reforma z r. 1945 bezpochyby predstavuje vo vývoji bulharského pravopisu cenný kultúrny výdobytok. Po oslobodení sa však všetka pozornosť sústredila na udalosti politické, takže pravopisná reforma nebola dosť hlboko teoreticky osvetlená. A vzhľadom na krátky čas, ktorý mala pravopisná komisia k dispozícii, v novom pravopise zostaly i niektoré nedôslednosti a neúplnosti. Otázku kritickej revízie a zdokonalenia bulharského pravopisu postavil r. 1949 minister národnej osvety K. Dramaliev. Z jeho podnetu sa vykonaly určité prípravné práce. Neskoršie sa výskum preniesol do Ústavu bulharského jazyka pri Bulharskej akadémii vied. Po skončení detailnejších výskumov sa ukázalo možným postaviť otázku pred širšiu verejnosť. Medzitým r. 1950 vyšly — hovorí sa ďalej v úvodnom slove o pravopisnej konferencii — Stalinove jazykovedné práce, na základe ktorých sa stalo nevyhnutným i možným osvetliť marxisticky aj pravopisné otázky. Otázky pravopisné sú úzko späté so zvyšovaním kultúrnej

úrovne ľudových más, preto ich kultúrny význam sa stáva čoraz väčší. Po prvý raz v dejinách Bulharska bola svolaná masová vedecká pravopisná konferencia.

Na konferencii sa zúčastnili vedeckí pracovníci, osvetoví pracovníci, spisovatelia, verejní činitelia, redaktori, robotníci a tlačiarenskí zamestnanci. Ministerstvo národnej osvety urobilo opatrenia, aby na konferenciu prišly kompetentné osoby zo všetkých oblastí republiky.

Konferenciu otvoril predseda Bulharskej akadémie vied akademik Todor Pavlov. Osvetlil príčiny, pre ktoré bola konferencia svolaná, ako aj jej cieľ. Zdôraznil, že sa tu nemajú definitívne rozriešiť dôležité a zložité otázky bulharského pravopisu, ale sa majú všestranne a objektívne analyzovať a osvetliť všetky základné problémy. Konkrétne návrhy a odporúčania vypracuje na základe hlavného referátu, prednesených pripomienok a na základe mienok, ktoré budú prípadne neskoršie uverejnené alebo oznámené, osobitná komisia s plnou kompetenciou, sostavená dohodou medzi štyrmi inštitúciami, ktoré usporiadaly pravopisnú konferenciu. Táto komisia vypracuje systematické a vedecky odôvodnené návrhy na niektoré zmeny v doterajšom pravopise, o ktorých definitívne rozhodne Ministerská rada a Ústredný výbor strany. Na podklade tejto osnovy vypracuje Ústav bulharského jazyka nový pravopisný slovník.

Hlavný referát „Základné problémy súčasného bulharského pravopisu" predniesol za Ústav bulharského jazyka prof. Ľubomir Andrejčin. Referát najprv predebatovali a schválili pracovníci Ústavu. Úlohou referátov prof. Stojka Stojkova („Niekoľko sporných otázok v bulharskom pravopise") a Stefana Ilčeva („Pravopis cudzích slov") bolo vyjasnenie niektorých špeciálnych otázok, ako sú: písanie veľkých písmen, rozdeľovanie slov, prepis cudzích slov a mien. S osobitným referátom vystúpil aj minister národnej osvety K. Dramaliev („K otázkam pravopisu"). K. Dramaliev predniesol pomerne radikálny návrh na odstránenie jotovaných písmen z bulharskej abeceny a vyslovil sa za dôsledne fonetický pravopis. Ministrove návrhy, menej presvedčivé vlastnou argumentáciou, vyvolaly viacej kritiky ako súhlasu.

V živej diskusii, ktorá sa rozprúdila po referátoch, odznelo asi 50 diskusných príspevkov a 9 bolo odovzdaných pre nedostatok času písomne. V diskusii o bulharskom pravopise prehovorili príslušníci rozličných spoločenských tried a zamestnaní. Do diskusie sa prihlásili i lingvisti z najstaršej generácie, ako akademik Stefan Mladenov a s veľkým diskusným príspevkom vystúpil nestor bulharských lingvistov akademik A. Teodorov-Balan, ktorý už viac ako 50 rokov bojuje o ustálenie bulharského pravopisu. Záverom sa vyporiadal so všetkými kritickými pripomienkami (T. Pavlov zdôraznil, že viac kriticky než sebakriticky) L. Andrejčin, záverečné slovo mal i minister K. Dramaliev a celú konferenciu zhodnotil akademik T. Pavlov, vyzdvihnúc jej veľký vedecký i politický význam.

V stati „Rok po ceste stalinskej jazykovedy" (Български език I, 1951, 154) hodnotí L. Andrejčin pravopisnú konferenciu týmito slovami: „Táto konferencia bola prvým krokom k vyriešeniu našich jazykových otázok na stalinskom základe. Možno povedať, že nehľadiac na jednotlivé prestrelky v navrhovaní extrémnych reforiem, práca na konferencii prebiehala pod znamením Stalinovho učenia o jazyku. Geniálna Stalinova poučka o jazyku ako prostriedku styku všetkých členov spoločnosti nám ukazuje, že i na pravopis sa musí hľadieť predovšetkým ako na prostriedok styku, ktorý je o toľko dokonalejší, o koľko je jasnejšie ustálený

a prístupnejší. Učenie o postupnom charaktere jazykového vývinu nás chráni od zbytočných výstrelkov v pravopisnom novotárstve. Napokon učenie s. Stalina o jednote národného jazyka a o jeho nadradenom postavení nad miestnymi nárečiami nám pomáha oslobodiť sa od úzkoprsého chápania pravopisných a ortoepických otázok pod vplyvom osobného uprednostňovania miestnych dialektických zvláštností.

Je pozoruhodné a najmä pre pomery v slovenskej jazykovede poučné, ako sa vedeli po Stalinových jazykovedných príspevkoch združiť všetci bulharskí lingvisti okolo Ústavu bulharského jazyka, starší i mladší (dokonca i tí, ktorí predtým stáli bokom, ako prof. Stefan Mladenov). Múdre vedenie Bulharskej akadémie vied podchytilo ich pracovné nadšenie, zreorganizovalo Ústav bulharského jazyka podľa sovietskeho vzoru, vedením niektorých sektorov boli poverení aj najstarší, zaslúžilí jazykovední pracovníci (akademik A. T.-Balan, akademik St. Mladenov) a výsledky takejto radostnej kolektívnej spolupráce sa prejavily už pri zodpovednej práci na reforme bulharského pravopisu. Je naozaj dobrým vysvedčením súdružskej spolupráce bulharských jazykovedcov, že v Ústave bulharského jazyka mali v prípravných zasadaniach referáty o špeciálnych otázkach, týkajúcich sa bulharského pravopisu, lingvisti K. Mirčev, St. Mladenov, St. Stojkov, I. Lekov, St. Romanski, Vl. Georgiev, L. Andrejčin, A. T.-Balan, Cv. Todorov, teda všetci poprední jazykovední pracovníci z oblasti bulharistiky aj iných jazykovedných disciplín.

Nakoniec sa ešte vráťme k hlavným tézam Andrejčinovho referátu. — Ústav bulharského jazyka je toho názoru, že nie je nevyhnutné a ani možné vnášať zásadnejšie zmeny do dnešného bulharského pravopisu. Bulharský pravopis (vo svojej podobe z r. 1945) je vybudovaný na princípe fonetickom, ktorý sa spojuje s princípom morfologickým. Odporúča sa niekoľko zjednodušení a spresnení zásad, ktoré doteraz neboly celkom správne formulované. Zjednodušenia a spresnenia sa týkajú: 1. pravopisno-ortoepických otázok (tam je najviac pripomienok), 2. písania veľkých písmen, 3. písania cudzích slov a mien, 4. interpunkcie.

Pravopisno-ortoepické poznámky.

1. Podáva sa návrh zrušiť umelé pravidlo o používaní plného a krátkeho člena pri menách mužského rodu: *čovekът — čoveka, golemijat — golemija.*

2. Pre nás je najzaujímavejšie riešenie tých otázok, v ktorých sa nejakým spôsobom križuje doterajšia spisovná norma (základ spisovného jazyka: severovýchodné nárečia) s dnešným západobulharským kultúrno-politickým centrom. Ide predovšetkým o otázku jakania, ktorá bola vyriešená až reformou z r. 1945. Celkove sa odmietly hlasy kritikov, ktorí by boli chceli zaviesť do budúcich pravidiel dôsledne západobulharské ekanie. Východobulharský ráz spisovnej bulharčiny nemožno dnes meniť nejakými umelými zásahmi. Ale určité ústupky západobulharskému ekaniu sa urobily a) rozšírením striedania samohlások *e — ja* v slovesných tvaroch typu *sedna — sjadam, rezna — rjazvam . . .*, b) rozšírením inventára slov s ekavou výslovnosťou. V jednotlivých slovách sa pripúšťa ekavá i jakavá výslovnosť.

3. V minulosti nedokončený čas nemal doteraz ustálenú formu v 1. os. slovies na *-č, -ž, -š.* U spisovateľov z východného Bulharska prevládaly formy *-ach, -jach (stojach, stoeše),* u spisovateľov zo západného Bulharska prevládaly formy

na *-ech (stoech, stoeše)*. Ústav bulharského jazyka odporúča formy na *-ech*, teda západné.

4. Prípona *-itba* sa bude písať foneticky *-idba*.

5. Pri slovesách na *-uvam* a najmä *-stvuvam* s prízvukom pred príponou sa pripúšťajú popri starších tvaroch *dejstvuvam, izpolzuvam* novotvary, ktoré prejavujú veľkú produktívnosť, *dejstvam, izpolzvam* ...

6. Všetkých návrhov je jedenásť. Zaujímavé je, čo sa hovorí v 11. bode o dvojtvaroch: „V pravopise z r. 1945 zostalo pomerne mnoho dubletných foriem v písaní i výslovnosti jednotlivých slov. Prirodzene, veľký počet dubletných slov v jazyku svedčí o jeho neustálenosti, na druhej strane však treba uznať, že dvojtvary sú nevyhnutným zjavom v živote jazyka, ktorý sa vyvíja a formuje postupne. Preto sa musíme usilovať rozumne zmenšovať dvojtvary a neupadať pritom do úzkostlivosti."

V kapitole o rozdeľovaní slov sa neuvádzajú práve tie najspornejšie prípady, a to: ako rozdeľovať slová so skupinou troch a viacerých spoluhlások.

Na konci svojho príspevku L. Andrejčin správne zdôrazňuje, že pravopisná kultúra je najužšie spätá s jazykovou kultúrou a nemôže sa od nej oddeliť. Podobne i pravopis je spojený s jazykom a nemôže sa dobre osvojiť, keď sa dobre neosvojí gramatika príslušného jazyka.

V. Blanár

Mária D ą b r o w s k a, *Noci a dni*. Románový cyklus. Preložila M. Babiaková-Bajová. Vydala Živena v Martine 1949.

Veľký románový cyklus Márie Dąbrowskej „Noci a dni" (jednotlivé časti: Bohumil a Barbora, V ustavičnom súžení, Láska a Vietor do očí) je históriou schudobnelého zemianskeho rodu Niechčicovcov od posledného nezdareného povstania až do vypuknutia prvej svetovej vojny. Podľa autorkinej výpovede je toto dielo labuťou piesňou zemianstva i odsúdením jeho úpadku a okrem toho ešte zobrazením celej vrstvy národa. Poľská literatúra radí si ho medzi svoje klasické diela. Jeho šesť vydaní o tom najlepšie svedčí.

Je veľkou výhodou, že toto veľdielo nám Slovákom sprístupnila naša dobrá a zaslúžilá prekladateľka z poľštiny, Mária Babiaková-Bajová. Jej voľné pretlmočenie dýcha veľmi dobrou slovenčinou. No pri takom obrovskom rozsahu sú pochopiteľné — hoci nežiadúce — aj niektoré nedostatky. Obmedzíme sa tu len na najtypickejšie.

Na niektorých miestach voľnosť prekladu Babiakovej je azda prehnaná. Napr. poľ. vetu ... *wołała to obchdząc ją wokoło, to łamiąc ręce i zaczynając szlochać* ... prekladateľka rozšírila takto: „... kričala, obchádzala okolo nej dookola, zalamovala rukami, prikľakla pred ňou a zasa vyskočila a začala nariekať" (I, 308). Ani smysel kontextu nežiada vystupňovať zúfalosť situácie, akú tam vnáša prekladateľkina vložka „prikľakla pred ňou a zasa vyskočila". Podobne rozšírila prekladateľka výraz *odstrony wjazdu* ... takto: „na tej strane domu, odkiaľ vedie aleja ku vchodu" (III, 146). Tak isto neopodstatnenú voľnosť prekladu vidíme aj vo vete: „pásy snehu nafúklo po dlážke až k oltáru" (I, 47) za

poľské *smugi śniegu zaczynały wiać po posadzce* (= po podlahe). Zbytočné bolo rozšíriť poľ. *nagle się głośno roześmiał*... na: „nečakane a celkom nevhodne sa hlasno zasmial" (I, 24).

Niektorým vetám tohto záslužného prekladu musíme, žiaľbohu, vyčítať nejasnosť a málo verné vystihnutie poľskej predlohy. Tak poľ. *usiadł w nogach jej łóżka*... neznamená „sadol si k nohám jej postele" (V, 460), ale: *sadol si k jej nohám na posteľ*. Iba nepochopením originálu mohlo za poľ. *jego... oczy... jakby były oświetlonymi z wewnątrze transparentami*... vzniknúť nevystihujúce spojenie „oči... ako by ich mal zvnútra osvetlené transparentmi" (I, 195). Správne má byť: *oči... akoby zvnútra osvetlené transparenty*. Podobne poľ. *skończyła nie... gymnazjum, lecz*... nevystihuje slovenské: „jednak absolvovala vybranú kláštornú školu a nielen pre pospolitosť určené štátne gymnázium" (I, 76). Originál nevystihuje ani spojka „lebo" v tomto súvetí: „prišlo jej veľmi ťažko na srdce. Oveľa ťažšie ako inokedy, lebo hneď všetci povyskakovali od stola" (II, 132) za poľ.: ... *że wszyscy zervali się od stołu;* správne je: ... *takže všetci*... Za poľ. „a" v spojení *pożądanym a ciężkim* má byť naše „ale", ako to konečne vyplýva z kontextu vety: „kupovanie je nevedno prečo zážitok nepríjemný, vytúžený a (= ale) nepríjemný" (II, 162). Opakovací vid žiada si sloveso vo vete: „v lete slnko zapadlo až pri ohrade" (II, 105); má byť: *zapadalo až pri ohrade* (za poľ. *latem słońce zachodziło).*

Správnu slovenčinu prekladu miestami narúša lipnutie na poľskej predlohe v ustálených frázach. Napr.: „... skáčete mi tu do očú" (V, 42) za poľ. *skaczecie mi tu do oczu, że dziecko*..., čo je správne po slovensky: *vyhadzujete mi tu na oči*... Alebo vo vete: „... ocitla (sa) dobre ďaleko nad vodou" (III, 139) za poľ. *znalazła się już dobrze nad wodą* má byť správne: *ocitla sa značne ďaleko*... — Naopak zasa nebolo treba porušovať smysel originálu napr. na týchto miestach: „C. čítala to ako on" (IV, 86) za poľ. *czytała to samo, co on;* správne je: *čítala to, čo aj on.* — „... obliekla sa, ale obišla si celú domácnosť" (I, 165) za poľ. ... *i obeszła.*

Neobratné je opakovanie toho istého slova blízko za sebou. Napr.: „... veď už naozaj stáli na prahu, nebolo teda naozaj nevhodné..." (IV, 129). — „... ja budem takej gazdinej posielať takéto dary" (V, 205). Zrejmá tlačová chyba je: „... v tejto tejto chvíli" (IV, 106).

Umelecky nie je vždy účinné ani opakovanie tej istej spojky. Napr.: „B. mlčal zamyslený a počúval a po chvíli pripomenul" (II, 318). — „... mala na sebe dlhý a široký a úzkymi čipôčkami bohato ozdobený vigan" (II, 160). — „... a M. a A. zazreli skoro súčasne" (V, 522).

Zbytočné je opakovať predložku napr. v tomto spojení: „... zbadala... osobu s nápadne s belavými vlasmi" (V, 337).

Keď sa stretnú dve zvratné slovesá v tej istej vete, druhé z nich v slovenčine stráca zvratné zámeno. Preto sú nesprávne napr. tieto vety: „... myslia, že sa nepatrí sa pomeriť" (V, 241). — „... Ľad... bol natoľko mocný, že sa dievčence istého dňa vybraly... korčuľovať sa" (III, 179). — „Tereza sa pokúsila shovárať sa s ním" (I, 163). V prvých dvoch vetách stačí druhé „sa" vynechať, tretiu vetu treba upraviť takto: *T. sa s ním pokúsila shovárať.*

Prekladateľka nepoužila vždy náležitú predponu. Napr.:

Poľský originál:	*Preklad:*	*Správne má byť:*
na przemian miauczały	na zmenu miaučaly (III, 104)	pre zmenu
dam znać przez J.	od Jazafáta odkážem (III, 82)	po Jozafátovi odkážem
płakała wniebogłosy	nariekala na ohluchnutie (II, 75)	nariekala do ohluchnutia
pani B. miała co innego na myśli	pani B. chodilo v rozume niečo iné (II. 152)	pani B. chodilo po rozume...
do nie wiem jakich rozmiarów	(nafúknuť vec) na neviem aké rozmery (III, 342)	do neviem akých rozmerov
butelka po wódce	fľaša z pálenky (V, 82)	fľaša od pálenky

Starostlivejší výber slov by sa žiadal napr. v týchto prípadoch:

Poľský originál:	*Preklad:*	*Správne má byť:*
pełnia życia	spln života (IV, 126)	plnosť života
pod pozorem	pod zrečiskom (III, 87)	pod pohľadom
przez rozbitą szybę	cez rozbitú tablu (II, 75)	cez rozbitú tabuľu
najoszczędniejsze wyjście	najšetrnejšie východisko (II, 101)	najúspornejšie východisko
pojazdy... na świecących resorach	koče... na vyblyšťavených perách (II, 158)	koče... na lesklých
nabawią się jakiej choroby	ak si tie deti nenadobria dajakú chorobu (II, 40)	ak... nechytia dajakú chorobu
chciała	sa dožadovala (II, 136)	chcela
dąsać	fúkať (III, 87)	nafukovať sa
to się jeszcze	ešte sa mi stihneš zľaknúť (II, 328)	ešte sa mi zľakneš
zaduma	záduma (III, 320)	zádumčivosť
niepokaźną postać	učiteľka... mala... hybkú postavu, ale málo ukázala (III, 98)	skromnú (nevýraznú) postavu
poprawiła się	A. sa popravila, vyrástla (II, 297)	polepšila sa

Slovo „osvietený" sa nehodí za prívlastok subst. „izba". Vo vete „našiel svoju izbu osvietenú" (V, 322) má byť *osvetlenú.*

Prekladateľka sa mala vyhnúť niektorým výrazom, ktoré nie sú obvyklé v spisovnom jazyku. Napr.: „radosť zo života... sa v ňom... rozrástla tak naratu" (III, 437) = rozrástla sa tak veľmi...; „svet... porážal zvyšky revolučnej činnosti, *hriazajúcej* do jeho... kalu" (V, 115) za poľ. „grzęznących" = *tonúcej v;* „v záhrení" (V, 116) za poľ. „w zanadrzu" — v *záňadrí;* „hriadza po kolená do snehu" (V, 235) za poľ. „zapadając" = **padá (al. borí sa); „pod** *zrečiskom"* (V, 345) za poľ. „pod pozorem" = *pod zámienkou;* „p karhali sa" (V, 367) za poľ. „pokłócili się = *znepriatelili sa; „urývajúci* nosič" (V, 475) za poľ. „biegnący" = *bežiaci; „livkanie* svetla" za poľ. „drgawka światła" = *trasenie* svetla (al. *chvenie); „cmicala"* (I, 96) za poľ. „mówiła szlochając = *vzly-*

kala; „ona ten strach *spätila*" (II,6) za poľ. „powściągala" — *krotila* (al. *miernila).*

Nemožno vysloviť súhlas ani s týmito výrazmi, resp. zvratmi: *„pouzerajú sa* v zrkadielku" (II, 67) za poľ. „poprzegląda się"; *„obdivné oči"* (V, 291) za poľ. „zachwycone"; „na *jamavej* ceste" (I, 332) za poľ. „na dołach"; „viem, ako s tabakom *zachodiť"* (I, 116) za poľ. „obchodzić"; „časť *mužského* veku prežil *v unížení"* (V, 351) za poľ. „śród upokorzeń"; „nijako *neunižuje* katolícke obrady" (V, 263) za poľ. „nie uwłacza"; „súrodenci sa *zozvedavene* vypytovali" (V, 145) za poľ. „... zaciekawenie rodzeństwa"; *„babrotiny" (IV, 373)* za poľ. „świństwa" (= o jedení); „horúčka *vyletela"* (V, 347) za poľ. „wzmogła się". Zaráža umelý tvar „vyshovarúvať sa", ktorý prekladateľka používa veľmi často za prosté poľské *mówić, gadać, rozmawiać* (napr. III, 16, 26, 55; IV, 192; V, 248 a i.).

Adj. *písomný* vyjadruje, že niečo je napísané (napr. *písomné hlásenie);* preto je nenáležité v spojeniach: „písomné potreby" (V, 203), „písomný stolík" (I, 272), „na písomnom stole" (II, 63) a inde na mnohých miestach. Ide tu o predmety potrebné na písanie, čo sa označuje tvarom *písací,* teda: ***písacie potreby, písací stolík, na písacom stole*** atď. (Pozri SR XVII, 262.)

Prekladateľka rada používa ľudový spôsob privlastňovania typu: „dievčence ... pod *starej maminým* dozorom" (I, 236); *„v starej maminom* prostredí" (I, 300); *„starej mamin* zdravotný stav" (I, 307); „v *starej maminej* ... väzičke" (II, 55); *„starej mamina* nová izbička" (I, 310) a inde na mnohých miestach. I keď sa s týmto typom stretávame napr. aj u Hečku (porov. SR XVII, 195), stále ešte váhame vyhlásiť ho za spisovný.

Prekladateľka obohatila spisovnú slovenčinu slovesom ***ľútať si,*** ktoré v tomto preklade používa veľmi zhusta, a to za niekoľko poľských slovies. Napr.: „a tam si pred nimi ľútala" (II, 182) za poľ. „ubolewała"; „ľútala si" (III, 131) opäť za poľ. „ubolewała"; „obe si ľútaly" (III, 155) za poľ. „obie ubolewały"; „ľútala si" (III, 155) za poľ. „skarżyła się"; „ľútala si" (III, 145) za poľ. „narzekała"; „ľútať si" (III, 189) za poľ. „narzekać"; „ľútal si" (II, 57) za poľ. „myślał"; „ľútal si" (IV, 194) za poľ. „myśląc z żałością", „ľútala si" (I, 14) za poľ. „martwiła się". Ide teda o významy „nariekať, sťažovať si, trápiť sa".

Chybný, otrocký preklad sme zaznamenali v týchto prípadoch: „nevaďte sa, *panny"* (IV, 220) za poľ. „panny" = *dievčatá;* „pri omši *hrajú organy"* (II, 307) za poľ. „grają organy" = *hrá organ; „smietla* porciu, čo si nabrala" (V, 257) za poľ. zmiotła nabraną porcję = zhltla; „pod zorným uhlom svojich *boľač'ek"* (I, 237) za poľ. „bolączek" = svojich *bolestí;* „(nedôvera) ku skutočnosti, ktorá ju *otáčala"* (I, 64) za poľ. „brak zaufania do otaczającej ją rzeczywistości" = ktorá ju *obklopovala;* „pamiatka na jutrá, ktoré kedysi *musely patriť* jeho dedom" (I, 21) za poľ. „co musiały były należeć do jego dziadów = ktoré kedysi *iste patrily* jeho dedom; „aj šikovnosť som mal, keď som farbu priložil, *tak prsty lízať* (V, 255) za poľ. „jak położyłem kolor, to palce lizać" = *tak bolo radosť pozerať; „nič a nič* ho nemám rada" (III, 192) za poľ. „nic a nic go nie lubię" = *vôbec* ho nemám rada; „(sedliaci) všade šíria *zárazu* zaostalosti" za poľ. gniewać się na chlopów zaražających wszystko prostactwem = ... *šíria nákazu zaostalosti;* „skrutky ... *vymeníte za dobré"* (II, 110) za poľ. „wymieni na dobre" = zameníte za dobré; „svetlo ... zablyslo na stene" (I,42) za poľ. „zabłyslo" = *zablyslo sa.*

Azda nepochopením originálu, ale aj nedopatrením mohly nastať aj takéto nepríjemné omyly: „niekedy sa mi tá myšlienka nepáči" (I, 41) za poľ. „niekedy mi się ta myśl podoba" (= páči); „človek s múdrym pohľadom" (I, 60) za poľ. „człowiek o mętnym (= s mútnym) spojrzeniu".

V kladení čiarok zaznamenali sme tiež niektoré nesprávnosti. Prekladateľka kladie dosť často čiarku po citoslovci *ó* na začiatku vety: „Ó, keď počúvala jeho..." (I, 86). — „Ó, ako by to bolo dobre" (IV, 389). — „Ó, to sa tak hovorí" (IV, 85). — „Ó, áno, áno" (IV, 96). Chybná je čiarka pred spojkou „alebo", ak nenasleduje celá veta. Napr.: „... čítavala chovankám popoludní cez veľkú prestávku(,) alebo v nedeľu po obede" (III, 125). — „... obyčajne jazdil na koni(,) alebo sa prevážal na dvojkolke" (II, 280). V nasledujúcom súvetí je správna len čiarka pred vzťažným zámenom, ostatné dve sú nesprávne: „... deputátnici ich nemali radi pre hašterivosť, ktorou sa vyznamenávala (,) nielen L., ale aj ich najstaršia dcéra(,) Stacha" (III, 159). Miesto druhej čiarky v súvetí „Odpusť mi, ak môžeš, nijaká žena nie je..." (IV, 296) má byť bodka (tak má aj originál).

Z gramatických chýb sme si zaznamenali v preklade najmä tieto: „Siahol po tabatierku" (IV, 254) miesto po *tabatierke* — podľa poľ. „sięgnął po papierośnicę". Zaráža tvar „v smeťoch" (V, 386) m. správneho *v smetiach.*

Prekladateľka často používa v nom. sg. cudzích neživotných maskulín na *-l* koncovku *-e,* čo je síce v súhlase so starými Pravidlami, ale proti bežnému úzu. Napr.: „ideále" (III, 169; IV, 332; V, 517 a inde), „signále" (I, 50), „kanále" (III, 74) ap. Správnejšie sú tvary *ideály, signály, kanály.*

Nesprávne sú utvorené slová „obetivosť" (IV, 174) za poľ. ofiarność (= *obetavosť);* „otáčivý" („na otáčivej stoličke" IV, 265) m. *otáčavý;* „trváco" (I, 207) m. *trvalo;* „žobrúci" („plná žobrúcej túžby") m. *žobravý* alebo *žobrajúci.*

Korektorským nedopatrením vypadlo „si" vo vete: „ten, čo sa tu s ním kedysi pohádal" (V, 201) za poľ. „z którym się kiedyś pokłóciłeś = *ten, čo si sa...* — Iné chyby, ktoré patria na vrub korektora: načo sa mi (miesto náležitého *my)* teda teperíme hore" (II, 178); „odomreli" miesto správneho *odumreli* (III, 445); „Znepokojovala aj Daniela takéto tušenie" (II, 177) m. *znepokojovalo;* „nadvihol hlavu" (V, 62) m. *naddvihol;* „myseľ" (III, 328) m. *myseľ;* „kamaša" (V, 259) m. *gamaša;* „odhodila ceruzku... a chvíľu ešte mrzelo" (V, 474) m. správneho *chvíľu ju ešte mrzelo;* „sadni si hodne ďaleko odo mňa, aby sa ti nechytilo" (V, 460) m. *aby sa ťa nechytilo;* „na topole" (II, 200) m. *na topoli;* „neprechaldni sa" (II, 326) m. *neprechladni;* „v tedy" (III, 213) m. *vtedy;* „požička" (II, 213) m. *pôžička;* „nedochôdča" (I, 80) m. *nedochodča;* „dopracoval som na správcu... veľkostatku" (III, 283) m. *dopracoval som sa;* „záťatá päsť" (III, 157) m. *zaťatá päsť;* „prídržala sa chrastia" (II, 201) m. *pridržala sa;* „radosťou" (II, 11) m. *radosťou.*

Rušivo pôsobia aj tieto tlačové chyby: Miesto „A časopise..." (V, 449) má byť *V časopise;* miesto „projav" (III, 69) má byť *prejav;* miesto „zabudí" (V, 434) má byť *zobudí;* miesto „je bolo ľúto" (III, 68) má byť *jej bolo ľúto;* miesto„ je pri svoje Celinke" (IV, 207) má byť *je pri svojej C.*

Pri rozdeľovaní slova „na-jmä" (IV, 371) vypadla jeho druhá časť *(-jmä).*

Príslovku „zato" v slovenčine píšeme vždy ako jedno slovo a rozlišujeme ju od predložkového spojenia „za to". Prekladateľka to v niektorých prípadoch nerešpektovala. Napr.: „... uspokojil (sa) s niečím menším, ale za to istým"

(V, 300). — „... (kŕče) neboly ... také prudké, ale za to nebezpečnejšie" (II, 39). V oboch prípadoch treba písať *zato*.

V otázkach „Aké chováš (holuby)? bubláky? hrvoliaky? hrivnáky?" (IV, 171) má byť po otáznikoch vždy veľké písmeno. Podobne i po výkričníku v spojení „Ach, ty! zaklop tri razy" (III, 178).

Hrubá korektorská nedbalosť je vynechávanie bodiek. Bodka chybuje napr. v I. diele na str. 132 (r. 7), 139 (r. 11), 233 (r. 16), 289 (r. 6), 326 (r. 5), 327 (r. 4), 334 (r. 3), no ani v ostatných dieloch si nepočínal korektor starostlivejšie.

Prekladateľka člení niekotré dlhšie odseky originálu na menšie, napr. dlhý odsek v XIV. kap. V. dielu (str. 197—198) rozdelila na tri; podobne na str. 155 III. dielu a na str. 157 IV. dielu. Urýchlila tým síce spád deja tohto románu, ale nevieme, či prekladateľ má na takýto zásah právo.

V III. diele (str. 153) úplne vypadlo označenie XIII. kapitoly.

Značné ťažkosti robily prekladateľke vlastné mená originálu. Všeobecne sa usilovala zachovať poľskú podobu vlastných mien nezmenenú. Zrkadlí sa to najmä v hypokoristikách typu *Agnicha, Agnichna, Anečka, Agniska, Agniša ..., Tereza, Tereňa, Tereňka ..., Januš* ap. Poľské prizviská prepisuje prekladateľka foneticky, ale nie dosť dôsledne. Napr.: *Niechčic* (poľ. Niechcic), *Ostrzeňski* (poľ. Ostrzeński), *Toliboski* (aj poľ.), *Kociel* (poľ. Kociell), *Burštýnka* (poľ. Bursztynka), *Komodziňski* (poľ. Komodziński), *Kolaňski* (poľ. Kolański), *Kolanicha* (aj poľ.), *Sviatopelk* (poľ. Światopełk), ale *Šniadovski* (poľ. Śniadowski). Vidieť tu neujasnenosť a veľké kolísanie. Nebolo by od veci spracovať otázky prepisu mien z rôznych slovanských jazykov pre praktické potreby.

Podobná neujasnenosť javí sa aj pri miestnych menách, napr.: *Krenpa* (poľ. Krępa), *Pamientov* (poľ. Pamiętów), *Jastrzenbice* (poľ. Jastrzębice), *Bondždzdruvka* (poľ. Bądźdrówka), *Šonšice* (poľ. Siąszyce).

Ako vidno, preklad Babiakovej-Bajovej nie je ani zďaleka bez chýb. Najmä korektúry bolo treba urobiť starostlivejšie. Pritom však treba konštatovať, že preklad sa číta dobre; skutočných jazykových kazov je v ňom pomerne málo.

F. Buffa

DROBNOSTI

Súcitiť či súcitiť? — Pri písaní slovesa *súcitiť* stretávame sa s kolísaním v písaní dĺžky po *c*.

Sloveso *súcitiť* znamená „spolucítiť s niekým" a na prvý pohľad sa zdá, že je složené zo slovesa *cítiť* a predpony *sú-*, ktorá sa tu rovnako ako v iných podobných slovách používa vo význame „spolu, s".

Predpona *sú-* je pôvodom veľmi stará. Máme ju napr. v slovách *súper* (ten, kto sa s niekým perie) alebo v slove *sused* (v slovenčine sa tu skrátila predpona *sú-* na *su-;* ten, kto s niekým spolu sedí).

Tú istú predponu máme v slovách *súcit, súcitný, súcitne.*

Pri týchto slovách, ako aj pri množstve iných slov s predponou *sú-* niet nijaký pravopisný problém, napr.: *súčasník, súboj, súčet, súdruh, súpis, súprava, súmrak, súsek* atď. Tu všade po dlhej slabike v predpone *sú-* nasleduje krátka slabika v koreni. Pritom niet príbuzných slov, ktorých kvantita by vplývala na kvantitu v koreni uvedených slov.

Iná situácia je pri slovese *súcitiť,* pretože máme sloveso *cítiť* s dĺžkou, ktoré môže vplývať na kvantitu slovesa *súcitiť.*

Pri niektorých slovách s predponou *sú-* nastáva krátenie v koreni, ale takých prípadov máme málo. Napr.: *hviezda,* ale *súhvezdie; strúhať,* ale *sústruhovať; miera,* ale *súmerný.*

Výnimočne máme aj taký prípad, kde sa dĺžka v koreni v podobe dvojhlásky zachováva aj po predpone *sú-*. Je to slovo súčiastka.

Pri slovese *súcitiť* je situácia trochu zložitejšia ako v ostatných prípadoch. I keď by sa na prvý pohľad zdalo, že ide o odvodeninu slovesa *cítiť* pomocou predpony *sú-,* nie je to v skutočnosti tak. Pri slovese *súcitiť* ide o sloveso odvodené od substantíva *súcit,* od ktorého máme odvodené aj adj. *súcitný.* Písanie s krátkym *i* po *c* je teda náležité. Výnimka z rytmického zákona by tu nebola odôvodnená. Rovnako s krátkym *i* po *c* sa píše aj slovesné podst. meno *súcitenie* a príd. meno *súcitiaci.*

Sloveso *súcitiť* nie je teda zložené slovo toho typu ako napr. slovo *jedenásťkrát,* pri ktorom neplatí rytmický zákon o krátení dĺžky po predchádzajúcej dlhej slabike, pretože obidve zložky sa tu cítia ako samostatné.

Vzhľadom na kolísanie kvantity slovesa *súcitiť* je potrebné, aby toto slovo bolo uvedené v Pravidlách slov. pravopisu. Nenachádzame ho však ani v Pravidlách z r. 1940 ani v návrhu na nové vydanie Pravidiel. Do slovníkovej časti definitívneho vydania ho bude treba doplniť. *Šalingová*

Bezpracný či bezprácny? — Tak ako mnoho iných nových slov, stalo sa aj toto novoutvorené slovo súčiastkou slovníka nášho jazyka v dôsledku zmenených spoločenských pomerov, v dôsledku rozšírenia poznatkov z marxistickej ekonomie u nás.

Adj. *bezprácny* sa používa najčastejšie v spojení *bezpracný dôchodok, zisk.* Znamená taký zisk, ktorý vznikol bez vlastnej práce.

Nás zaujíma spôsob tvorenia a správne písanie tohto slova. Na prvý pohľad je zrejmé, že adj. *bezprácny* je odvodené od subst. *práca* pomocou predpony *bez-* a prípony *-ný.*

Podobne sú utvorené napr. slová *beztriedny, bezvládny, bezvýnimočný, beznádejný, bezcieľny, bezpríčinný, bezvýrazný, bezzákonný* atď. Všetky tieto adjektíva zachovávajú dĺžku, ktorá je v koreni základného slova.

Pri adjektívach tohto typu je krátkosť iba v tých prípadoch, kde je krátka samohláska v koreni základných slov. Napr.: *bezdetný* (deti), *bezcenný* (cena) atď.

Podľa toho bude náležitá forma *bezprácny,* a nie „bezpracný", ako sa doteraz veľmi často píše.

Je možné, že na kvantitu adj. „bezpracný" vplývaly slová *pracovať, pracovník, pracovný, pracovitý* a i., v ktorých je krátke *-a-* náležité pred príponou *-ov(a)-*. Ale adj. *bezprácny* je utvorené priamo od subst. *práca,* preto je tu krátke *a* nenáležité, neodôvodnené.

V návrhu na nové Pravidlá slov. pravopisu uvádza sa toto príd. meno podľa doterajšieho nesprávneho úzu s krátkym *a* („bezpracný"). V definitívnom vydaní Pravidiel bude treba zaviesť podobu *bezprácny.* *Šalingová*

Kvantita slov na *-dlo.* — Príponou *-dlo* sa tvoria od nedokonavých slovies podstatné mená, ktoré majú význam nástroja alebo prostriedku. Jasný význam nástroja majú napr. slová ako *česadlo, strúhadlo, krájadlo,* kým v slovách ako *čistidlo, plnidlo, dráždidlo* je skôr význam prostriedku.

Pri tvorení týchto slov sa zpravidla zachováva pôvodná kvantita neurčitku bez ohľadu na to, či ide o dlhú samohlásku alebo o dvojhlásku. Tak od slovies *svietiť, tieniť, ohrievať, podpierať, prestierať, lietať,* ktoré majú v koreni dvojhlásku, sú podstatné mená *svietidlo, tienidlo, ohrievadlo, podpieradlo, prestieradlo, lietadlo.* Podobne od slovies *krájať, dýchať, lákať, počítať, umývať,* ktoré majú v koreni dlhú samohlásku, sú podstatné mená *krájadlo, dýchadlo, lákadlo, počítadlo, umývadlo.*

Iba v niekoľkých slovách sa korenná samohláska neurčitku kráti a tak máme slová *kyvadlo, kružidlo, černidlo, operadlo.* Pri podrobnejšom skúmaní však ľahko zistiť, že ani jedno z uvedených slov nemá vlastne význam nástroja alebo prostriedku, resp. že ani v jednom z nich nie je jasný slovesný dej. Veď vieme, že *kyvadlo* nie je nástroj na kývanie, *kružidlo* nie je nástroj na krúženie, *operadlo* nie je nástroj na opieranie a napokon *černidlo* nie je prostriedok na čiernenie. Inými slovami: tieto slová nepredstavujú živú, produktívnu skupinu slov na *-dlo,* preto ich nemožno brať za vzor pri tvorení nových slov na *-dlo.* Živá v dnešnej slovenčine je tá skupina slov na *-dlo,* v ktorých sa zachováva pôvodná kvantita neurčitku.

Preto nové slová, utvorené od slovies *rýpať* a *zdúvať,* musia si zachovať korennú dĺžku, takže budú znieť *rýpadlo, zdúvadlo* a nie *rypadlo, zduvadlo,* ako sme nedávno čítali napr. v časopise Život. *Horecký*

Povereníctvo pôdohospodárstva či poľnohospodárstva? — Povereníctvo, ktoré malo svojho času vo svojom rezorte starostlivosť o poľnohospodársku i lesnú výrobu a o pozemkovú reformu, volalo sa *Povereníctvo pôdohospodárstva a pozemkovej reformy.* Podstatným menom *pôdohospodárstvo* sa tu vyjadrovalo, že do kompetencie príslušného povereníctva patrily nielen role, lúky, ale aj lesy, pretože pôdohospodárstvo má význam „výsek hospodárskeho života, ktorý súvisí s pôdou, ktorý nadväzuje svoj hospodársky proces na produkčnú silu rastlinného a živočíšneho sveta prírody, pričom zahrnuje poľné hospodárstvo, lesné hospodárstvo, vinohradníctvo, záhradníctvo, včelárstvo a pod.". Slovo *pôdohospodárstvo* má teda zrejme širší význam než slovo *poľnohospodárstvo,* ktoré zahrnuje len hospodárenie na poľnej pôde.

Keď sa však utvorilo nové *Povereníctvo lesov a drevárskeho priemyslu,* prešla agenda lesov z Povereníctva pôdohospodárstva na nové povereníctvo a tým aj názov *Povereníctvo pôdohospodárstva* stratil svoje opodstatnenie. Bolo by teda žiadúce, aby sa aj úradne zaviedol správny názov *Povereníctvo poľnohospodárstva.* *Horecký*

Kombajnér či kombajnista? — V dennej i odbornej tlači sa čoraz častejšie stretáme so slovami typu *kombajnista, traktorista, bagrista, buldozerista* ap. Sú to mená zamestnania, ktoré vznikly od základu *kombajn, traktor, bager, buldozer* atď. pridaním prípony *-ista.*

No zistili sme, že pridávanie prípony *-ista* v spomenutých prípadoch sa dôsledne nedodržiava a nesprávne sa zamieňa s príponou *-ér.* Ide konkrétne o slovo *kombajnista.* Okrem tvaru s príponou *-ista* vyskytuje sa aj tvar s príponou *-ér,* teda *kombajnér.* Pridávanie prípony *-ér* v tomto prípade je nesprávne, pretože medzi slovami na *-ista* a *-ér* je významový rozdiel.

Obe prípony *-ista* aj *-ér* sú latinského pôvodu. Prípona *-ér* má paralelu v latinskej prípone *-átor.* Pridávala sa k substantívam vyjadrujúcim zamestnanie (*mercator, educator, proeliator*). Tieto slová sú deverbatíva a označujú ľudí vykonávajúcich nejakú činnosť. K nám sa dostala táto prípona vo forme *-ér,* a to z francúzštiny (*-eur*), napr. *konštruktér* (ten, kto konštruuje), *galvanizér* (ten, kto galvanizuje), ďalej *frézer, reportér, montér* atď.

Prípona *-ista* má v slovenčine rôzne funkcie. Okrem iného býva v menách, ktorými označujeme ľudí obsluhujúcich nejaký stroj. Napr. *bagrista* je človek obsluhujúci bager, *traktorista* je človek obsluhujúci traktor.

Pre názov človeka, ktorý obsluhuje kombajn, je teda správna len prípona *-ista.* Kombajn obsluhuje kombajnista a nie kombajnér. *Dujčíková*

Túžiť po niečom, po niekom, za niekým, za niečím. — Sloveso *túžiť* má v dnešnej spisovnej slovenčine dve väzby: väzba s predložkou *po* so 6. pádom a väzbu s predložkou *za* so 7. pádom. Vzniká otázka, či sú obidve väzby správne alebo rovnako bežné.

Podľa zistenia v dokladovom materiáli Ústavu slovenského jazyka SAVU je v dnešnom spisovnom jazyku najbežnejšia väzba *túžiť po niečom.* Na túto väzbu máme desiatky dokladov z rôznych spisovateľov. Napr.: Čím diaľ, tým väčšmi *túžim po jej objatí* ... (Vansová, Sirota Podhradských 140). Ľúbosť *po svojom túži rozkvete* (Sládkovič, Spisy 8). Túžila *po premene* (Vajanský, Suchá ratolesť 22).

Často býva predmet vyjadrený infinitívom alebo vôbec chýba. Napr.: Po uliciach chodili ruskí bojovníci, ktorí už poznali Nemca v boji a *túžili stretnúť sa* s ním znova (Ondrejov, Na zemi sú tvoje hviezdy 45). Počul len hlas svojich štebotavých huslí, ako plačú, *túžia* ... (Kukučín XIII, 20). Nesmie, čo by srdce ako *túžilo!* (Kukučín VI, 83.)

Väzba s predložkou *za* býva vtedy, ak je predmetom túžby osoba. Napr.: Tak som ja *za tebou* (Katkou) túžil ... (Sokol 1867, VII, 219). Omnoho častejšia je aj v tomto prípade väzba s predložkou *po.* Napr.: Len to sa nepýtaj, kde toľký čas dlieva, *po tebe* či ešte ... *túžieva!* Vždy si mi pred očami, vždy ťa vidím a *túžim po tebe.* (J. Kráľ, Balady a piesne 58.)

Najzriedkavejšia je väzba *túžiť za niečím*. V našom materiáli sme našli na ňu len dva doklady z veľkého množstva lístkov so slovesom *túžiť*. Jeden doklad je z Kukučína (Spisy IX, 24): Bolo nám akosi, sťa by nás bol začal ovievať vánok domova, *za ktorým* každý *túži*. Druhý doklad je z časopisu Živena (roč. 31, č. 11—12, str. 349): ... *túžila za strateným rajom*. Tieto prípady nás upozorňujú na významový odtienok slovesa *túžiť za niečím*, a to za niečím, čo sme už mali a teraz nemáme, čo je od nás veľmi vzdialené, resp. čo sme stratili. Hoci táto možnosť významovej diferenciácie potenciálne existuje a zavše sa môže vyskytnúť, jazyk ju dôsledne nevyužíva, pretože má iné, lepšie vyjadrovacie možnosti. Vo význame „túžiť za niečím strateným" sa používa synonymum banovať za niečím, kde väzba *za niečím* je ustálená, pričom toto sloveso nie je zaťažené iným významom.

No vzájomný vplyv obidvoch slovies tu je. Sloveso *túžiť* sa používa často vo význame „mať túžbu *po niečom* (*za niečím*), čo v danej chvíli nemáme, čo je vzdialené, neprítomné" a tento významový okruh sa stýka s významovým okruhom slovesa *banovať za niečím, za niekým*, a to „za niečím strateným, minulým". Práve pre túto významovú príbuznosť sa mohly slovesá *túžiť* a *banovať* v istých prípadoch zamieňať. Tak je to napr. v piesni *„Banujem za tebou* jak rybka *za vodou"*, ktorá sa niekedy spieva: „Tak *túžim za tebou*, jak rybka *za vodou."* Je preto ľahko možné, že väzba *za niekým, za niečím* pri slovese *túžiť* vznikla krížením väzieb oboch slovies: *túžiť po niečom* a *banovať za niečím*.

Odvodené slovesá, napr. *túžievať, zatúžiť, natúžiť sa* majú obyčajne väzbu *po niečom, po niekom*. Sloveso *roztúžiť sa* je zriedkavé a používa sa bez predmetu.

Šaľingová

HTÚP. — Iste máloktorý čitateľ rozlúšti tento rébus. Je to nová skratka (značka), ktorá má skrátene vyjadrovať odborný hospodársky termín *hospodársko-technická úprava*.

Uvedenú skratku sme našli niekoľkokrát v Pravde z 15. júla 1952, str. 5, v článku s nadpisom „Po vytvorení celoobecného JRD vykonali za dva dni HTÚP". Táto skratka je výrazným svedectvom neúcty k jazyku. Jazyk je podľa klasickej marxistickej definície nástrojom dorozumievania. Niet pochybnosti, že sa pomocou záhadných, nezaužívaných značiek a skratiek nemožno dorozumievať. Preto si treba osvojiť zásadu, že v článkoch určených pre široký okruh čitateľov používame len všeobecne známe a každému srozumiteľné skratky a značky (KSČ, ČSR, JRD ap.). V tlačivách určených malému okruhu čitateľov možno, pravda, používať väčší počet skratiek, a to i skratky, ktoré nie sú všeobecne známe. Ale musí tu byť splnený základný predpoklad, že použité skratky (značky) sú známe a srozumiteľné aspoň príslušnému okruhu čitateľov.

Celkove platí zásada, že skratky (značky) používame s rozvahou a že ich neslobodno zneužívať. Na túto zásadu sme už v Slovenskej reči upozorňovali.

Peciar

Rediguje Dr. Štefan Peciar s redakčným sborom. Zodpovedný zástupca Dr. Štefan Peciar. — Vydáva Štátne nakladateľstvo v Bratislave starostlivosťou Ústavu slovenského jazyka SAV U. — Tlačia Stredoslovenské tlačiarne, národný podnik, základný závod v Martine. — Povolené výmerom PIO č. 21.098/51-II/3-413. — Novinové výplatné povolené čís. 6156-Ba2-1950. Dozerací poštový úrad Bratislava 2. — Toto dvojčíslo vyšlo v októbri 1952.

Nové učebnice Štátneho nakladateľstva

Súborný plán Slovenska na rok 1952, 1952.
Sociálna starostlivosť a ochrana zdravia ľudu. Učebnica pre vyššie školy sociálno-zdravotné, 1952
Hygiena práce. Učebnica pre priemyselné školy, 1952
Obrysúvanie. Odborná náuka pre základné odborné školy kovorobné, 1952
Ing. Jozef Pleskot, Časti strojov. Učebnica pre vyššie priemyselné školy strojnícke, 1952
Úvod do textilníctva. Učebnica pre základné odborné školy, 1952
Úvod do hutníctva, 1952
Geometria pre III. triedu gymnázií, 1952
Stenografia II. Učebnica pre odborné školy, kurzy a samoukov, 1952
Fyzika pre III. triedu gymnázií, 1952
Zemepis pre I. triedu gymnázií a vyšších hospodárskych škôl, 1952
Čítanka pre 3. postupný ročník národných škôl, 1951
Vlastiveda. Učebnica vlastivedy pre 4. postupný ročník národných škôl, 1952

Nové knihy nakladateľstva Smena

Klement Gottwald mládeži, 1946-1951
O knihe V. Ažajeva „Ďaleko od Moskvy", 1952
T. I. Jeršovová, Komsomol a pionierska organizácia, 1952
G. Koževinová, Komsomolská pracovná skupina, 1952
Mladí mičurinci, 1952
O dvanástich mesiačikoch, 1952
O. Chavkin, Vždy spoločne, 1952
Alex Werding, Za Čeľuskincami, 1952
I. Voronková, Slnečný dník, 1952
M. Priležajevová, Nie si sám, 1952

Časopisy

Russkij jazyk v škole XIII (1952), 4. — Izvestija Akademii nauk SSSR; otd. lit. i jaz. XI (1952), 4. — Voprosy jazykoznanija 1952, 4. — Sovětská věda — jazykověda II, 4, 5. — Język polski XXXII, 3. — Jazykovedný sborník V (1952). — Bežné čísla Učiteľských novín.

Knihy Štátneho nakladateľstva

Vhodné pre učiteľské knižnice materských škôl:

Leonťjev: Rozumový vývin dieťaťa — — — — — — — — — Kčs 7.—
Snopko: Školská záhrada — — — — — — — — — — — 34.—
Kuznecovová: Z rozprávky do života — — — — — — — — 55.—
Flerinová: Pedagogika predškolního věku — — — — — — — 98.—
Kuznecová: Radostný svet — — — — — — — — — — — 15.—

Na pomoc učiteľom a školským pracovníkom:

Grulich: Organizácia vyučovania na škole s menším počtom tried — — 15.—

Pre učiteľské knižnice škôl I. stupňa:

Ščepetovová: Metodika čítania na počiatočnej škole — — — — — 50.—

Pre učiteľské knižnice škôl I., II. a III. stupňa:

Snopko: Školská záhrada — — — — — — — — — — — 34.—
Adamcová: J. V. Stalin — — — — — — — — — — — 5.—

Adamcová: V. I. Lenin — — — — — — — — — — — 4.—
Kantor-Ladižinský: Piesne SSSR — — — — — — — — — 22.—
Kantor-Ladižinský: Piesne SSSR — — — — — — — — — 22.—
Piesne pionierov Sovietskeho sväzu — — — — — — — — — — 14.—
Stanislav: Zo života slov a našich predkov — — — — — — — 37.—
Boldyrev: Lenin a Stalin o výchove komunistickej mravnosti — — — 7.—
Nejedlý: Kl. Gottwald v boji za oslobodenie ČSR — — — — — — 17.—
Kostolný: P. O. Hviezdoslav — — — — — — — — — — 19.—
Bánsky: Puškin — výbor z diela — — — — — — — — — 26.—
Bobinská: M. Curie-Sklodowská — — — — — — — — — 20.—
Ulrych: Základy marxistickej ekonomie — — — — — — — — 25.—
Gončarov: Kríza školy a pedagogiky v USA — — — — — — — 7.—
Palaginová: Mimoškolská práca medzi deťmi — — — — — — 7.—
Makarenko: Vybrané pedagogické spisy — kniha I. — — — — 35.—
Makarenko: Vybrané pedagogické spisy — kniha IV. — — — — 58.—
Makarenko: Vybrané pedagogické spisy — kniha V. — — — — 53.—
Gončarov: Základy pedagogiky — — — — — — — — — — 99.—
Strogovič: Logika — — — — — — — — — — — — 87.—
Medynskij: Makarenko — — — — — — — — — — 40.—
Pozdnjakov — Fortunatová: Muraškinská škola — — — — 22.—
Petrov: Výchova čestnosti a pravdovravnosti u detí — — — — 25.—
Pečerníkovová: Pracovná výchova žiaka v rodine — — — — 31.—
Vinogradov-Kuzmin: Logika — — — — — — — — — 23.—
Panič: Cesta sovietskeho učiteľa — — — — — — — — — 20.—
Brusničkinová: Učiteľ a pionierska organizácia — — — — 12.—
Golosnická: Moja výchovná práca s deťmi — — — — — — — 17.—
Sirácky: Pôvod prvotných ideologií — — — — — — — — 9.—
Procko: Sovietska inteligencia v boji za komunizmus — — — — 7.—
Ter-Gevondan: Makarenkov pedagogický systém — — — — 7.—
Bakoš: O socialistickom realizme — — — — — — — — — 10.—
Andris: Školský film v praxi — — — — — — — — — — 28.—
Úloha rodičov pri výchove detí — — — — — — — — — — 4.—

Učebné pomôcky a vhodné knihy pre žiakov a žiacke knižnice:

Pauliny: Slovenské časovanie — III. stupeň — — — — — — — 17.—
Adamcová: J. V. Stalin — pre 5. ročník I. stupňa a pre školy II. a III. stupňa — — — — — — — — — — — — — — — 5.—
Zhorela: Náuka o mapách a teréne — zemepis — — — —— — — 34.—
Kantor-Ladižinský: Piesne SSSR — I., II., III. stupeň — — — 22.—
Piesne pionierov Sovietskeho sväzu — I.—II. st. — — — — — — — 14.—
Stanislav: Zo života slov a našich predkov — II., III. st. — — — — 37.—
Benková: Chémia v domácnosti — II. a III. stupeň — — — — — 24.—
Sociálna starostlivosť a ochrana zdravia ľudu — pre zdravotné a sociálne školy — — — — — — — — — — — — — — — — 52.—
Adamcová: V. I. Lenin — II. a III. stupeň — — — — — — — 4.—
Nejedlý: Kl. Gottwald v boji za oslobodenie ČSR — II., III. — — — 17.—
Rukoväť skúšok TOZ — I., II., III. stupeň — — — — — — — — 17.—
Kostolný: P. O. Hviezdoslav — II. a III. stupeň — — — — — — 19.—
Kotvan: Ján Hollý — II. a III. stupeň — — — — — — — — 16.—
Bánsky: Puškin — výbor z diela — II. a III. stupeň — — — — — 26.—
Bobinská: Mária Curie-Sklodowská — II. a III. stupeň — — — — 20.—
Ulrych: Základy marxistickej ekonomie — III. stupeň — — — — — 25.—

Uvedené publikácie možno kúpiť alebo objednať v každom kníhkupectve KNIHA, n. p.